

Вісник

Верховного Суду України

Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції

Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва

Момент вчинення правочину та його правове значення

Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні

Ефективність та справедливість судової системи

8(108)'2009

ОФІЦІЙНЕ НАУКОВО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ
ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Журнал включено до переліку наукових фахових видань
постановою Президії ВАК України від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Пилипчук П.П. — Перший заступник
Голови Верховного Суду України, голова Ради суддів України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Барбара В.П. — голова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України;

Бейцун І.В. — начальник управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Бень А.Б. — начальник управління забезпечення видавничої діяльності Верховного Суду України;

Волков О.Ф. — голова Військової судової колегії Верховного Суду України;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, кандидат юридичних наук;

Губар Л.О. — начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України;

Закалюк А.П. — доктор юридичних наук, професор, академік АПРНУ;

Кіреєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент;

Когут С.П. — (відповідальний секретар);

Короткевич М.Є. — голова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік АПРНУ;

Мельник М.І. — керівник служби Голови Верховного Суду України, доктор юридичних наук, професор;

Міщенко С.М. — суддя Верховного Суду України;

Ромовська З.В. — доктор юридичних наук, професор;

Романюк Я.М. — суддя Верховного Суду України, секретар Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПРНУ;

Сенін Ю.Л. — суддя Верховного Суду України, секретар Пленуму Верховного Суду України;

Сердюк В.В. — начальник управління забезпечення Судової палати у господарських справах, кандидат юридичних наук, доцент;

Сірий М.І. — кандидат юридичних наук;

Терлецький О.О. — заступник голови Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України;

Хавронюк М.І. — заступник керівника апарату—начальник правового управління Верховного Суду України, доктор юридичних наук;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПРНУ;

Шумило М.Є. — доктор юридичних наук, професор;

Ярема А.Г. — заступник Голови Верховного Суду України (заступник голови редакційної колегії)

2 Новини. Події. Факти *News. Events. Facts*

3 У Пленумі Верховного Суду України *At the Plenary Supreme Court of Ukraine*

3 Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 2

*On use of the norms of civil procedural legislation during handling cases in the court of first instance
Resolution of the Plenary Supreme Court of Ukraine,
No. 2 of 12 June 2009*

Ярема А.Г., Луспенник Д.Д.
Належна судова процедура — важлива складова доступності правосуддя у цивільних справах (коментар)

Yarema A.G., Luspenyk D.D.
Appropriate judicial procedure—important component of access to justice in civil cases (commentary)

15 Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 7

*On practice of application of legislation in cases on industrial safety offences by the courts of Ukraine
Resolution of the Plenary Supreme Court of Ukraine,
No. 7 of 12 June 2009*

20 *У Раді суддів України*
At the Council of Judges of Ukraine

24 *Судова практика*
Judicial Practice

- 24** **Рішення у цивільних справах**
Decisions in civil cases
- 29** **Рішення в адміністративних справах**
Decisions in administrative cases
- 31** **Рішення у господарських справах**
Decisions in commercial cases
- 33** **Рішення у кримінальних справах**
Decisions in criminal cases

36 *Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства*
Judicial Practice and Issues of Evolvment of Legislation

- 36** **Романюк Я.М.** Момент вчинення правочину та його правове значення
Romanyuk Y.M. Moment of execution of agreement and its legal sense

41 *Проблеми судово-правової реформи*
Problems of Judicial-Legal Reform

- 41** **Константий О.В.** Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні
Konstanty O.V. On issues of implementation of the rule of law in activity of judicial power in Ukraine

45 *Точка зору*
Opinion

- 45** **Москвич Л.М.** Ефективність та справедливість судової системи
Moskvych L.M. Effectiveness and fairness of the judicial system

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

Адреса редакції:

01024 Київ 24, вул. П. Орлика, 4^а, кімн. 121, 231

Телефони:

голова редакційної колегії (044) 253–3502, відповідальний секретар (044) 253–1683, редактори (044) 253–7081, 253–1683, група технічного забезпечення (044) 253–0687

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори:

А.В. Гончарук, С.П. Когут, П.О. Мусяк, Р.В. Парубець, Н.М. Федоровська

Комп'ютерний набір:

І.П. Балан

Верстка:

С.І. Самкова, В.М. Горобченко

Репрографія:

В.М. Горобченко

Фото:

П.О. Мусяк

Переклад англійською:

М.В. Парфічева

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38.

Телефони: (044) 468–3131, 468–0999, 468–5973.

E-mail: istina_book@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ Друкарня «Літера»

03038 Київ 38, вул. Нововокзальна, 41.

Телефон (факс): (044) 502–6808

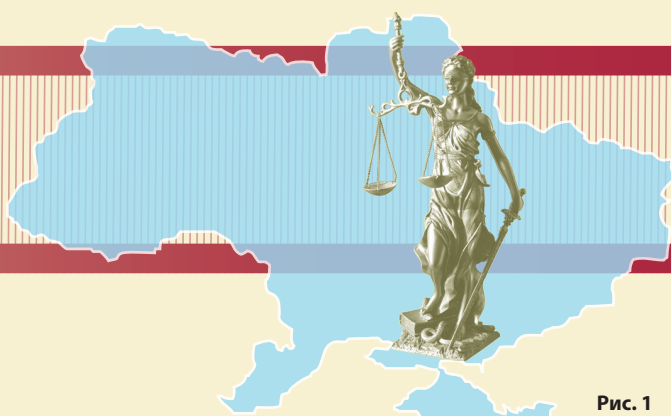
Підписано до друку 18.08.2009.

Формат 60×90/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 283.

Наклад 4400 прим. Ціна договірна

Оцінка роботи судів за методологією карток громадянського звітування

Результати пілотної програми опитувань, здійснених за підтримки Проекту USAID «Україна: верховенство права», оприлюднені у I півріччі 2009 р., засвідчили, що опитування громадян, які мають безпосередній досвід звернення до суду, дають можливість отримати більш об'єктивну думку про роботу судових установ, аніж звичайні соціологічні опитування.

Так, узагальнивши результати опитування 2327 громадян у шести судах загальної юрисдикції та шести адміністративних судах, експерти порівняли отримані дані з інтегральним індексом громадського сприйняття роботи суду, складові якого визначені на рис. 1.

Було виявлено, що рівень задоволеності громадян, визначений відповіддю респондентів на пряме запитання анкети «Як Ви оцінюєте якість роботи суду в цілому?», коливається в межах від 0,59 до 0,78 (одиниця позначає максимальну задоволеність). Кореляція між рівнем задоволеності громадян та інтегральним індексом сприйняття ними роботи суду за результатами опитувань у 12 пілотних судах показана на рис. 2.

Слід зауважити, що методологія не передбачає порівняння надавачів послуг між собою, а лише зіставлення даних кожного суду із узагальненими — для визначення сфер, що потребують поліпшення.

В усіх судах підтвердилася залежність оцінок якості їх роботи від стану матеріально-технічної бази; для п'яти судів актуальною виявилася проблема територіальної доступності. На думку опитаних, приміщення судів в основному не враховують потреби людей з обмеженими можливостями. Крім цього, був отриманий висновок про значну роль роботи апарату суду у формуванні оцінки громадян. Своєчасність судового розгляду, зокрема, вчасний або ні початок засідань, є одним з найбільш важливих чинників загальної оцінки якості роботи. Підтвердилася і гіпотеза про те, що неповнота знань громадян про функціонування судової системи спричиняє негативну оцінку роботи суду.

Програма опитувань відвідувачів судів була підтримана Радою суддів України, оскільки пропонується методологія передбачає широке залучення представників судів як до самого процесу дослідження, так і до вироблення рекомендацій, подальше втілення яких може істотно вплинути на оцінку діяльності суду з боку громадян та підвищення рівня довіри до судової влади загалом.

Інформація надана радником з питань права і громадянського суспільства Проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Україна: верховенство права» Юлією Седик.

Рис. 1

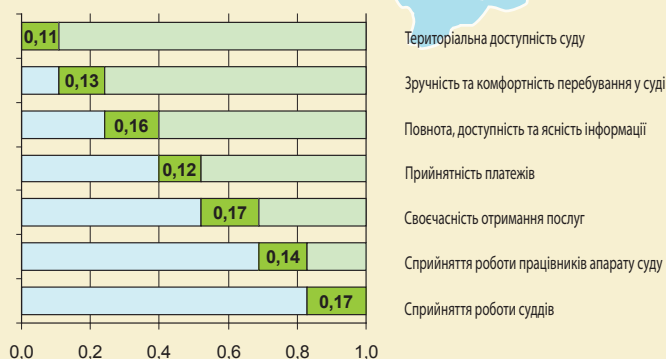
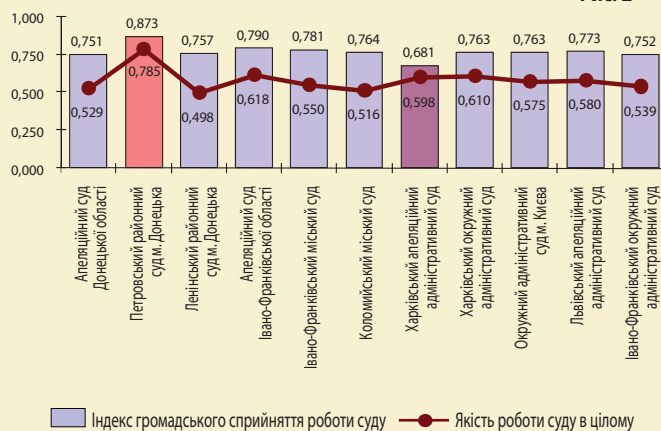

Рис. 2

Апеляційні суди регіонів напрацьовують шляхи до більш оперативного розгляду справ та зменшення спорів про адмінпорушення

Україну напружена ситуація із здійсненням оперативного розгляду кримінальних справ у Знам'янському, Олександрійському та Світловодському міськрайонних судах Кіровоградської області, що склалася на початку 2009 р., була спричинена несвоєчасною доставкою в судові засідання підсудних, які тримаються під вартою. Вивчення Апеляційним судом цієї області ситуації засвідчило, що причина несвоєчасної доставки підсудних — у невідповідності Знам'янського та Олександрійського ізоляторів тимчасового тримання (далі — ІТТ) санітарно-технічним вимогам, через що прокуратура Кіровоградської області заборонила їх експлуатувати.

Шляхи вирішення проблеми було обговорено на засіданні президії Апеляційного суду Кіровоградської області за участю заступника голови Кіровоградської облдержадміністрації, першого заступника прокурора Кіровоградської області, заступника начальника УМВС

України в Кіровоградській області. Учасники засідання затвердили спільні заходи з етапування підсудних із СІЗО-14 м. Кіровограда до зазначених місцевих судів, а також вирішили звернутися до голів Кіровоградської обласної ради та облдержадміністрації із клопотанням виділити управління МВС України в Кіровоградській області 300 тис. грн для ремонту ІТТ у містах Знам'янка та Олександрія. Вже у червні 2009 р. кошти на ці цілі з обласного бюджету були виділені.

Не менш оперативно апеляційний суд регіону мусив реагувати і на «невтішні» кварталні показники розгляду справ про адміністративні правопорушення, пов'язані із порушенням законодавства про дорожній рух. З'ясувалося, що значна кількість таких правопорушень сталася через прорахунки в організації дорожнього руху та неналежний стан дорожнього покриття в обласному центрі. Це, а також нея-

кісне складання працівниками підрозділів ДАІ протоколів про адміністративні правопорушення призводило до значних труднощів під час розгляду цієї категорії справ у судах, і як наслідок, до тяганини, численних скасування постанов, а також значної кількості скарг громадян, зокрема і на дії суддів.

На спільному засіданні президії Апеляційного суду та ради суддів Кіровоградської області, за участю керівників управління ДАІ УМВС в цій області, міського голови м. Кіровограда, директора департаменту житлово-комунального господарства Кіровоградської міської ради, що було скликане для вирішення окресленої проблеми, прийнято відповідну постанову, завдяки якій уже на початку червня 2009 р. виконком міської ради затвердив удосконалену схему організації дорожнього руху в обласному центрі та виділив кошти на встановлення дорожніх знаків тощо.

Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції

*Постанова
Пленуму Верховного Суду України
від 12 червня 2009 року № 2*

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами окремих положень цивільного процесуального законодавства Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є** дати судам такі роз'яснення:

1. При здійсненні правосуддя у цивільних справах суд першої інстанції, неухильно дотримуючись норм матеріального та процесуального права, повинен забезпечити їх справедливий, неупереджений та упродовж розумного, але не більш встановленого законом строку розгляд і вирішення з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, Цивільного процесуаль-

ного кодексу України (далі — ЦПК), законів України від 23 червня 2005 року № 2709-IV «Про міжнародне приватне право», від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та положень інших законів, нормативно-правових актів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи. Зокрема, при зміні розміру судового збору застосовується розмір, визначений на час вчинення певної процесуальної дії (збільшення розміру позовних вимог, оскарження судового рішення тощо), незважаючи на те, що при пред'явленні позову він був іншим.

2. Відповідно до положень статей 55, 124 Конституції України та статті 3 ЦПК кожна особа має право в

порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

У випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси, та брати участь у цих справах. Такі випадки передбачені, зокрема, в законах України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», від 5 листопада 1991 року № 1789-ХІІ «Про прокуратуру», від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ «Про охорону навколишнього природного середовища», від 12 травня 1991 року № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» (у редакції Закону від 1 грудня 2005 року № 3161-ІV), від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР «Про рекламу» (у редакції Закону від 11 липня 2003 року № 1121-ІV).

Звернення до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб у випадках, не передбачених законом, розгляду не підлягають. У разі надходження такого звернення суддя повертає заяву на підставі пункту 3 частини третьої статті 121 ЦПК, а якщо такий характер звернення встановлено у попередньому судовому засіданні або під час судового розгляду — суд залишає заяву без розгляду з підстави, передбаченої пунктом 2 частини першої статті 207 ЦПК.

Суддя вправі відмовити у відкритті провадження у справі лише з підстав, передбачених законом. Не допускається відмова у відкритті провадження у справі з мотивів недоведеності заявленої вимоги, відсутності доказів, пропуску позовної давності та інших не передбачених законом підстав.

Договір сторін про передачу спору на розгляд третейського суду (стаття 17 ЦПК) не є відмовою від права на звернення до суду за захистом. Разом з тим пред'явлення позову до суду за наявності такого договору не дає підстав для повернення заяви чи відмови у відкритті провадження у справі (статті 121, 122 ЦПК), за винятком передбаченого пунктом 6 частини першої статті 207 ЦПК обов'язку суду залишити заяву без розгляду, якщо відповідача надійшло до початку з'ясування обставин у справі заперечення проти вирішення спору в суді.

3. Згідно з частиною третьою статті 6 Закону України від 7 лютого 2002 року № 3018-ІІІ «Про судоустрій України» ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом.

Статтею 107 ЦПК встановлено, що всі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються судом першої інстанції, якими є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди. Тому законодавчі акти, які по-іншому визначають суди першої інстанції щодо

певних цивільних справ (наприклад, стаття 25 Закону України від 3 березня 1998 року № 137/98-ВР «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», стаття 85 Закону України від 21 квітня 1999 року № 606-ХІV «Про виконавче провадження»), відповідно до частини третьої статті 2 ЦПК не можуть бути застосовані. При надходженні заяви до передбаченого такими актами законодавства суду заява повертається особі, яка її подала, на підставі статті 115, пункту 4 частини третьої статті 121 ЦПК.

4. Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суд повинен виходити з того, що згідно зі статтею 124 Конституції України юрисдикція загальних судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а за частинами першою і другою статті 15 ЦПК у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за Кодексом адміністративного судочинства України (стаття 17) або Господарським процесуальним кодексом України (статті 1, 12) віднесено до компетенції адміністративних чи господарських судів. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Оскільки згідно зі статтею 16 ЦПК не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого судочинства.

5. Питання про підсудність справ визначається ЦПК, зокрема: розділом II — щодо справ наказного провадження; главою 1 розділу III — щодо справ позовного провадження; розділом IV — щодо справ окремого провадження; розділами VI, VII — щодо заяв (скаргов) стягувача, боржника, інших учасників виконавчого провадження, заяв (подання) державного виконавця з питань, пов'язаних з виконанням судових рішень; главами 1 і 2 розділу VIII — щодо клопотань про визнання, звернення до виконання рішення іноземних судів; статті 404 — щодо заяв про відновлення втраченого судового провадження; статті 414 — щодо справ за участю іноземних осіб.

Якщо інше не встановлено ЦПК, позови пред'являються: до фізичної особи — до суду за місцем її проживання (ним не є місцеперебування); до юридичної особи — за її місцезнаходжен-

ням (стаття 109 ЦПК), яке щодо фізичної особи визначається відповідно до положень статті 29 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) і статті 3 Закону України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», а щодо юридичної особи — положень статті 93 ЦК.

Письмовий договір сторін про визначення територіальної підсудності справи (стаття 112 ЦПК), крім справ, для яких встановлено виключну підсудність (стаття 114 ЦПК), може бути укладений лише до вирішення питання про відкриття провадження у справі та є обов'язковим не тільки для сторін, які в односторонньому порядку не можуть від нього відмовитись чи змінити, але й для суду.

Оскільки зустрічний позов незалежно від його підсудності пред'являється до суду за місцем розгляду первісного позову, то на нього не поширюються правила статті 114 ЦПК.

Перелік позовів, для яких встановлена виключна підсудність, розширеному тлумаченню не підлягає. Правила виключної підсудності діють також у випадку пред'явлення кількох позовних вимог, пов'язаних між собою, якщо на одну з них поширюється виключна підсудність.

6. Відповідно до частини четвертої статті 116 ЦПК забороняється передавати до іншого суду справу, яка розглядається судом, незалежно від зміни обставин, які впливають на визначення підсудності справи, крім випадків, встановлених частиною першою цієї статті. При цьому передача справи на розгляд іншому суду на підставі пункту 1 частини першої статті 116 ЦПК залежить від обґрунтованості клопотання відповідача.

Якщо після відкриття провадження у справі і до початку судового розгляду (розгляду справи по суті — стаття 173 ЦПК) виявиться, що заяву було прийнято з порушенням правил підсудності, суд передає справу на розгляд належному суду незалежно від волевиявлення сторін (пункт 2 частини першої статті 116 ЦПК).

У разі виявлення під час проведення попереднього судового засідання чи під час судового розгляду справи по суті порушення правил виключної підсудності суд ухвалою передає справу на розгляд іншому суду (частина четверта статті 116 ЦПК).

7. Позовна заява подається до суду в письмовій формі і за змістом повинна відповідати вимогам статті 119 ЦПК. У зв'язку з цим суди мають звертати особливу увагу, зокрема, на те, що у позовній заяві повинні не лише міститися позовні вимоги, а й бути викладені обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, і зазначені докази, що підтверджують кожну обставину.

Якщо заява не відповідає вимогам статей 119, 120 ЦПК або не сплачено судовий збір чи не опла-

чено витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, суддя відповідно до вимог статті 121 ЦПК постановляє ухвалу, в якій повинні бути зазначені конкретні підстави залишення заяви без руху, в тому числі й розмір несплачених судових витрат, і надає строк для усунення недоліків, тривалість якого визначається в кожному конкретному випадку з урахуванням характеру недоліків, реальної можливості отримання копії ухвали, яка повинна бути надіслана заявнику негайно, та їх вправлення.

Якщо порушення правил статей 119, 120 ЦПК виявлені при розгляді справи, вони усуваються в ході судового розгляду або настають наслідки, передбачені пунктом 8 частини першої статті 207 ЦПК.

Подання доказів можливе на наступних стадіях цивільного процесу, тому суд не вправі через неподання доказів при пред'явленні позову залишати заяву без руху та повертати заявнику.

У разі пред'явлення позовної заяви особами, які діють на захист прав, свобод та інтересів іншої особи (частина перша статті 45 ЦПК), у заяві повинні бути зазначені підстави для такого звернення, а їх незазначення тягне наслідки, передбачені частинами першою і другою статті 121 ЦПК.

8. Пред'явлення позову до неналежного відповідача не є підставою для відмови у відкритті провадження у справі чи залишення заяви без руху, оскільки заміна неналежного відповідача здійснюється в порядку, визначеному статтею 33 ЦПК. У разі, якщо норма матеріального права, яка підлягає застосуванню за вимогою позивача, вказує на те, що відповідальність повинна нести інша особа, а не та, до якої пред'явлено позов, і позивач не погоджується на її заміну, суд залучає до участі в справі іншу особу як співвідповідача з власної ініціативи. Після заміни неналежного відповідача або залучення співвідповідача справа розглядається спочатку в разі її відкладення або за клопотанням нового відповідача чи залученого співвідповідача та за його результатами суд відмовляє в позові до неналежного відповідача та приймає рішення по суті заявлених вимог щодо належного відповідача.

ЦПК не передбачає можливості заміни позивача за ініціативою суду.

9. Згідно зі статтею 38 ЦПК особи, які беруть участь у цивільній справі, можуть брати у ній участь особисто або через представника (крім справ про усиновлення). Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника.

Повноваження представника сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, посвідчені документами, зазначеними в частинах першій—третьій статті 42 ЦПК, а повноваження адвоката також і ордером, який видається відповідним адвокат-

ським об'єднанням, або договором, дозволяють йому вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа. Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені не у виданому ордері, а в довіреності чи договорі.

Представник, якому згідно з частиною шостою статті 42 ЦПК фізичною особою надані повноваження за усною заявою, про що зазначено в журналі судового засідання, має право на вчинення усіх процесуальних дій у справі, на подання скарги до суду вищої інстанції та участь у її розгляді, якщо усною заявою не обмежувалися права представника.

10. Згідно зі статтею 121 Конституції України, частиною другою статті 45 ЦПК і статтями 35, 36¹, 56 Закону України «Про прокуратуру» прокурором, який може шляхом пред'явлення позову в суді першої інстанції або на будь-якій стадії цивільного процесу здійснювати представництво громадян у випадках, передбачених законом, і представництво держави, підстави якого обґрунтовує сам, є: Генеральний прокурор України та його заступники, підпорядковані прокурори та їх заступники, старші помічники і помічники прокурора, начальники управлінь і відділів, їх заступники, старші прокурори і прокурори управлінь і відділів, які діють у межах своєї компетенції.

Повноваження такого прокурора на участь у судовому засіданні, коли він діє на виконання конституційної функції представництва, підтверджуються службовим посвідченням.

У справах, у яких прокурор не виконує функції представництва, а прокуратура виступає як сторона в цивільному процесі, повноваження їх представника, крім керівника прокуратури, повинні підтверджуватися документами, визначеними статтею 42 ЦПК.

11. Особа, яка надає правову допомогу, не є особою, яка бере участь у справі, а належить до інших учасників цивільного процесу, тому вона не може замінювати в процесі особу, якій надає правову допомогу, та бути її представником і в ході розгляду справи має лише ті права, які зазначені в частині другій статті 56 ЦПК.

12. Визначаючи розмір судового збору, суди повинні мати на увазі, що заяви, в яких порушується питання про одночасне вирішення майнового і немайнового спорів, оплачуються судовим збором за ставками, встановленими для позовів майнового характеру, і ставками для вимог немайнового характеру.

Відповідно до правил статті 88 ЦПК у разі визначення при відкритті провадження у справі судового збору в розмірі меншому, ніж передбачено

законом, недоплачена сума стягується в дохід держави з позивача при відмові в позові, а при задоволенні позову — з відповідача.

При повному або частковому задоволенні позову майнового характеру до кількох відповідачів судові витрати, понесені позивачем, відшкодовуються ними пропорційно розміру задоволених судом позовних вимог до кожного з відповідачів.

При пред'явленні позову та ухваленні рішення за вимогами про право спадкоємців на майно судовий збір визначається судом, виходячи із загальної вартості майна, і витрати на його оплату покладаються на кожного спадкоємця пропорційно до виділеної йому частки.

Граничні розміри компенсації за судовими рішеннями витрат сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду, із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведення судових експертиз, витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи, відповідно до статей 85—87 ЦПК визначено постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 року № 710 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року № 869, від 27 квітня 2006 року № 590, від 26 червня 2007 року № 870) «Про затвердження Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів».

Визнання позову чи добровільне задоволення вимог відповідачем після пред'явлення позову не звільняє його від відшкодування понесених позивачем судових витрат при ухваленні рішення або при закритті провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову з мотивів задоволення його вимог відповідачем.

У тому разі, коли питання про судові витрати не було вирішено при ухваленні рішення, суд, що його ухвалив, вирішує це питання відповідно до пункту 4 частини першої статті 220 ЦПК за заявою осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи ухваленням додаткового рішення. У зв'язку з цим питання про судові витрати не можуть вирішуватись іншим судом або шляхом пред'явлення позову в іншій справі.

13. Відповідно до положення статті 82 ЦПК суд може за наявності певних підстав своєю ухвалою лише відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі і не має права

зменшити або звільнити від сплати судового збору, оскільки таке право суду надано тільки щодо судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, які визначені частиною третьою статті 79 ЦПК.

14. Питання про відкриття чи про відмову у відкритті провадження у справі, зміну підсудності тощо повинно бути вирішено суддею у встановлений законом строк шляхом постановлення відповідної ухвали. Оформлення зазначених процесуальних дій іншим способом не допускається.

Зміст ухвали про відкриття провадження у справі повинен відповідати вимогам частини четвертої статті 122 ЦПК, зокрема, в ухвалі повинні бути зазначені час і місце попереднього судового засідання та пропозиція відповідачу подати в зазначений строк письмові заперечення проти позову та посилання на докази, якими вони обґрунтовуються.

15. Судам слід мати на увазі, що оскільки від належного вирішення питання про прийняття зустрічного позову, позову третьої особи із самостійними вимогами та об'єднання і роз'єднання позовів залежить своєчасний і правильний розгляд заявлених вимог, то ці процесуальні дії необхідно провадити у точній відповідності з правилами, встановленими статтями 123—126 ЦПК.

Відповідач має право пред'явити зустрічний позов до або під час попереднього судового засідання (частина перша статті 123 ЦПК), а треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу шляхом пред'явлення позову до однієї чи обох сторін до закінчення судового розгляду (частина перша статті 34 ЦПК).

Позовні вимоги кількох осіб до одного й того ж відповідача або позивача до кількох відповідачів можуть бути об'єднані в одне провадження, якщо ці вимоги однорідні, зокрема такі, які нерозривно пов'язані між собою, або від вирішення однієї з них залежить вирішення інших. Таке об'єднання не допускається, коли відсутня спільність предмета позову (наприклад, позови кількох осіб про стягнення зарплати чи про поновлення на роботі).

Роз'єднання кількох поєднаних в одному провадженні вимог може мати місце лише за умови, що їх сумісний розгляд ускладнює вирішення справи (зокрема, у зв'язку з необхідністю призначення складної експертизи по окремих вимогах, тривалого відрядження або тяжкого захворювання одного чи кількох з позивачів або відповідачів). У разі роз'єднання позовів підставою для провадження щодо вимог, виділених у самостійне провадження, є ухвала суду про роз'єднання позовів і копія пред'явленого позову.

16. Відповідно до частини першої статті 153 ЦПК заява про забезпечення позову розглядається судом у день її надходження без повідомлення від-

повідача та інших осіб, які беруть участь у справі. У зв'язку з цим вжиття заходів забезпечення позову можливе не лише при проведенні попереднього судового засідання, здійсненні процесуальних дій з підготовки справи до судового розгляду чи під час судового розгляду, а й одночасно з відкриттям провадження у справі чи після постановлення такої ухвали. Винятком є заява про забезпечення позову з метою запобігання порушенню права інтелектуальної власності, яка може бути подана та підлягає розгляду до подання позовної заяви (частина четверта статті 151 ЦПК). Заява про забезпечення позову за змістом повинна відповідати вимогам частини другої статті 151 ЦПК. Клопотання про забезпечення позову може міститись як безпосередньо в позовній заяві, так і в окремій заяві.

Вживаючи заходи забезпечення позову, необхідно враховувати роз'яснення, дані в постанові Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 року № 9 «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову».

Вирішуючи питання про забезпечення позову, суд повинен враховувати, що ця обставина може спричинити шкоду відповідачеві та іншим особам. У зв'язку з цим суд чи суддя повинні роз'яснити позивачеві, який просить забезпечити позов, наслідки можливого завдання відповідачеві збитків і за наявності для цього відповідних підстав вимагати застави.

17. Відповідно до вимог статті 7 ЦПК суд має забезпечити при розгляді справи здійснення цивільного судочинства державною мовою, складання судових документів лише державною мовою, незалежно від клопотання учасників процесу. ЦПК не зобов'язує суд перекладати складені ним судові документи чи посвідчувати їх в разі здійснення перекладу іншими особами.

Разом з тим з урахуванням статті 10 Конституції України особи, які беруть участь у справі і не володіють або недостатньо володіють державною мовою, вправі робити заяви, давати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача в порядку, встановленому статтями 22, 23, 55, 86, 130, 164 та іншими нормами ЦПК. За змістом статті 55 ЦПК запрошення перекладача до участі у справі є обов'язком особи, яка бере участь у справі, а не суду.

18. Згідно з частиною восьмою статті 6 ЦПК учасники цивільного процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право робити письмові записи, а також використовувати портативні аудіотехнічні пристрої без дозволу суду, додержуючись при цьому належного порядку. Проведення в залі судового засідання фото- і кіно-

зйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання по радіо і телебаченню допускається на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі. Ці дії повинні здійснюватися за ухвалою суду на визначених судом місцях у залі судового засідання і з урахуванням думок учасників процесу можуть бути обмежені в часі.

19. За правилами частини першої статті 21 ЦПК суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої інстанції, не може брати участь у розгляді цієї справи в судах апеляційної і касаційної інстанцій, у перегляді справи у зв'язку з винятковими обставинами, а так само у новому розгляді її судом першої інстанції після скасування попереднього рішення або ухвали про закриття провадження у справі. Проте скасування іншої ухвали, якою не закінчувалося провадження у справі (про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу або скасування судового наказу, забезпечення позову або скасування забезпечення позову, повернення заяви позивачеві (заявнику), відмову у відкритті провадження у справі, зупинення провадження у справі, залишення заяви без розгляду тощо), не відстороняє суддю від повторної участі у справі.

20. Перевіряючи явку в судові засідання осіб, які беруть участь у справі, суд установлює, чи повідомлені ті, хто не з'явився, про час і місце судового засідання з дотриманням вимог закону, чи вручені особам, які беруть участь у справі, судові повістки в строк, визначений частиною четвертою статті 74 ЦПК.

При цьому відповідно до частини дев'ятої статті 74 ЦПК щодо виклику відповідача в суд через оголошення в пресі належним повідомленням буде вважатися те, яке здійснене через друкований орган, визначений Кабінетом Міністрів України, і лише у разі, якщо місце проживання (перебування чи роботи) або місцезнаходження відповідача невідоме навіть після звернення позивача до адресного бюро й органів внутрішніх справ (докази чого мають бути у справі), а не при його неявці в судові засідання, коли відоме його місце проживання, оскільки явка до суду є правом, а не обов'язком сторони у справі (частина перша статті 27 ЦПК).

У разі неявки в судові засідання особи, яка бере участь у справі, належним чином і в установленому порядку повідомленої про дату судового засідання, питання про можливість судового розгляду вирішується з урахуванням вимог статей 169, 224 ЦПК.

21. Встановлюючи особи учасників процесу, які з'явилися в судові засідання, суду на підставі даних паспорта, службового посвідчення чи іншого документа, що посвідчує особу, належить з'ясувати їх прізвище, ім'я та по батькові, дату народження, рід заняття і місце проживання. З'ясування інших відомостей чи обсягу повноважень у певних учасників процесу (наприклад, представника юридичної особи, свідка, експерта, спеціаліста) здійснюється на підставі окремих норм процесуального законодавства з метою забезпечення встановлення наявності/відсутності обставин, які виключають можливість участі в процесі, чи родинних та інших стосунків зі сторонами, що впливає на оцінку доказів.

22. Виконуючи вимоги статті 167 ЦПК, головуючий має роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, зокрема ті, що передбачені статтями 10, 11, 27 і 31 ЦПК, а також попередити про те, що вони зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки.

Клопотання осіб, які беруть участь у справі, з питань, пов'язаних з розглядом справи, суд вирішує негайно. Відкладення вирішення клопотань не допускається. Відмова в їх задоволенні не позбавляє права осіб, які беруть участь у справі, знову заявляти клопотання з того самого питання в процесі судового розгляду, якщо при цьому немає зловживання процесуальними правами. Суд вправі при вирішенні повторного клопотання з урахуванням зміни обставин у ході розгляду справи постановити іншу ухвалу по суті заявленого клопотання.

23. Розглядаючи і вирішуючи цивільні справи на засадах змагальності та диспозитивності, суди відповідно до положень статей 10, 11 ЦПК повинні роз'яснювати особам, які беруть у ній участь, їх права та обов'язки, попереджувати про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяти здійсненню їхніх прав у випадках, встановлених цим Кодексом.

Розглядаючи справи, судам слід неухильно виконувати вимоги статей 58, 59 ЦПК про належність і допустимість доказів. Зокрема, статтею 57 ЦПК передбачено, що доказом у справі є пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків. Тому пояснення зазначених осіб, отримані не за процедурою допиту свідків (стаття 184 ЦПК), не можуть використовуватися як засіб доказування.

24. З'ясовуючи після доповіді про обставини справи, чи підтримує позивач свої вимоги, чи визнає відповідач вимоги позивача та чи не бажають сторони укласти мирову угоду або звернутися для вирішення спору до третейського суду, головуючому необхідно уточнити, в якому обсязі та з яких підстав підтримується позов або в якій частині визнається позов, а якщо сторони мають намір укласти мирову угоду, то на яких конкретно умовах (стаття 173 ЦПК).

При відмові позивача від позову суд лише перевіряє повноваження на такі дії його представника, якщо він бере участь у справі та висловив такий намір.

У разі визнання відповідачем позову, яке має бути безумовним, і якщо таке визнання не суперечить закону й не порушує права, свободи чи інтереси інших осіб (не відповідача), суд ухвалює рішення про задоволення позову, обмежившись у мотивувальній частині рішення посиланням на визнання позову без з'ясування і дослідження інших обставин справи.

Суд не приймає відмову позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Якщо сторони виявили намір укласти мирову угоду, то при необхідності їм може бути надана можливість оформити умови мирової угоди, для чого суд оголошує перерву в судовому засіданні. У разі, якщо умови мирової угоди не суперечать закону, не порушують права, свободи чи інтереси інших осіб (не сторін), суд визнає мирову угоду та закриває провадження у справі.

До ухвалення судового рішення щодо кожної із зазначених процесуальних дій суд роз'яснює сторонам їх наслідки.

25. Відповідно до частини першої статті 61 ЦПК обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, не підлягають доказуванню. Проте в ході розгляду справи сторона може відмовитися від визнання нею чи її представником обставин, довівши при цьому належними та допустимими доказами, що вона визнала обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною (частині перша статті 178 ЦПК). При доведеності причин відмови від визнання обставин суд постановляє ухвалу, яка оскарженню не підлягає, після чого такі обставини доводяться в загальному порядку. Зокрема, це означає, що іншій стороні у справі може бути надано право подати докази на підтвердження чи заперечення тих обставин, які вона своєчасно (стаття 131 ЦПК) не подала у зв'язку з попереднім визнанням обставин.

26. Під час судового розгляду предметом доказування є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше юридичне значення для вирішення справи (причини пропуску позовної давності тощо) і підлягають встановленню при ухваленні рішення.

Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування.

27. Виходячи з принципу процесуального рівноправ'я сторін та враховуючи обов'язок кожної сторони довести ті обставини, на які вона посилається, необхідно в судовому засіданні дослідити кожний доказ, наданий сторонами на підтвердження сво-

їх вимог або заперечень, який відповідає вимогам належності та допустимості доказів (статті 58, 59 ЦПК) в порядку, передбаченому статтями 185, 187, 189 ЦПК.

Не можуть бути використані як показання свідків їх письмові пояснення, тому у відповідних випадках (наприклад, якщо пояснення таких осіб мають значення для справи і допитати їх неможливо) вони приймаються судом як письмові докази (стаття 64 ЦПК).

Разом з тим суд вправі при повторному розгляді справи після скасування раніше ухваленого рішення оголосити й оцінити в сукупності з іншими доказами показання свідків, що мають значення для вирішення справи, допитаних у судовому засіданні, в якому було ухвалено скасоване рішення, якщо участь таких свідків у новому судовому засіданні на підставі наданих доказів не вбачається можливою (внаслідок хвороби, тривалого відрадження тощо), за винятком випадку, якщо суд вищої інстанції у своїй ухвалі зазначив, що мало місце порушення норм процесуального закону при їх допиті.

Виходячи зі змісту статті 59 ЦПК та з урахуванням положень частини першої статті 218 ЦК, не може стверджуватися показаннями свідків наявність правовідносин, що виникають з правочинів, для яких законом встановлено письмову форму.

28. Якщо при дослідженні письмових доказів особою, яка бере участь у справі, буде подана заява про те, що доданий до справи або поданий іншою особою для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або є фальшивим, особа, яка подала цей документ, може відповідно до частини другої статті 185 ЦПК просити суд виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів. При відсутності з її боку таких процесуальних дій, особа, яка подала заяву, має згідно із загальними правилами доказування (стаття 60 ЦПК) подати відповідні докази, що спростовують значення відомостей оспорюваного документа і могли бути підставою неприйняття його до уваги під час оцінки доказів. У разі необхідності за клопотанням особи, яка зробила таку заяву, суд відповідно до правил частини четвертої статті 10 ЦПК сприяє їй у збиранні цих доказів (призначає експертизу, витребує інформацію від особи, за іменем якої видано документ, оголошує перерву або відкладає розгляд справи, якщо це потрібно, тощо).

Суд має право в ході відповідей експерта на питання з'ясувати їх суть та ставити експерту питання після закінчення його допиту особами, які беруть участь у справі.

Роз'яснення та доповнення до висновку експерта викладаються письмово, підписуються ним і приєднуються до справи.

29. Під час дослідження доказів суд, залучивши спеціаліста до участі у справі, може скористатися його усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями (висновками) для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо).

Оскільки завданням спеціаліста є сприяння суду та особам, які беруть участь у справі, в дослідженні доказів і допомога спеціаліста технічного характеру не замінює висновку експерта, то в разі, якщо за результатами консультації чи роз'яснень спеціаліста виникнуть обставини, які потребуватимуть дослідження або оцінки, суд може запропонувати сторонам надати докази або заявити клопотання про призначення експертизи.

30. Заочний розгляд судом цивільної справи відповідно до статті 224 ЦПК допускається лише у тому разі, коли відповідач або всі відповідачі у справі, якщо їх було кілька, повідомлені належним чином про час і місце судового розгляду, не з'явилися в судові засідання при відсутності в ньому їх представників і від них не надійшло повідомлення про причини неявки чи зазначені ними причини визнані неповажними або такі особи залишили залу судового засідання до його закінчення і проти такого розгляду справи не заперечує позивач та ним не було змінено предмета або підстави позову чи розміру позовних вимог. У разі внесення таких змін заочний розгляд справи провадиться у випадку неявки за зазначених вище умов відповідача (всіх відповідачів) після одержання ним (ними) повідомлення суду про ці зміни. Відповідач, який був видалений із зали судового засідання в порядку застосування заходів процесуального примусу, не може вважатися таким, що не з'явився в судові засідання.

Про заочний розгляд справи суд повинен постановити ухвалу і проводити його за загальними правилами з винятками і доповненнями, встановленими главою 8 розділу III ЦПК.

Зокрема, у резолютивній частині рішення, копія якого направляється відповідачеві не пізніше п'яти днів з дня його проголошення, має бути зазначено строк і порядок подання заяви про його перегляд.

Заочне рішення може бути переглянуто судом, що його ухвалив, за письмовою заявою відповідача, поданою протягом десяти днів з дня одержання його копії, з дотриманням судом вимог статей 228—232 ЦПК.

Суд скасовує заочне рішення, якщо визнає, що відповідач не з'явився в судові засідання та не повідомив про причини неявки з поважних причин і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи.

31. Суди повинні виходити з того, що згідно зі статтею 191 ЦПК відкладення розгляду справи

може мати місце у випадках, передбачених цим Кодексом (наприклад, статтями 169, 170, 224), а також у разі неможливості розгляду справи у зв'язку з необхідністю заміни відведеного судді або залучення до участі в справі інших осіб. У разі необхідності подання нових доказів суд оголошує перерву на час, необхідний для цього, і після його закінчення розгляд справи продовжується.

Суд, відкладаючи розгляд справи або оголошуючи перерву в її розгляді, призначає відповідно день нового судового засідання або його продовження, про що ознайомлює під розписку учасників цивільного процесу, присутніх у судовому засіданні. Учасників цивільного процесу, які не з'явилися або яких суд залучає вперше до участі в процесі, викликають у судові засідання на призначений день у порядку, визначеному статтями 74—76 ЦПК.

У разі відкладення справи суд повинен допитати свідків, які з'явилися, якщо в судовому засіданні присутні всі особи, які беруть участь у справі. Тільки у виняткових випадках за ухвалою суду свідки не допитуються і викликаються знову.

Виходячи із закріпленого статтею 159 ЦПК принципу безпосередності судового розгляду, докази повинні бути досліджені в судовому засіданні, в якому ухвалено рішення, незалежно від того, чи досліджувалися ці докази тим же складом суду в іншому судовому засіданні. Разом з тим, якщо розгляд справи відкладався, а сторони не наполягають на повторенні пояснень учасників цивільного процесу, наданих раніше, знайомі з матеріалами справи, в тому числі з поясненнями учасників цивільного процесу, суд може надати їм можливість підтвердити раніше надані пояснення без їх повторення, доповнити їх і поставити додаткові питання.

32. Відповідно до вимог частини другої статті 208 ЦПК всі питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду у випадках, установлених цим Кодексом, суд має вирішувати шляхом постановлення ухвал, які залежно від характеру і складності питання, що ними вирішуються, оформляються або окремим процесуальним документом, постановленим у нарадчій кімнаті, або проголошуються усно в судовому засіданні із занесенням до журналу судового засідання і мають відповідати за змістом статті 210 ЦПК та окремим вимогам з цього приводу, що містяться в інших нормах ЦПК.

33. Суд зупиняє або закриває провадження у справі чи залишає заяву без розгляду з підстав, передбачених відповідно статтями 201, 202, 205, 207 ЦПК, перелік яких є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Закінчення провадження у справі з цих підстав без ухвалення рішення має бути належно вмотивовано в ухвалах, постановлених з цього приводу. Про наслідки вчинення зазначених процесуальних дій суд роз'яснює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, відповідно до частини четвертої статті 10 ЦПК і правил, що їх регулюють.

Суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у випадках, передбачених статтею 201 ЦПК, а за наявності підстав, визначених статтею 202 ЦПК, має право як на зупинення, так і на відмову в задоволенні такої заяви.

Визначаючи наявність передбачених статтею 201 ЦПК підстав, за яких провадження у справі підлягає обов'язковому зупиненню, суд повинен, зокрема, враховувати, що така підстава для зупинення провадження у справі, як зазначено у пункті 4 частини першої цієї статті — неможливість розгляду цивільної справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства, застосовується у тому разі, коли в цій іншій справі можуть бути вирішені питання, що стосуються підстав, заявлених у справі вимог, чи умов, від яких залежить можливість її розгляду.

Підставою для зупинення провадження за пунктом 4 частини першої статті 201 ЦПК може бути також відкриття Конституційним Судом України провадження за зверненням відповідно до статті 43 Закону України від 16 жовтня 199 року № 422/96-ВР «Про Конституційний Суд України» про офіційне тлумачення положень Конституції України чи закону, що мають застосовуватися при вирішенні справи, яка перебуває у провадженні суду.

При неможливості розгляду справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку кримінального судочинства, підставою для зупинення провадження у цивільній справі може бути лише наявність кримінальної справи на розгляді в суді.

Разом з тим підставою зупинення провадження у справі не може бути касаційне оскарження попередніх судових рішень у справі.

Застосовуючи пункти 2, 3, 5 частини першої статті 202 ЦПК відповідно про зупинення провадження у зв'язку із захворюванням сторони, перебуванням її у службовому відраженні чи призначенням судом експертизи, суд повинен виходити з того, що у таких випадках відповідно до змісту статті 157 ЦПК провадження у справі може бути зупинено, якщо передбачається, що зазначена відсутність сторони або проведення експертизи триватиме понад установлені строки розгляду справ.

Правило частини другої статті 202 ЦПК про те, що суд не зупиняє провадження у випадках, установлених пунктами 1—3 частини першої цієї стат-

ті, якщо відсутня сторона веде справу через свого представника, не застосовується до випадків, коли суд викликає позивача або відповідача для особистих пояснень.

34. Враховуючи, що стаття 203 ЦПК пов'язує строки зупинення провадження у справі з обставинами, після усунення яких суд зобов'язаний відновити провадження у справі, то суддя повинен періодично перевіряти, чи не усунені ці обставини, що викликали його зупинення. Суду також слід роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх процесуальний обов'язок інформувати суд про усунення обставин, що викликали його зупинення. Час, який минув з моменту зупинення провадження у справі і до його відновлення, не включається до строку розгляду справи.

35. Фіксування судового процесу є однією з гарантій його гласності як основоположного принципу правосуддя. Це означає обов'язковість процесуального оформлення документів, які фіксують процесуальні дії суду, сторін та інших учасників цивільного процесу, а також обставини (факти) при розгляді справи. У зв'язку з цим суди мають забезпечити суворе виконання вимог статей 197—200 ЦПК про порядок складання та оформлення журналів і протоколів та їх зміст.

Подані протягом семи днів з дня проголошення рішення у справі письмові зауваження щодо неповноти або неправильності технічного запису судового засідання, журналу судового засідання розглядаються одноособово головуючим після закінчення розгляду справи, без проведення судового засідання не пізніше п'яти днів з дня їх подання; і в разі їх задоволення (частково чи повністю) або відхилення постановляється відповідна ухвала.

У разі неможливості розгляду зауважень у встановленому порядку (зокрема, не задоволена судом заява про поновлення пропущеного строку на подання зауважень, закінчився строк повноважень судді) вони приєднуються до справи, а їх наявність відповідно враховується судом апеляційної або касаційної інстанції.

36. Суди повинні здійснювати підготовку цивільних справ до судового розгляду та розглядати їх протягом розумного строку, який у кожній конкретній справі з урахуванням справедливого і своєчасного їх розгляду визначається: складністю справи; поведінкою заявника; процесуальними діями суду, але не більше строку, визначеного частиною першою статті 157 ЦПК. При цьому, якщо в одному провадженні об'єднані вимоги, для одних з яких законом установлений строк розгляду в один місяць, а для інших — у два місяці, справа підлягає розгляду і вирішенню в розумний строк, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі.

Звернути увагу судів на необхідність дотримання вимоги частини другої статті 157 ЦПК щодо постановлення ухвали про подовження розгляду справи, але не більш як на один місяць. Оскільки закон передбачає дослідження певних обставин при постановленні такої ухвали (виняткові випадки, особливості розгляду справи тощо), то зміст ухвали повинен відповідати вимогам частини першої статті 210 ЦПК.

37. Відповідно до статті 217 ЦПК визначення порядку виконання рішення суду, надання відстрочки або розстрочки виконання, вжиття заходів для забезпечення його виконання за наявності для цього підстав зазначається безпосередньо в рішенні суду при його ухваленні.

Заяви сторін або державного виконавця про вчинення судом таких же дій при виконанні рішення суду за наявності для цього підстав розглядаються в порядку, встановленому статтею 373 ЦПК, за результатами вирішення яких постановляється ухвала.

У разі задоволення заяви в ухвалі суду, крім відомостей, передбачених статтею 210 ЦПК, зазначається строк дії відстрочки (розстрочки), а при наданні розстрочки, крім того, розмір періодичних платежів, які підлягають стягненню для погашення присудженої суми. Межі дії відстрочки (розстрочки) можуть бути визначені не лише датою, але й настанням якоїсь події (зміна матеріального становища відповідача, видужання тощо).

Якщо обставини, через які особи була надана відстрочка (розстрочка), відпали раніше, ніж було зазначено в ухвалі суду, суд за заявою заінтересованої особи або державного виконавця може вирішити питання про припинення дії відстрочки (розстрочки).

Заява про надання відстрочки (розстрочки) виконання рішення суду на новий строк або про припинення її дії повинна розглядатися в такому ж порядку, як і первинна заява.

38. За правилами розділу IX ЦПК відновлення втраченого (і в разі, коли справу знищено за закінченням строку зберігання) повністю або частково судового провадження в цивільній справі, якщо вона була закінчена ухваленням рішення або постановленням ухвали про закриття провадження, проводиться у порядку, встановленому цим Кодексом, судом, який ухвалив рішення по суті справи або постановив ухвалу про закриття провадження у справі, за заявою (зміст якої визначено статтею 405 ЦПК) осіб, які брали участь у справі (їх правонаступників), або за ініціативою суду (коли це потрібно для вирішення іншої справи, надіслання справи до суду вищої інстанції тощо).

Згідно зі статтею 406 ЦПК, якщо у заяві не зазначено мету відновлення провадження або ві-

домості, необхідні для його відновлення, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без руху, якою встановлює заявникові строк, необхідний для усунення цих недоліків, а в разі невиконання цих вимог — ухвалою визнає заяву неподаною і повертає заявнику (частини перша і друга статті 121 ЦПК).

Якщо ж мета звернення до суду, зазначена заявником, не пов'язана із захистом його прав та інтересів, суд своєю ухвалою відмовляє у відкритті провадження або залишає заяву без розгляду у випадку, коли провадження було відкрито.

Суд відмовляє також у відкритті провадження, якщо воно не було закінчене ухваленням рішення або постановленням ухвали про закриття провадження у справі, оскільки ця обставина не виключає можливості пред'явлення нового позову (заяви) і це має бути зазначено в ухвалі суду про відкриття провадження у новій справі.

Розгляд справи та ухвалення рішення проводяться з урахуванням особливостей, установлених статтями 407 і 408 ЦПК. Якщо необхідні відомості або документи є в інших осіб, які заявник не може отримати, суд за його клопотанням має сприяти у їх збиранні. За недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення втраченого судового провадження (його частини) суд на підставі частини третьої статті 408 ЦПК ухвалою закриває розгляд заяви про відновлення провадження і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право на повторне звернення з такою самою заявою за наявності необхідних документів.

39. Розглядаючи справи, суд відповідно до статті 211 ЦПК має виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню порушення закону, і постановляти щодо них окремі ухвали та направляти їх відповідним органам та особам, які повинні протягом місяця з дня одержання окремої ухвали повідомити суд, який її направив, про вжиті заходи. Окремі ухвали можуть бути постановлені і при закінченні розгляду справи без ухвалення рішення (закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду), а також за наявності певних умов й до закінчення її розгляду.

ЦПК не зобов'язує суд проголошувати окрему ухвалу, проте суд повинен повідомити осіб, які беруть участь у справі, про її постановлення.

40. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 року № 9 «Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції» (зі змінами, внесеними згідно з постановами від 25 грудня 1992 року № 13, від 25 травня 1998 року № 15 та від 22 грудня 2006 року № 9).

Належна судова процедура — важлива складова доступності правосуддя у цивільних справах

(коментар до постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»)

12 червня 2009 р. Пленум Верховного Суду України прийняв постанову № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції».

У постанові з урахуванням пропозицій місцевих, апеляційних судів і рекомендацій вищих навчальних юридичних закладів дано роз'яснення щодо складних питань забезпечення правильного, повного та своєчасного розгляду і вирішення справ судом першої інстанції. Постанова спрямована на усунення наявних розбіжностей та неоднозначного розуміння норм ЦПК, оскільки у результаті новітньої кодифікації норм цивільного процесуального законодавства, яка сприяла вирішенню ряду теоретичних і практичних питань, все ж виникли нові прогалини, неузгодженості, колізійні моменти при конструюванні цивільних процесуальних норм, застосуванні різних інститутів цивільного процесуального права.

Це призводило до неможливості в повному обсязі застосовувати на практиці донедавна чинну аналогічну постанову Пленуму Верховного Суду України № 9, яка була прийнята ще 21 грудня 1990 р., і забезпечувати однакове розуміння та застосування норм нового ЦПК при розгляді цивільних справ.

Безперечно, стадія судового розгляду є основною у цивільному процесі, в якому у повній мірі діють усі демократичні принципи вітчизняного правосуддя. На цій стадії на основі всебічного, повного, об'єктивного і безпосереднього дослідження доказів встановлюються фактичні обставини, що мають значення для правильного вирішення справи; визначаються права та юридичні обов'язки сторін у рамках конкретного правовідношення і від імені держави ухвалюється судове рішення по суті спору. Фактично саме на цій стадії здійснюється правосуддя, оскільки інші слугують тіль-

ки для підготовки до його здійснення, або контролю за законністю розгляду справи чи виконання ухваленого рішення.

Автори вважають за необхідне прокоментувати основні аспекти постанови, в яких роз'яснені деякі нові процедури, що запроваджені в ЦПК.

Ураховуючи, що постанови Пленуму Верховного Суду України, крім практичних рекомендацій, мають для судів й велике психологічне значення щодо організації та належного здійснення правосуддя і скеровують загальний напрям судової політики, тому в абз. 1 п. 1 зазначеної постанови йдеться про цільові настанови судам — про ті завдання та цілі цивільного судочинства, на виконання і досягнення яких спрямовані всі норми ЦПК, що підлягають застосуванню.

На відміну від норм матеріального права, процесуальні норми є більш динамічними, оскільки встановлюють процедуру розгляду справи і не стосуються матеріальної суті спору, що розглядається. У зв'язку з цим в абз. 2 п. 1 постанови роз'яснено, що цивільне судочинство здійснюється відповідно до тих процесуальних норм, які чинні на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи. Вважаємо важливим те, що у постанові звернено увагу судів на необхідність враховувати положення Закону від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», які не тільки визнають в Україні джерелом права Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини, але й визначають порядок посилення на Конвенцію та практику цього суду.

Право на звернення до суду за захистом (доступність правосуддя) гарантовано рядом міжнародних документів — ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і по-

А.Г. Ярема,
заступник Голови
Верховного Суду України

Д.Д. Лущеник,
суддя Верховного Суду
України

літичні права, статтями 8, 10 Загальної декларації прав людини, ст. 6 зазначеної Конвенції, а також ст. 55 Конституції України, ст. 3 ЦПК. Разом з тим право на доступ до правосуддя — це не абсолютне право, воно потребує державного регулювання, водночас воно не повинно нівелювати суті цього права, а також вступати в конфлікт з іншими правами, закріпленими в Конституції.

У зв'язку з цим у п. 2 постанови наголошується на тому, що за захистом до суду має право звертатися особа лише в разі порушення її суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, а якщо ця особа захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, то право на звернення до суду повинно бути передбачено відповідним законом.

Певні труднощі для судів становлять положення ч. 3 ст. 3 ЦПК, в якій передбачено, що відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною у ситуації, коли сторони, укладаючи певний договір, окремим застереженням визначили, що спір буде вирішуватися не судом, а третейським судом. Разом з тим, не вважаючи ці правові ситуації взаємозалежними, Пленум Верховного Суду України з урахуванням положення ст. 17 ЦПК у п. 2 постанови роз'яснив, що сторони вільні у праві вибору: передати спір на розгляд до суду загальної юрисдикції чи третейського суду; тому звернення до останнього не повинно розглядатися як відмова від правосуддя. Навпаки, це означає, що особа скористалася своїм суб'єктивним процесуальним правом на вибір суду і таке її право гарантоване та закріплене в законі. Оскільки в ЦПК механізм реалізації цього права виписаний дещо складно, то роз'яснено, що навіть за наявності третейської угоди суд не має права відмовити у прийнятті до розгляду позову, за винятком випадку, коли відповідач проти цього заперечує (п. 6 ч. 1 ст. 207 ЦПК).

Пункти 3—6 постанови стосуються права на справедливий судовий розгляд і в них даються роз'яснення щодо умов реалізації права на пред'явлення позову. У ЦПК чітко визначено інстанційну (функціональну) підсудність справ — усі справи по першій інстанції розглядаються лише місцевими судами, тому в п. 3 постанови в контексті ч. 3 ст. 2 цього Кодексу роз'яснено, що закони, які по-іншому визначають таку підсудність справ, застосовуватися не можуть.

Роз'яснюючи питання щодо предметної підсудності (юрисдикції), Пленум Верховного Суду України зосередив увагу лише на відповідних нормах ЦПК, ГПК і КАС, які визначають компетенцію відповідних судів, зауваживши на універсальності цивільної процесуальної форми (п. 4). Визнаючи,

що питання про предметну підсудність є одним з найскладніших у судовій практиці та що визначальним вже є не суб'єктивний склад (хоча він має важливе значення), а саме характер спірних правовідносин, проте Пленум визначив лише загальний підхід до вирішення цієї проблеми, оскільки питанню розмежування судових юрисдикцій має бути присвячена окрема постанова Пленуму.

Особливу увагу у постанові приділено питанню територіальної підсудності, оскільки ч. 3 ст. 6 Закону України від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судову систему України» визначає, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом (пункти 5, 6). У зв'язку з цим роз'яснено практично всі види територіальної підсудності, а щодо виключної підсудності звернено увагу судів, що за змістом ст. 114, ч. 4 ст. 116 та статей 311, 338 ЦПК, які становлять нормативну єдність, при виявленні порушення правил такої підсудності, незалежно від стадії процесу, справа підлягає передачі належному суду. Це пов'язано й з тим, що згідно з прецедентною практикою Європейського суду з прав людини порушення правил підсудності визнається ним як порушення права на справедливий судовий розгляд.

Аналіз судової практики свідчить про те, що суди, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, не завжди приділяють належну увагу змісту позовної заяви. Враховуючи, що у цивільному процесі, який базується на засадах змагальності та диспозитивності, зміст позовної заяви набуває особливого значення, бо від нього залежать як дії суду при відкритті провадження у справі, проведення подальших підготовчих дій, розгляд справи по суті, так і позиція відповідача. Тому в п. 7 постанови роз'яснені основні питання, що стосуються змісту позовної заяви, а також зазначено, що судді повинні звертати особливу увагу, зокрема, на те, що в заяві мають міститися не лише позовні вимоги, а й бути викладені обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, і зазначені докази, що підтверджують кожен з цих обставин.

Дискусію під час обговорення на Пленумі викликав п. 8 постанови, який стосується питання заміни неналежного відповідача або залучення співвідповідача (ст. 33 ЦПК), щодо ініціативи суду без згоди позивача залучати співвідповідачем особу, яка такою у заяві не зазначена. Опоненти посилювалися на порушення принципу диспозитивності процесу (ст. 11 ЦПК). Дійсно, в першу чергу ініціатива щодо заміни неналеж-

ного відповідача чи залучення іншої особи як співвідповідача повинна виходити саме від позивача; суд має це враховувати і сприяти йому в реалізації цих прав (ч. 4 ст. 10 ЦПК). Проте, визнаючи певну неузгодженість у такому законодавчому врегулюванні, Пленум роз'яснив позицію законодавця тим, що на сьогодні з метою процесуальної економії та забезпечення ефективності судового розгляду і своєчасного (швидкого) захисту порушених прав у цивільному процесі суд має право з власної ініціативи залучати співвідповідачем особу, яку позивач не зазначив як відповідача. Це зумовлено прагненням, не припиняючи провадження у справі, замінити неналежного відповідача або залучити іншу особу і, таким чином, вирішити пред'явлений позов по суті, інакше позивач не отримає очікуваного правового результату. Водночас суди повинні враховувати, що суд не має права з власної ініціативи замінювати неналежного відповідача, а лише залучати іншу особу як співвідповідача. Звісно, що це право суду також обмежене нормами матеріального права, що підлягає застосуванню, і які повинні чітко вказувати на відповідальну особу за пред'явленим позовом. Наприклад, у ст. 1187 ЦК чітко визначено, що шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується його володільцем, а не власником. Разом з тим суд не має права з власної ініціативи залучати як співвідповідачів осіб при солідарній відповідальності або за умови їх пасивної співучасті.

Судам роз'яснено, що новим ЦПК, на відміну від ЦПК 1963 р., не передбачено можливості заміни позивача за ініціативою суду.

Оскільки суд не повинен займатися бюджетним процесом, то у п. 13 постанови роз'яснюється, що суд не має права зменшити або звільнити від сплати судового збору (ст. 82 ЦПК), оскільки таке право суду надано тільки щодо судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, які визначені ч. 3 ст. 79 ЦПК (до них судовий збір не належить). Звільнити від сплати судового збору може лише місцева рада, до бюджету якої зараховується збір, що підлягає сплаті.

Пункти 17 і 18 постанови стосуються транспарентності правосуддя, у них дано роз'яснення щодо питання гласності та мови судочинства. Зокрема, питанню мови у цивільному процесі в своїх пропозиціях щодо постанови Пленуму звернули увагу практично всі суди, адже принцип використання національної мови у судочинстві — це принцип доступності мови спілкування з учасниками процесу. Зазначено, що суд має забезпечити здійснення судочин-

ства державною мовою. Роз'яснюючи свою позицію з цього питання, Пленум врахував як ч. 2 ст. 7 ЦПК, так і ст. 9 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, ст. 10 Конституції України, відповідне Рішення Конституційного Суду України від 1999 р. № 10-рп/99 (справа про застосування української мови).

У постанові вперше звернено увагу судів на таку проблему судового права, як зловживання деякими учасниками процесу своїми процесуальними правами і роз'яснено судам необхідність вміло протистояти таким проявам способами, передбаченими ЦПК (зокрема, п. 22 постанови).

Належна організація судового розгляду та його проведення у кожній справі в чіткій відповідності та при суворому дотриманні норм цивільного процесуального права — найважливіша умова ухвалення законного та обґрунтованого рішення. Адже для виконання завдання цивільного судочинства (ст. 1 ЦПК) цивільне процесуальне законодавство встановлює суворий порядок розгляду і вирішення цивільних справ судом першої інстанції, за якого послідовність вчинення процесуальних

дій та дотримання процесуальної форми є обов'язковими і відображають дію всіх принципів цивільного процесу.

У зв'язку з цим у постанові значна увага приділена саме процедурі розгляду справи, обов'язкам головуючого на кожній стадії судового розгляду (роз'яснення прав та обов'язків, при вирішенні клопотань чи дослідженні доказів, щодо фіксування судового процесу тощо).

Роз'яснено спірні й найбільш складні питання, що виникають у суддів, щодо застосування такої новели ЦПК, як заочний розгляд справи, який спрямований на недопущення зловживання відповідачем своїми правами та є певною процесуальною санкцією за неявку до суду без поважних причин. Заочний розгляд справи є своєрідним самоконтролем суду за своїми процесуальними діями та рішеннями, завдяки чому суд має право скасувати своє рішення (п. 30).

Роз'яснення, надані у постанові, дають змогу судам уникати поширених помилок, які вони, на жаль, допускають при виникненні ускладнень під час судового розгляду, таких як: відкладення, перерви, зупи-

нення провадження у справі. Адже перелік підстав для зупинення провадження значно збільшився (пункти 31—34). Зокрема, роз'яснено, що при неможливості розгляду справи до вирішення кримінальної справи, підставою для зупинення провадження у цивільній справі може бути лише наявність кримінальної справи на розгляді в суді, оскільки цим правом нерідко зловживають, і за клопотанням певної сторони суд зупиняв провадження тоді, коли кримінальна справа ще перебувала на стадії розслідування або взагалі провадження зупинено до розшуку обвинуваченого.

У п. 36 постанови роз'яснено положення ст. 157 ЦПК щодо розгляду справи в розумний строк, який визначений виходячи з прецедентної практики Європейського суду з прав людини та звернено увагу на процедуру постановлення ухвали про продовження строку розгляду справи.

Вважаємо, що скерування судової практики відповідно до наданих роз'яснень, дозволить реалізувати той демократичний потенціал, що закладено у ЦПК, і забезпечити справедливий судовий розгляд справ упродовж розумних строків.

Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва

*Постанова
Пленуму Верховного Суду України
від 12 червня 2009 року № 7*

Згідно зі статтею 43 Конституції України кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, а відповідно до статті 4 Закону України від 14 жовтня 1992 року № 2694-ХІІ «Про охорону праці» (в редакції Закону від 21 листопада 2002 року № 229-IV) пріоритет життя і здоров'я працівників, повна відповідальність роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов праці є одним із основних принципів державної політики в галузі охорони праці.

Узагальнення судової практики у справах про злочини проти безпеки виробництва показало, що при вирішенні справ цієї категорії суди в основному правильно застосовують чинне законодавство.

Водночас при розгляді таких справ суди не завжди забезпечують повне і всебічне дослідження обставин вчинення зазначених злочинів. Суди ще припускаються помилок при кваліфікації дій винних осіб, а також при призначенні їм покарання. Не завжди встановлюються причини злочинів проти безпеки виробництва та умови, що сприяли їх вчи-

ненню, а також не вживаються передбачені законом заходи щодо повного відшкодування завданих цими злочинами збитків.

З метою забезпечення однакового застосування судами законодавства у справах зазначеної категорії Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є** дати судам такі роз'яснення:

1. У справах про злочини проти безпеки виробництва судам необхідно підвищити вимогливість до якості досудового слідства з тим, щоб були вжиті всі передбачені законом заходи до всебічного, повного й об'єктивного розслідування всіх обставин справи, встановлення причинного зв'язку між допущеними порушеннями вимог законодавства про охорону праці та наслідками, що настали або могли настати. У кожній справі належить з'ясувати обставини, пов'язані із заподіянням завданої злочином шкоди, і в установленому законом порядку вирішувати питання про її відшкодування.

2. Оскільки диспозиції статей 271—275 Кримінального кодексу України (далі — КК) є блан-

кетними, суди при попередньому розгляді справи повинні з'ясувати, чи складено постанову про притягнення як обвинуваченого відповідно до вимог статті 132 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК), а обвинувальний висновок — статті 223 КПК, зокрема, чи вказані в них відповідні статті, пункти, параграфи законодавчих та інших нормативних актів, що регулюють безпеку виробництва, та які з них порушено.

3. Звернути увагу судів на необхідність поліпшення якості судового розгляду справ цієї категорії з метою забезпечення ретельного, всебічного дослідження всіх обставин справи, виявлення всіх осіб, які вчинили злочин, визначення ступеня їх винності, встановлення причинного зв'язку між діянням підсудного та суспільно-небезпечними наслідками, що настали або могли настати. Якщо буде встановлено, що потерпілий допустив грубу необережність, то у разі визнання підсудного винним у вчиненні злочину необхідно враховувати цю обставину при призначенні покарання.

У випадку встановлення під час судового слідства причетності до злочину інших осіб, які не були притягнуті до кримінальної відповідальності, суди повинні вирішувати це питання згідно зі статтею 278 КПК.

У випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні у справі необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання, суд відповідно до вимог статті 75 КПК та роз'яснень постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» повинен призначити експертизу.

4. Виходячи з того, що для встановлення в діянні складу злочину диспозиції статей 271—275 КК відсилають до законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, спеціальних правил, які регулюють безпеку праці, суди, формулюючи визнане доведеним обвинувачення у справах цієї категорії, мають посилатись у вирок на відповідні статті Закону «Про охорону праці», статті, пункти (параграфи) законодавчих та інших нормативних актів, які порушено, і розкривати суть допущених порушень.

5. Судам необхідно враховувати, що за статтею 271 КК відповідальність настає за порушення вимог законодавства про охорону праці на виробництві. Відповідальність за порушення вимог законодавства щодо безпеки осіб під час здійснення іншої діяльності залежно від конкретних обставин справи настає за статтями КК про злочини проти життя та здоров'я особи, у сфері службової діяльності, проти доквілля тощо.

Під виробництвом слід розуміти не тільки діяльність, пов'язану безпосередньо зі створенням продукції, а й будь-яку діяльність підприємства,

установи, організації чи громадянина — суб'єкта підприємницької діяльності, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на одержання суспільно-корисного результату.

6. Суди повинні виходити з того, що статтею 271 КК охоплюються порушення загальних правил охорони праці, тобто тих, які поширюються на всі галузі та види виробництва, стосуються всіх працівників і забезпечують безпеку осіб, пов'язаних з виробництвом. Такі правила передбачені законами України: «Про охорону праці», від 24 лютого 1994 року № 4004-ХІІ «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», від 17 грудня 1993 року № 3745-ХІІ «Про пожежну безпеку», від 2 березня 1995 року № 86/95-ВР «Про пестициди і агрохімікати», від 12 грудня 1991 року № 1972-ХІІ «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення» (в редакції Закону від 3 березня 1998 року № 155/98-ВР); Кодексом законів про працю України, постановами Кабінету Міністрів України, відомчими нормативно-правовими актами (інструкціями, положеннями, правилами), а також нормативними актами підприємств, установ, організацій (накази, розпорядження керівників з питань охорони праці) тощо.

Порушення спеціальних правил безпеки, які стосуються виконання робіт з підвищеною небезпекою, діють на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах; порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд статтею 271 КК не охоплюються і потребують кваліфікації відповідно за статтями 272—275 КК.

7. Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці (стаття 271 КК) полягає у вчиненні особою дій, які заборонені відповідними актами, або у невиконанні дій, які особа повинна була вчинити згідно з законодавчими або нормативними вимогами.

8. Судам необхідно враховувати, що суб'єктом злочину, передбаченого статтею 271 КК, є службова особа підприємства, установи, організації, яка на підставі наказу адміністрації, посадової інструкції чи відповідно до займаної посади має спеціальні обов'язки з охорони праці, або громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності.

У разі порушення вимог законодавства про охорону праці, що потягло кримінально-правові наслідки, іншими службовими особами останні з урахуванням обставин справи можуть нести відповідальність за злочини у сфері службової діяльності, а рядові працівники — за злочини проти життя та здоров'я особи.

Потерпілими від аналізованого злочину можуть бути тільки особи, які мають постійний чи тимча-

совий зв'язок з певним підприємством, установою, організацією чи з виробничою діяльністю громадянина — суб'єкта підприємницької діяльності (безпосередньо працюють, прибули у відрядження, на практику, стажування або діяльність яких пов'язана з цим виробництвом тощо).

Особи, які не пов'язані із зазначеним виробництвом, не можуть визнаватися потерпілими від цього злочину (представники контролюючих органів, замовники продукції чи послуг, особи, які випадково опинилися на території підприємства, установи, організації тощо).

9. При розгляді справ про порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (стаття 272 КК) суди повинні керуватися Переліком робіт з підвищеною небезпекою, затвердженим наказом Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26 січня 2005 року № 15 (далі — Перелік), і законодавчим або нормативно-правовим актом (галузевим або міжгалузевим), у якому встановлено правила безпеки під час проведення відповідних робіт, що входять до Переліку, враховуючи, що в такому випадку має значення не галузь виробництва, а сам характер таких робіт.

10. За статтею 272 КК може наставати відповідальність і при порушенні правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою у зв'язку з підприємницькою діяльністю, яка здійснюється без передбаченої законом державної реєстрації чи без одержання ліцензії на види діяльності, які підлягають ліцензуванню, або з порушенням умов такого ліцензування, а також при зайнятті забороненими видами підприємницької діяльності або діяльності, за яку відповідальність встановлено окремими статтями Особливої частини КК. У випадках поєднання порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою з діяннями, передбаченими іншими статтями Особливої частини КК, вчинене має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених статтею 272 КК та відповідною статтею Особливої частини КК, наприклад статтями 202—204, 263.

Потерпілими в результаті злочинних діянь, передбачених статтею 272 КК, можуть бути як учасники виробничого процесу, так і інші особи, які не мають до нього відношення.

11. Відповідно до статті 273 КК під правилами безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах слід розуміти будь-які нормативно-правові акти (закони, постанови, інструкції, правила тощо), що містять відповідні норми. При цьому слід мати на увазі, що вони не обмежуються лише правилами поведінки з вибуховими речовинами, за порушення яких передбачено кримінальну відповідальність у статті 267 КК. Правила попередження вибухів та захисту від вибухів, які діють на вибухонебезпечних підприємствах і в

цехах, охоплюють не лише поведінку з вибуховими речовинами, а й вимоги до дотримання технологічної дисципліни, виконання окремих видів робіт на виробництві, де такі речовини не використовуються. Належність підприємства (цеху) до вибухонебезпечних визначається категорією і класом виробництва, встановленими технологічним регламентом. Тому суди повинні звертати увагу на наявність у справах про злочини, передбачені статтею 273 КК, нормативних документів (наказів, положень, регламентів тощо) про віднесення підприємства (цеху) до певної категорії (класу) вибухонебезпечності.

Суди повинні виходити з того, що вибухонебезпечність — це стан виробничого процесу, за якого виключається можливість вибуху або у випадку його виникнення виключається вплив на людей небезпечних і шкідливих факторів, що пов'язані з вибухом, та забезпечується зберігання матеріальних цінностей.

Для визначення змісту порушення правил вибухонебезпечності суди мають звертатися до відповідних законодавчих, відомчих чи локальних нормативних актів.

12. Звернути увагу судів, що порушення на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху) інших правил безпеки, наприклад про охорону праці, не містить ознак передбаченого статтею 273 КК злочину. У такому випадку зазначене діяння слід кваліфікувати за статтею 271 КК.

Не можна також кваліфікувати за статтею 273 КК діяння, що викликало вибух і заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого або загибель людей на виробництві, не віднесеному в установленому порядку до вибухонебезпечного. Такі дії залежно від конкретних обставин належить кваліфікувати як службову недбалість (стаття 367 КК), злочини проти безпеки виробництва (статті 271, 272 КК) або проти життя та здоров'я особи (статті 119, 128 КК).

13. Порушення на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху) встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно могло спричинити вибух чи пожежу або спричинило вибух, за відсутності людських жертв, інших тяжких наслідків підлягає кваліфікації за частиною першою статті 273 КК.

Те саме діяння, якщо воно спричинило вибух і пожежу з наслідками, які не є тяжкими, кваліфікується за сукупністю частини першої статті 270 і частини першої статті 273 КК.

Порушення на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху) встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно спричинило вибух і пожежу, що призвело до загибелі людей, майнової шкоди в особливо великому розмірі або інших тяжких наслідків, має кваліфікуватися за сукупністю частини другої статті 270 та частини другої статті 273 КК.

Те саме діяння, якщо воно спричинило пожежу з такими ж наслідками, належить кваліфікувати за сукупністю частини другої статті 270 та частини першої статті 273 КК.

Потерпілими від злочину, передбаченого статтею 273 КК, можуть бути як працівники вибухонебезпечних підприємств (цехів), так і сторонні особи.

14. Місцем вчинення передбаченого статтею 273 КК злочину не можуть визнаватися об'єкти не виробничого призначення, наприклад, опалювальні котельні, бойлерні, паросилові цехи, трансформаторні підстанції тощо.

Водночас порушення правил вибухобезпеки у виробничих підрозділах, які перебувають у складі військових частин, навчальних закладів чи наукових установ і які в установленому порядку віднесені до певної категорії вибухонебезпечності, охоплюється статтею 273 КК.

15. Під правилами ядерної або радіаційної безпеки, за порушення яких встановлено кримінальну відповідальність за статтею 274 КК, слід розуміти будь-які законодавчі та нормативно-правові акти, які регламентують вимоги безпеки на виробництві щодо робіт з радіоактивними матеріалами, тобто матеріалами, здатними до самовільного поділу, що супроводжується виділенням тепла, а також альфа-, бета- і гамма-випромінюванням, порядок обігу яких регламентовано спеціальними законодавчими і нормативними актами (закони України: від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», від 30 червня 1995 року № 255/95-ВР «Про поводження з радіоактивними відходами», від 14 січня 1998 року № 15/98-ВР «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання», від 19 листопада 1997 року № 645/97-ВР «Про видобування і переробку уранових руд», від 11 січня 2000 року № 1370-XIV «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії»; постанова Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2000 року № 1782 «Про затвердження Порядку ліцензування окремих видів діяльності у сфері використання ядерної енергії»; Умови та правила провадження діяльності з виробництва джерел іонізуючого випромінювання, затверджені наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 20 березня 2001 року № 111; Загальні положення забезпечення безпеки атомних станцій, затверджені наказом Державного комітету ядерного регулювання України від 19 листопада 2007 року № 162; Вимоги та умови безпеки (ліцензійні умови) провадження діяльності з використання джерел іонізуючого випромінювання, затверджені наказом цього ж комітету від 2 грудня 2002 року № 125, тощо).

Під поняттям «ядерна безпека» слід розуміти дотримання норм, правил, стандартів і умов вико-

ристання ядерних матеріалів з метою забезпечення радіаційної безпеки, а під поняттям «радіаційна безпека» — дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення і довкілля, що встановлені названими вище нормами, правилами, стандартами тощо.

Потерпілими від злочину, передбаченого статтею 274 КК, можуть бути як працівники виробництва, на якому використовуються ядерні або радіаційні матеріали, так і сторонні особи.

16. Суб'єктом злочинів, передбачених статтями 272—274 КК, можуть бути особи, на яких покладено обов'язок забезпечувати додержання правил безпеки при виконанні певних робіт чи на відповідних підприємствах. Це можуть бути: громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності, службові особи (керівники робіт, інженерно-технічні працівники), робітники і службовці відповідних підприємств (цехів) та виробництв. Сторонні для цих підприємств (цехів), виробництв особи (екскурсанти, робітники інших установ та організацій тощо) можуть нести відповідальність за вказаними статтями у випадках, якщо до їхнього відома у встановленому порядку було доведено правила безпеки на відповідних об'єктах.

17. До правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції, а також безпечної експлуатації будівель і споруд, за порушення яких передбачено кримінальну відповідальність за статтею 275 КК, належать стандарти (державні, галузеві, окремих підприємств), будівельні норми і правила, окремі рішення компетентних органів про заборону використання певних матеріалів, сировини, напівфабрикатів, акти, в яких встановлено гранично допустимі концентрації шкідливих речовин у готовій продукції, приписи державних інспекторів наглядових органів тощо.

18. Заподіяння шкоди в процесі створення промислової продукції внаслідок порушення правил охорони праці статтею 275 КК не охоплюється. За наявності відповідних підстав такі дії слід кваліфікувати за статтею 271 КК.

Враховуючи те, що статтею 275 КК встановлено відповідальність за шкоду, заподіяну в ході експлуатації вже готових, завершених будівництвом об'єктів, порушення правил безпеки в ході будівельних робіт слід кваліфікувати (з урахування конкретних обставин справи) за статтями 271, 272 чи іншими статтями Особливої частини КК.

Не охоплюються злочином, передбаченим статтею 275 КК, також діяння, вчинені в ході утилізації продукції, ремонту, демонтажу або при переміщенні будівель і споруд.

19. Передбачений статтею 275 КК злочин слід відрізняти від злочину, визначеного статтею 227 КК (випуск або реалізація недоброякісної продукції), предметом якого є недоброякісна і неком-

плектна продукція чи товари, що випускаються на товарний ринок або реалізуються безпосередньо споживачеві. У той же час одним із предметів злочину, передбаченого статтею 275 КК, є промислова продукція, що не відповідає вимогам, які забезпечують безпеку її використання, тобто коли при використанні такої продукції (товару) було створено реальну загрозу загибелі людей, настали інші тяжкі наслідки або заподіяно шкоду здоров'ю потерпілого. У таких випадках особа, яка при розробленні, конструюванні, виготовленні або зберіганні продукції допустила порушення правил, що стосуються безпечного її використання, несе відповідальність за частиною першою або частиною другою статті 275 КК. За відсутності перелічених вище наслідків дії особи слід кваліфікувати за статтею 227 КК.

20. Відповідальність за злочини, передбачені статтями 271—275 КК, настає незалежно від форми власності підприємства, на якому працює вина особа.

21. Поняття «шкода здоров'ю потерпілому» (частина перша статті 271, частина перша статті 272, частина перша статті 273, частина перша статті 274, частина перша статті 275 КК) охоплює випадки, пов'язані із заподіянням особі середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.

Під поняттям «загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків» (частина перша статті 272, частина перша статті 273, частина перша статті 274, частина перша статті 275 КК) необхідно розуміти такі зміни у стані виробничих об'єктів, підприємств, унаслідок яких виникає реальна небезпека життю людей або реальна небезпека заподіяння (настання) шкоди вказаним у цих статтях благам. Тяжкість ймовірних наслідків визначається залежно від цінності благ, які поставлено під загрозу, кількості осіб, які можуть постраждати від небезпечних дій, розміру можливої матеріальної шкоди тощо.

«Загибель людей» — це випадки смерті однієї або кількох осіб.

Під «іншими тяжкими наслідками» (частина друга статті 271, частина друга статті 272, частина друга статті 273, частина друга статті 274, частина друга статті 275 КК) слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць.

22. Якщо під час виконання різних робіт за допомогою транспортних засобів було порушено правила безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту, відповідальність настає саме за порушення цих правил, незалежно від місця, де їх було порушено.

Якщо ж особа під час виконання таких робіт (навіть під час руху чи експлуатації транспорту) порушила не ці, а інші правила (наприклад, правила охорони праці, правила безпеки на вибухонебезпечних підприємствах тощо), її дії за наявності до того підстав підлягають кваліфікації за статтями КК, які передбачають відповідальність за недодержання саме інших правил, а у відповідних випадках — за злочини проти життя та здоров'я особи або за знищення чи пошкодження майна.

23. Звернути увагу судів, що у випадках, коли при вчиненні злочинів, передбачених статтями 271—275 КК, одночасно настали наслідки, передбачені різними частинами цих статей, усі ці наслідки повинні бути зазначені у вирокі, а дії особи належить кваліфікувати тільки за тією частиною статті КК, яка передбачає відповідальність за більш тяжкі наслідки.

24. При призначенні покарання особам, винним у вчиненні злочинів, передбачених статтями 271—275 КК, суди, враховуючи запобіжне значення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, повинні обговорювати питання про застосування такого покарання.

25. Маючи на увазі, що злочини проти безпеки виробництва заподіюють шкоду здоров'ю людей, а іноді призводять до їх загибелі, завдають матеріальних збитків підприємству, суди повинні ретельно з'ясувати причини цих злочинів й умови, що сприяли їх вчиненню, та у визначеному законом порядку реагувати на встановлені у справі факти порушення закону.

26. Визнати такими, що втратили чинність, постанови Пленуму Верховного Суду України від 10 жовтня 1982 року № 6 «Про судову практику в справах, пов'язаних із порушеннями вимог законодавства про охорону праці» (зі змінами, внесеними згідно з постановами від 3 жовтня 1986 року № 9, від 12 жовтня 1989 року № 10, від 4 червня 1993 року № 3, від 3 грудня 1997 року № 12, від 3 березня 2000 року № 4) та від 3 жовтня 1986 року № 9 «Про практику застосування судами України законодавства і виконання постанови Пленуму Верховного Суду України у справах, пов'язаних з порушеннями вимог законодавства про охорону праці» (зі змінами, внесеними згідно з постановами від 4 червня 1993 року № 3 та від 3 грудня 1997 року № 12).

У Раді суддів України

РІШЕННЯ № 65

Про призначення заступника голови
Хмельницького окружного адміністративного суду

17 липня 2009 р.

м. Київ

Розглянувши подання Голови Верховного Суду України та Голови Вищого адміністративного суду України про призначення судді на посаду заступника голови Хмельницького окружного адміністративного суду, враховуючи Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 р. № 1-рп/2007, керуючись ст. 6, ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 130 Конституції України, ч. 1 ст. 14, ст. 17, ч. 5 ст. 20 (у частині, конституційність якої не поставлена під сум-

нів Конституційним Судом України), п. 10 ч. 1 ст. 28, п. 6 ч. 1 ст. 50, статтями 102, 103, 116 Закону України «Про судоустрій України» та відповідно до рішення Ради суддів України від 31 травня 2007 р. № 50, Рада суддів України **вирішила:**

призначити строком на п'ять років:
заступником голови Хмельницького окружного адміністративного суду **САВЧУКА Романа Івановича**.

РІШЕННЯ № 66

Про призначення голови та заступників голів апеляційних судів

17 липня 2009 р.

м. Київ

Розглянувши подання Голови Верховного Суду України про призначення суддів на посади голів та заступників голів апеляційних судів, враховуючи Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 р. № 1-рп/2007, керуючись ст. 6, ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 130 Конституції України, ч. 1 ст. 14, ст. 17, ч. 5 ст. 20 (у частині, конституційність якої не поставлена під сумнів Конституційним Судом України), п. 10 ч. 1 ст. 28, п. 6 ч. 1 ст. 50, статтями 102, 103, 116 Закону України «Про судоустрій України» та відповідно до рішення Ради суддів України від 31 травня 2007 р. № 50, Рада суддів України **вирішила:** призначити строком на п'ять років:

головою Апеляційного суду м. Севастополя **ПОГРЕБНЯКА Станіслава Васильовича;**
першим заступником голови Апеляційного суду м. Севастополя **СИМОНЕНКО Валентину Миколаївну;**
першим заступником голови Апеляційного суду Житомирської області **КРИЖАНІВСЬКОГО Владислава Вікторовича;**
заступником голови Апеляційного суду Івано-Франківської області **ДЯЧУКА Василя Миколайовича;**
заступником голови Апеляційного суду м. Севастополя **РАХНЕНКО Ольгу Василівну.**

РІШЕННЯ № 67

Про призначення голів та заступників голів апеляційних господарських судів

17 липня 2009 р.

м. Київ

Розглянувши подання Голови Верховного Суду України та в.о. Голови Вищого господарського суду України про призначення суддів на посади голів та заступників голів апеляційних господарських судів, враховуючи Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 р. № 1-рп/2007, керуючись ст. 6, ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 130 Конституції України, ч. 1 ст. 14, ст. 17, ч. 5 ст. 20 (у частині, конституційність якої не поставлена під сумнів Конституційним Судом України), п. 10 ч. 1 ст. 28, п. 6 ч. 1 ст. 50, статтями 102, 103, 116 Закону України «Про судоустрій України» та відповідно до рішення Ради суддів України від 31 травня 2007 р. № 50, Рада суддів України **вирішила:** призначити строком на п'ять років:
головою Київського міжобласного апеляційного господарського суду **СТАХУРСЬКОГО Миколу Феодосійовича;**
головою Луганського апеляційного господарського суду **ЗУЄВИЧ Азу Муса-Кизи;**

першим заступником голови Київського апеляційного господарського суду **КОРСАКА Віталія Антоновича;**
першим заступником голови Одеського апеляційного господарського суду **БАНДУРУ Ларису Іванівну;**
першим заступником голови Харківського апеляційного господарського суду **ГОРБАЧОВУ Лідію Павлівну;**
заступником голови Дніпропетровського апеляційного господарського суду **НЕКЛЕСУ Миколу Павловича;**
заступником голови Київського апеляційного господарського суду **ВЕРХОВЦЯ Анатолія Анатолійовича;**
заступником голови Одеського апеляційного господарського суду **ЕРМІЛОВА Григорія Анатолійовича;**
заступником голови Севастопольського апеляційного господарського суду **СОТУЛУ Вікторію Володимирівну.**

РІШЕННЯ № 68

Про призначення голів та заступників голів місцевих судів

17 липня 2009 р.

м. Київ

Розглянувши подання Голови Верховного Суду України про призначення суддів на посади голів та заступників голів місцевих судів, враховуючи Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 р. № 1-рп/2007, керуючись ст. 6, ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 130 Конституції України, ч. 1 ст. 14, ст. 17, ч. 5 ст. 20 (у частині, конституційність якої

не поставлена під сумнів Конституційним Судом України), п. 10 ч. 1 ст. 28, п. 6 ч. 1 ст. 50, статтями 102, 103, 116 Закону України «Про судоустрій України» та відповідно до рішення Ради суддів України від 31 травня 2007 р. № 50, Рада суддів України **вирішила:** призначити строком на п'ять років:

головою Бахчисарайського районного суду Автономної Республіки Крим **ЛЯГІНУ Олену Володимирівну**;
головою Білогірського районного суду Автономної Республіки Крим **ЧУБАБРІЯ Вахтанга Автанділовича**;
головою Барського районного суду Вінницької області **ПЕРЕВЕРЗЄВА Сергія Володимировича**;
головою Гайсинського районного суду Вінницької області **КОВЧЕЖНЮКА Василя Миколайовича**;
головою Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області **КОВАЛЬСЬКОГО Віктора Івановича**;
заступником голови Калинівського районного суду Вінницької області **АЛІМЕНКА Юрія Олександровича**;
головою Тиврівського районного суду Вінницької області **РАТУШНЯКА Ігоря Олександровича**;
головою Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області **КОТОВСЬКОГО Івана Віталійовича**;
головою Мурованопуриловецького районного суду Вінницької області **ДОБРОВОЛЬСЬКОГО Віталія Володимировича**;
головою Піщанського районного суду Вінницької області **ФАРТУХА Олександра Івановича**;
заступником голови Томашпільського районного суду Вінницької області **ПИЛИПЧУКА Олега Володимировича**;
головою Замостянського районного суду м. Вінниці **КОВАЛЬЧУКА Олександра Васильовича**;
головою Апостолівського районного суду Дніпропетровської області **ДИБУ Любов Миколаївну**;
головою Криворізького районного суду Дніпропетровської області **ПРИМІЧ Ганну Іванівну**;
головою Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області **ЗУЄВУ Валентину Іванівну**;
головою Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області **САМОТКАН Наталію Григорівну**;
головою Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області **МИХАЙЛОВА Володимира Анатолійовича**;
головою Кіровського районного суду м. Дніпропетровська **ГОНЧАРОВА Олександра Володимировича**;
головою Ленінського районного суду м. Дніпропетровська **ДЬОМІНА Олександра Леонідовича**;
головою Заводського районного суду м. Дніпропетровська **ІЗОТОВА Віктора Максимовича**;
головою Дніпровського районного суду м. Дніпропетровська **ГНЕЗДІЛОВА Валерія Євгенійовича**;
головою Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області **МХІТАРЯНА Сергія Самсоновича**;
головою Великоновосілківського районного суду Донецької області **ДРЮКА Петра Миколайовича**;
головою Тельманівського районного суду Донецької області **ОЛЬХОВСЬКУ Олену Володимирівну**;
заступником голови Микитівського районного суду м. Горлівки Донецької області **ПОЛТАВЕЦЬ Наталію Зіновіївну**;
заступником голови Будьонівського районного суду м. Донецька **ЯНЧУК Тетяну Олександрівну**;
головою Ворошиловського районного суду м. Донецька **ЛИВОЧКУ Людмилу Іванівну**;
заступником голови Кіровського районного суду м. Донецька **ІВАНОВА Олексія Геннадійовича**;
головою Кіровського районного суду м. Макіївки Донецької області **ПЕРЕВЕРЗЄВА Миколу Михайловича**;
головою Баранівського районного суду Житомирської області **ГОЛОВНЮ Валерія Петровича**;
головою Брусилівського районного суду Житомирської області **КОВАЛЕНКА Віктора Костянтиновича**;
головою Коростенського міськрайонного суду Житомирської області **КОНДРАТЮКА Анатолія Дмитровича**;

головою Олевського районного суду Житомирської області **КОВАЛЬЧУКА Миколу Васильовича**;
головою Міжгірського районного суду Закарпатської області **КРИВКУ Володимира Павловича**;
заступником голови Бердянського міськрайонного суду Запорізької області **ПШЕНИЧНОГО Ігоря Анатолійовича**;
головою Пологівського районного суду Запорізької області **ОМЕЛЬЧУКА Віктора Єфремовича**;
заступником голови Комунарського районного суду м. Запоріжжя **ЯРОШЕНКА Андрія Григоровича**;
головою Галицького районного суду Івано-Франківської області **КЛЮБУ Василя Васильовича**;
заступником голови Рожнятівського районного суду Івано-Франківської області **КАЛИНІЙ Ганну Василівну**;
головою Білоцерківського міськрайонного суду Київської області **САНІНА Володимира Миколайовича**;
головою Бородянського районного суду Київської області **СТАСЕНКА Геннадія Вікторовича**;
головою Миронівського районного суду Київської області **РУДИКА Юрія Володимировича**;
головою Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області **КАБАНЯЧОГО Володимира Андрійовича**;
головою Рокитнянського районного суду Київської області **ЛИТВИНА Олександра Васильовича**;
головою Фастівського міськрайонного суду Київської області **БАРТКА Віктора Миколайовича**;
головою Знамянського міськрайонного суду Кіровоградської області **ПОПОВУ Наталію Іванівну**;
головою Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області **ОСАДЧУКА Володимира Павловича**;
головою Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області **ФІЛОНЕНКО Світлану Олексіївну**;
головою Антрацитівського міськрайонного суду Луганської області **ХОЛІНА Віктора Васильовича**;
головою Лисичанського міського суду Луганської області **МІЩЕНКО Аллу Миколаївну**;
головою Новопсковського районного суду Луганської області **ПОТАПЕНКА Романа Романовича**;
головою Сватівського районного суду Луганської області **ЮРЧЕНКА Станіслава Олександровича**;
головою Артемівського районного суду м. Луганська **СБІТНЕВА Володимира Єгоровича**;
заступником голови Кам'янобрідського районного суду м. Луганська **КОТЛЯРОВУ Ірину Юріївну**;
головою Березанського районного суду Миколаївської області **ДОРОШЕНКО Антоніну Володимирівну**;
головою Врадіївського районного суду Миколаївської області **ФАСІЯ Володимира Васильовича**;
заступником голови Миколаївського районного суду Миколаївської області **НІКІТІНУ Юлію Олександрівну**;
головою Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області **СТАШЕНКА Анатолія Олександровича**;
заступником голови Заводського районного суду м. Миколаєва **ЩЕРБИНУ Сергія Вікторовича**;
заступником голови Ананьївського районного суду Одеської області **ДОРОША Валерія Васильовича**;
головою Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області **СМАГЛІЯ Миколу Васильовича**;
головою Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області **ПЕПЕЛЯШКОВА Степана Михайловича**;
головою Котовського міськрайонного суду Одеської області **ДРАГОМЕРЕЦЬКУ Катерину Петрівну**;
заступником голови Ширяївського районного суду Одеської області **ЯНКОВСЬКОГО Валерія Костянтиновича**;
заступником голови Южного міського суду Одеської області **АСАНОВУ Земфіру Ільмдарівну**;
головою Малиновського районного суду м. Одеси **ЛІЧМАНА Леоніда Григоровича**;
заступником голови Малиновського районного суду м. Одеси **ГРАНІНА Віталія Львовича**;

заступником голови Приморського районного суду м. Одеси **ПОГРІБНОГО Сергія Олексійовича**;
заступником голови Суворовського районного суду м. Одеси **БОБОВСЬКОГО Костянтина Юрійовича**;
заступником голови Суворовського районного суду м. Одеси **БУЗОВСЬКОГО Віталія Володимировича**;
головою Лубенського міськрайонного суду Полтавської області **ВОЛЮВАЧА Олега Васильовича**;
головою Миргородського міськрайонного суду Полтавської області **ГРИБА Миколу Васильовича**;
головою Решетилівського районного суду Полтавської області **БЕРКУТУ Леоніда Григоровича**;
головою Шишацького районного суду Полтавської області **РЯБЧЕНКА Віктора Васильовича**;
головою Ленінського районного суду м. Полтави **КРЮЧКО Наталію Іванівну**;
головою Демидівського районного суду Рівненської області **ОЛЕКСЮК Аллу Олександрівну**;
головою Дубенського міськрайонного суду Рівненської області **СТАДІЙЧУКА Анатолія Олександровича**;
заступником голови Корецького районного суду Рівненської області **НАУМОВА Сергія Валентиновича**;
головою Рокитнівського районного суду Рівненської області **ДЕНИСЮК Марію Володимирівну**;
заступником голови Білопільського районного суду Сумської області **СВИРГУНЕНКО Юлію Миколаївну**;
головою Охтирського міськрайонного суду Сумської області **ВЕРЕСА Миколу Федоровича**;
головою Роменського міськрайонного суду Сумської області **ШУНЬКА Григорія Олексійовича**;
заступником голови Сумського районного суду Сумської області **ДАШУТИНА Ігоря Володимировича**;
заступником голови Шосткинського міськрайонного суду Сумської області **ЄВДОКИМОВУ Олену Павлівну**;
головою Ковпаківського районного суду м. Суми **РУНОВА Володимира Юрійовича**;
головою Дергачівського районного суду Харківської області **ЖОРНЯКА Олександра Миколайовича**;
заступником голови Зачепилівського районного суду Харківської області **ГРИШИНА Петра Володимировича**;
заступником голови Ізюмського міськрайонного суду Харківської області **ДРОЗДОВУ Наталію Вікторівну**;
заступником голови Первомайського міськрайонного суду Харківської області **КЛИМЕНКА Сергія Олександровича**;
головою Київського районного суду м. Харкова **ШАРЕНКО Світлану Леонідівну**;
заступником голови Орджонікідзевського районного суду м. Харкова **БАБЕНКА Юрія Петровича**;
головою Віньковецького районного суду Хмельницької області **ТРОХИМЧУКА Олексія Олексійовича**;
головою Городоцького районного суду Хмельницької області **МЕЛЬНИК Василю Михайлівну**;
головою Деражнянського районного суду Хмельницької області **ЗАРЕЧНУ Інну Володимирівну**;

головою Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області **ТАЛАЛАЙ Ольгу Іванівну**;
головою Славутського міськрайонного суду Хмельницької області **МАЦЮКА Юрія Іларіоновича**;
головою Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області **БАЦУЦУ Тетяну Миколаївну**;
головою Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області **МАЗУР Ніну Володимирівну**;
головою Ватутінського міського суду Черкаської області **МУЛЯРА Віталія Сергійовича**;
головою Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області **ЧИРВУ Олександра Івановича**;
головою Кам'янського районного суду Черкаської області **КОВАЛЕНКА Володимира Івановича**;
головою Канівського міськрайонного суду Черкаської області **ЛИТВИНА Валерія Миколайовича**;
головою Тальнівського районного суду Черкаської області **ТКАЧЕНКА Олександра Миколайовича**;
заступником голови Вижицького районного суду Чернівецької області **ПИЛИП'ЮКА Івана Васильовича**;
заступником голови Кельменецького районного суду Чернівецької області **ТЕЛЕШМАНА Олега Васильовича**;
головою Сторожинецького районного суду Чернівецької області **КАЗЮКА Олександра Олексійовича**;
головою Борзнянського районного суду Чернігівської області **ЗАТЕЄВУ Світлану Дмитрівну**;
головою Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області **БЕРЕЖНЯКА Валерія Дмитровича**;
головою Носівського районного суду Чернігівської області **ДИКОГО Володимира Михайловича**;
головою Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області **ГАЛИЧА Анатолія Івановича**;
головою Новозаводського районного суду м. Чернігова **МУРАШКА Михайла Івановича**;
заступником голови Деснянського районного суду м. Києва **АНДРІЄНКО Антоніну Миколаївну**;
заступником голови Деснянського районного суду м. Києва **ОВСІЄНКО Олену Григорівну**;
заступником голови Оболонського районного суду м. Києва **МАМОНТОВУ Ірину Юрійівну**;
заступником голови Печерського районного суду м. Києва **КАФІДОВУ Олену Василівну**;
заступником голови Печерського районного суду м. Києва **РЕЙНАРТ Ію Матвіївну**;
заступником голови Подільського районного суду м. Києва **ВАСИЛЬЧЕНКА Олега Васильовича**;
заступником голови Подільського районного суду м. Києва **ДЕКАЛЕНКО Валентину Степанівну**;
заступником голови Святошинського районного суду м. Києва **ДОМАРАЦЬКУ Аллу Вікторівну**;
заступником голови військового місцевого суду Сімферопольського гарнізону **СЕНЬКА Миколу Федоровича**.

Р І Ш Е Н Н Я № 69

Про призначення голови місцевого суду

17 липня 2009 р.

м. Київ

Розглянувши подання Голови Верховного Суду України про призначення суддів на посади голів та заступників голів місцевих судів, враховуючи Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 р. № 1-рп/2007, керуючись ст. 6, ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 130 Конституції України, ч. 1 ст. 14, ст. 17, ч. 5 ст. 20 (у частині, конституційність якої не поставлена під сумнів Конституційним Судом України),

п. 10 ч. 1 ст. 28, п. 6 ч. 1 ст. 50, статтями 102, 103, 116 Закону України «Про судоустрій України» та відповідно до рішення Ради суддів України від 31 травня 2007 р. № 50, Рада суддів України **вирішила:**

призначити строком на п'ять років:
головою Балтського районного суду Одеської області **БОДАШКО Людмилу Іванівну**.

РІШЕННЯ № 70

Про призначення голів та заступників голів господарських судів

17 липня 2009 р.

м. Київ

Розглянувши подання Голови Верховного Суду України та в.о. Голови Вищого господарського суду України про призначення суддів на посади голів та заступників голів господарських судів, враховуючи Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 р. № 1-рп/2007, керуючись ст. 6, ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 130 Конституції України, ч. 1 ст. 14, ст. 17, ч. 5 ст. 20 (у частині, конституційність якої не поставлена під сумнів Конституційним Судом України), п. 10 ч. 1 ст. 28, п. 6 ч. 1 ст. 50, статтями 102, 103, 116 Закону України «Про судоустрій України» та відповідно до рішення Ради суддів України від 31 травня 2007 р. № 50, Рада суддів України **вирішила:**

призначити строком на п'ять років:

заступником голови Господарського суду Житомирської області **КОСТРИЦЮ Олега Олександровича;**
заступником голови Господарського суду Львівської області **МАНЮКА Петра Теодоровича;**
заступником голови Господарського суду Полтавської області **ПУШКА Ігоря Івановича;**
заступником голови Господарського суду м. Севастополя **ЛАЗАРЕВА Сергія Геннадійовича;**
заступником голови Господарського суду Сумської області **РЕЗНИЧЕНКО Олену Юріївну;**
головою Господарського суду Тернопільської області **СТОПНИКА Сергія Григоровича;**
заступником голови Господарського суду Хмельницької області **КРАМАРА Сергія Івановича.**

РІШЕННЯ № 71

Про звільнення заступника голови Берегівського районного суду
Закарпатської області з адміністративної посади

17 липня 2009 р.

м. Київ

Розглянувши подання Голови Верховного Суду України про звільнення судді з посади заступника голови Берегівського районного суду Закарпатської області, враховуючи Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 р. № 1-рп/2007, керуючись ст. 6, ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 130 Конституції України, ч. 1 ст. 14, ст. 17, ч. 5 ст. 20 (у частині, конституційність якої не поставлена під сумнів Конституційним Су-

дом України), п. 10 ч. 1 ст. 28, п. 6 ч. 1 ст. 50, статтями 102, 103, 116 Закону України «Про судоустрій України» та відповідно до рішення Ради суддів України від 31 травня 2007 р. № 50, Рада суддів України **вирішила:**

звільнити заступника голови Берегівського районного суду Закарпатської області **ФЕЙРА Олександра Олександровича** з адміністративної посади за власним бажанням.

РІШЕННЯ № 74

17 липня 2009 р.

м. Київ

Заслухавши та обговоривши інформацію Голови Державної судової адміністрації України Балакліцького І.І. щодо погодження пропозицій до змін мережі адміністративних судів та штатної чисельності суддів у зв'язку з проектом Указу Президента України «Про внесення зміни до Указу Президента України від 16 жовтня 2008 року № 941» відповідно до ч. 1 ст. 103, ч. 5 ст. 116, Рада суддів України **вирішила:**

1. Інформацію узяти до відома.
2. Визнати за недоцільне на теперішній час погодження проекту Указу Президента України «Про вне-

сення зміни до Указу Президента України від 16 жовтня 2008 року № 941», як такого, що не відповідає вимогам п. 3 ст. 20 Закону України «Про судоустрій України» та ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України в частині утворення Лівобережного окружного адміністративного суду міста Києва.

3. Вищому адміністративному суду України спільно з Державною судовою адміністрацією України додатково опрацювати зазначене питання і внести на розгляд наступного засідання Ради суддів України.

РІШЕННЯ № 77

17 липня 2009 р.

м. Київ

Заслухавши інформацію заступника Голови Державної судової адміністрації України Капустинського В.А. про необхідність упорядкування та активізації робіт по створенню Єдиної судової інформаційної системи України відповідно до ч. 1 ст. 103, ч. 5 ст. 116 Закону України «Про судоустрій України», Рада суддів України **вирішила:**

1. Інформацію Державної судової адміністрації України узяти до відома.
2. Державній судовій адміністрації України, комітету Ради суддів України з питань інформаційних технологій та державному підприємству «Інформаційні судові системи» доопрацювати Положення про Єдину судову інформаційну систему України.
3. Доручити Державній судовій адміністрації України, комітету Ради суддів України з питань інформаційних технологій та державному підприємству «Інформаційні судові системи»:

3.1. забезпечити реалізацію заходів по створенню та поетапному впровадженню Єдиної судової інформаційної системи України в судах загальної юрисдикції;

3.2. визначити пріоритетним забезпечення впровадження електронної системи судового документообігу в судах загальної юрисдикції;

3.3. поінформувати Раду суддів України про стан реалізації заходів по створенню та впровадженню Єдиної судової інформаційної системи України.

Термін виконання — до 1 лютого 2010 р.

4. Головам судів сприяти Державній судовій адміністрації України, територіальним управлінням державної судової адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державному підприємству «Інформаційні судові системи» в реалізації заходів по створенню та впровадженню Єдиної судової інформаційної системи України.

Термін виконання — постійно.

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Відповідно до ч. 4 ст. 65 СК України договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї.

Не є підставою для позбавлення одного з подружжя права власності на частину майна та обставина, що свідоцтво про право власності на майно отримано іншим із подружжя після розірвання шлюбу, оскільки спірне майно придбано під час шлюбу за кошти подружжя, а отже, може бути об'єктом його спільної сумісної власності

*Ухвала колегії суддів Судової палати
у цивільних справах Верховного Суду України
від 13 лютого 2008 р.
(в и т я г)*

У травні 2006 р. А.С. звернулася до суду з позовом до А.П. про поділ майна подружжя, визнання права власності на $\frac{2}{3}$ частини квартири та встановлення порядку користування квартирою.

Позивачка зазначила, що перебувала з відповідачем у зареєстрованому шлюбі з вересня 1996 р. до червня 2005 р., вони мають неповнолітнього сина, 18 квітня 2000 р.н. У період шлюбу вони за спільні кошти придбали трикімнатну квартиру та автомобіль. З урахуванням інтересів неповнолітнього сина позивачка просила визнати за нею право власності на $\frac{2}{3}$ частини квартири, виділивши їй із сином у користування кімнату площею 10,66 та 22,43 кв. метра, а відповідачу — кімнату площею 11,87 кв. метра з балконом, решту приміщень залишити в загальному користуванні. Враховуючи те, що автомобіль оформлено на А.П., позивачка просила стягнути з нього вартість $\frac{1}{2}$ частини автомобіля в сумі 25 тис. 575 грн.

У серпні 2006 р. А.П. звернувся до суду із зустрічним позовом до А.С., третя особа — закрите акціонерне товариство «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк» в особі філії «Подільське відділення Промінвестбанку в м. Києві» (далі — Банк), про визнання за ним права власності на квартиру та автомобіль зі стягненням грошової компенсації.

На обґрунтування позову він послався на те, що спірна квартира не може бути визнана спільним майном подружжя, оскільки за рахунок спільних грошей за квартиру лише частково було внесено 106 тис. 500 грн, а решту грошей сплачено за рахунок кредитних коштів, отриманих ним особисто у Банку, які

він повинен сплачувати та сплачує після розірвання шлюбу. Крім того, свідоцтво про право власності на квартиру він отримав лише в грудні 2005 р., тобто після розірвання шлюбу. Тому просив стягнути з нього на користь колишньої дружини половину коштів, які були сплачені в період шлюбу на інвестування квартири, визнавши за ним право власності на всю квартиру. Зазначивши, що спірний автомобіль є його особистим майном, оскільки був придбаний за виручені ним кошти від продажу квартири, яка належала йому до шлюбу, А.П. просив визнати право власності на автомобіль за ним.

Ірпінський міський суд Київської області рішенням від 19 грудня 2006 р. позов А.С. задовольнив частково. За А.С. та А.П. визнано право власності на спірну квартиру в рівних частках — по $\frac{1}{2}$ частині за кожним. Зобов'язано А.П. не чинити перешкод А.С. у користуванні квартирою. Постановлено стягнути з А.П. на користь А.С. вартість $\frac{1}{2}$ частини спірного автомобіля в розмірі 25 тис. 575 грн. А.С. постановлено виділити в користування з урахуванням інтересів малолітнього сина кімнату площею 10,66 та 11,87 кв. метра, а в користування А.П. — кімнату площею 22,43 кв. метра, решту приміщень залишено в загальному користуванні. В іншій частині позовних вимог А.С. відмовлено. У задоволенні зустрічного позову А.П. відмовлено.

Апеляційний суд Київської області рішенням від 23 березня 2007 р. зазначене рішення суду скасував та ухвалив нове, яким позов А.С. і зустрічний позов А.П. задовольнив частково: визнав за ним право власності на спірні квартиру та автомобіль, постановив стягнути з нього на користь А.С. $\frac{1}{2}$ частину внесених подружжям у період шлюбу коштів на інвестування будівництва спірної квартири в сумі 54 тис. 771 грн та $\frac{1}{2}$ частину вартості спірного автомобіля в розмірі 25 тис. 575 грн. У решті позовних вимог А.С. і зустрічних позовних вимог А.П. відмовлено.

У поданій касаційній скарзі А.С. просила скасувати рішення апеляційного суду, пославшись на порушення судом норм матеріального та процесуального права, і залишити в силі рішення суду першої інстанції.

Заслухавши доповідача, обговоривши наведені у скарзі доводи та перевіrivши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до ст. 213 ЦПК рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим. Законним

є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із законом. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилалися як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Апеляційний суд, скасовуючи рішення районного суду та задовольняючи частково обидва позови, виходив із того, що на момент припинення шлюбу подружжям і ведення спільного господарства (червень 2005 р.) спірна квартира не входила до обсягу спільно нажитого майна, відповідач є стороною в кредитному договорі й повинен погашати зобов'язання перед третьою особою, тобто підстав визнання за А.С. права власності на її частину немає.

Проте з цим висновком апеляційного суду погодитися не можна з таких підстав.

З матеріалів справи вбачається, що 15 лютого 2005 р. А.П. уклав договір № 121 про дольову участь у будівництві житла з передачею квартири до 31 березня 2005 р.

24 лютого 2005 р. між А.П. та Банком був укладений договір № 57 про іпотечний кредит, відповідно до умов якого Банк надав А.П. кредит на суму 22 тис. доларів США зі строком повернення до 21 лютого 2015 р.

Укладення цього договору було здійснено за згодою дружини А.П. — А.С., а це означає, що вона дала згоду на отримання кредиту й у неї виник солідарний обов'язок перед Банком щодо його погашення.

Повна вартість квартири в розмірі 223 тис. 339 грн була сплачена подружжям 23 лютого 2005 р. в сумі 106 тис. 500 грн за рахунок спільних коштів та 24 лютого цього ж року в сумі 116 тис. 839 грн за рахунок кредитних коштів, одержаних подружжям на підставі договору № 57. До моменту розірвання шлюбу кредит за рахунок спільних коштів був частково погашений у сумі 3 тис. 42 грн.

Відповідно до ч. 4 ст. 65 СК договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї.

У зв'язку з тим, що будинок був зданий в експлуатацію поза межами строку, обумовленого договором, і після розірвання шлюбу — 27 вересня 2005 р., свідоцтво про право власності на квартиру А.П. отримав 28 грудня 2005 р.

Та обставина, що свідоцтво про право власності на квартиру А.П. отримав після розірвання шлюбу, не позбавляє А.С. права власності на її частину, оскільки квартира збудована під час шлюбу за кошти подружжя і може бути об'єктом спільної сумісної власності подружжя.

Висновок районного суду про те, що автомобіль також є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, оскільки придбаний у період шлюбу, відповідає дійсним обставинам справи. Доказів про те, що автомобіль А.П. придбав за власні кошти, що не належали сім'ї, не надано.

З урахуванням наведеного, керуючись статтями 336, 339 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу А.С. задовольнила: рішення Апеляційного суду Київської області від 23 березня 2007 р. скасувала, залишивши в силі рішення Ірпінського міського суду Київської області від 19 грудня 2006 р.

Здійснювані й відшкодовані Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України соціальні послуги і виплати є його обов'язком у разі настання страхового випадку, а тому проведення ним таких виплат застрахованій особі не є заподіяною зазначеному Фонду шкодою в розумінні ст. 1166 ЦК України і він, відповідно, не є особою, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, та не набуває права зворотної вимоги до винної особи згідно із ч. 1 ст. 1191 цього Кодексу

*Рішення колегії суддів Судової палати
у цивільних справах Верховного Суду України
від 22 жовтня 2008 р.
(в и т я г)*

У жовтні 2007 р. прокурор Волноваського району Донецької області звернувся до суду із заявою в інтересах відділення Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України у Волноваському районі (далі — відділення Фонду) до Г. про відшкодування шкоди за правом зворотної вимоги. Прокурор зазначив, що з вини відповідача 23 липня 2004 р. стався нещасний випадок на виробництві з Р., у зв'язку з чим відділення Фонду здійснило потерпілій страхові виплати на загальну суму 12 тис. 901 грн. Оскільки особою, винною у нещасному випадку, є відповідач, прокурор просив стягнути з нього в порядку регресу на користь відділення Фонду зазначену суму.

Волноваський районний суд рішенням від 6 грудня 2007 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Донецької області від 20 березня 2008 р., позов задовольнив.

У касаційній скарзі Г. просив скасувати ці рішення та ухвалу й ухвалити нове рішення про відмову в позові, пославшись на порушення судами норм матеріального та процесуального права.

Заслухавши доповідача, дослідивши матеріали справи та перевіривши наведені у скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Ухвалюючи рішення про задоволення позову, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, виходив із того, що оскільки відділення Фонду здійснило страхові виплати потерпілій від нещасного випадку на виробництві, який стався з вини відповідача, то правовідносини сторін не охоплюються сферою загальнообов'язкового державного

соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань і здійснені відділенням Фонду страхові виплати є для нього шкодою в розумінні ст. 1166 ЦК, яку в порядку регресу повинен відшкодувати відповідач.

Однак з таким висновком суду погодитися не можна з таких підстав.

Відповідно до ч. 2 ст. 999 ЦК до відносин, що впливають із обов'язкового страхування, застосовуються положення цього Кодексу, якщо інше не встановлено актами цивільного законодавства.

Згідно з преамбулою Закону від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (далі — Закон № 1105-XIV) страхування від нещасного випадку є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист, охорона життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності.

На підставі ст. 46 цього Закону Фонд провадить збір та акумулювання страхових внесків, має автономну, незалежну від будь-якої іншої, систему фінансування, яке здійснюється за рахунок: внесків роботодавців: для підприємств — з віднесенням на валові витрати виробництва, для бюджетних установ та організацій — з асигнувань, виділених на їх утримання та забезпечення; капіталізованих платежів, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України; прибутку, одержаного від тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках; коштів, одержаних від стягнення відповідно до цього Закону штрафів і пені зі страхувальників, штрафів з працівників, винних у порушенні вимог нормативних актів з охорони праці, а також адміністративних стягнень у вигляді штрафів з посадових осіб підприємств, установ, організацій, фізичних осіб, які використовують найману працю, передбачених КпАП; добровільних внесків та інших надходжень, отримання яких не суперечить законодавству.

У Законі № 1105-XIV не передбачено право Фонду, який здійснив страхову виплату застрахованій особі, зворотної вимоги до винної особи. Таке право, як зазначено у ст. 993 ЦК, до страховика переходить лише в разі виплати ним страхового відшкодування за договором майнового страхування.

Правильно встановивши, що винним у настанні нещасного випадку на виробництві з потерпілою Р. є відповідач, у зв'язку з чим відділення Фонду виплатило їй страхове відшкодування, суди разом із цим на зазначені вище норми матеріального закону уваги не звернули та не врахували, що здійснювані їй відшкодувані Фондом соціальні послуги та виплати є його обов'язком у разі настання страхового випадку, а тому здійснення ним таких виплат застрахованій особі не є заподіяною Фонду шкодою в розумінні ст. 1166 ЦК

і, відповідно, відділення Фонду не є особою, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, та не набуває права зворотної вимоги до винної особи згідно із ч. 1 ст. 1191 цього Кодексу.

Таким чином, суди першої та апеляційної інстанцій неправильно застосували норми матеріального права, що відповідно до ст. 341 ЦПК є підставою для скасування судових рішень та ухвалення нового рішення про відмову в позові.

Керуючись п. 5 ч. 1 ст. 336, ст. 341, ч. 2 ст. 344 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу Г. задовольнила: рішення Волноваського районного суду Донецької області від 6 грудня 2007 р. та ухвалу Апеляційного суду Донецької області від 20 березня 2008 р. скасувала й ухвалила нове рішення, яким у задоволенні заяви прокурора Волноваського району Донецької області в інтересах відділення Фонду до Г. відмовила.

Якщо члени колективного сільськогосподарського підприємства звернулись із позовом про визнання недійсними рішень загальних зборів членів цього підприємства про надання згоди на вилучення земельних ділянок із земель підприємства та обґрунтували його тим, що вказані земельні ділянки були розпайовані між його членами, позивачі як власники паїв своєї згоди на вилучення землі не давали, участі в загальних зборах не брали, про скликання зборів їх не повідомили і питання про умови вилучення землі та розмір компенсації збори не вирішили, суд повинен встановити та зазначити в рішенні, чи були розпайовані землі колективного сільськогосподарського підприємства станом на час прийняття загальними зборами оскаржуваних рішень, чи був визначений розмір частки (паю) землі кожного з членів цього підприємства з видачею їм відповідних сертифікатів, з'ясувати, чи виникло у членів колективного сільськогосподарського підприємства право спільної часткової власності на землю, чи давали в такому випадку згоду на вилучення землі всі її співвласники. Крім того, суд має ретельно перевірити законність прийняття зборами членів підприємства рішень про надання згоди на вилучення землі з огляду на пояснення позивачів про те, що вони на зборах присутніми не були й згоди на вилучення земельних ділянок не давали.

Суд також повинен перевірити, чи було дотримано при прийнятті оскаржуваних рішень загальних зборів передбачений порядок погодження питань, пов'язаних із вилученням земель, що був чинним на час виникнення спірних правовідносин

*Ухвала колегії суддів Судової палати
у цивільних справах Верховного Суду України
від 5 листопада 2008 р.
(в и т я г)*

У лютому та квітні 2006 р. М. та інші особи звернулися до суду з позовами до приватного

сільськогосподарського підприємства «Лан» про визнання незаконними та скасування рішень загальних зборів колективного сільськогосподарського підприємства «Великогадомецьке» (далі — КСП).

Позивачі послалися на те, що на загальних зборах членів КСП від 12 лютого 1997 р. та від 21 липня 1998 р. були прийняті рішення про надання згоди на вилучення земельних ділянок із земель колективного підприємства відповідно площею 72,1 та 150 га, однак рішення зборів недійсні, оскільки землі КСП у 1996 р. були розпайовані між його членами, вони як власники паїв своєї згоди на вилучення землі не давали, участі в загальних зборах не брали, про скликання зборів їм не повідомили, крім того, на зборах не було вирішено питання про умови вилучення землі та розмір компенсації.

Суд позови всіх осіб об'єднав в одне провадження.

Позивачі просили поновити їм строк на звернення до суду з позовом як пропущений з поважних причин, визнати незаконними та скасувати рішення загальних зборів членів КСП від 12 лютого 1997 р. та від 21 липня 1998 р. в частині надання згоди на вилучення земельних ділянок.

Бердичівський міськрайонний суд Житомирської області рішенням від 11 грудня 2007 р. в задоволенні позовів відмовив у зв'язку з пропуском позивачами строку на звернення до суду.

Апеляційний суд Житомирської області рішенням від 27 березня 2008 р. рішенням суду першої інстанції змінив і постановив виключити з його резолютивної частини посилання на відмову в поновленні позовної давності та на відмову в задоволенні позовів у зв'язку з пропуском строку; в решті рішення залишено без змін.

У касаційних скаргах позивачі просили скасувати ухвалені у справі судові рішення та постановити нове — про задоволення позовів, пославшись на порушення судами норм матеріального та процесуального права.

Заслухавши доповідача, обговоривши наведені в скарзі доводи та перевіривши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційні скарги підлягають задоволенню частково з таких підстав.

Суд установив, що загальні збори членів КСП рішенням від 12 лютого 1997 р. дали згоду на вилучення із земель колективного підприємства земельної ділянки площею 72,1 га з передачею її в користування закритому акціонерному товариству «Українська каолінова компанія» (далі — ЗАТ) для будівництва гірничо-збагачувального комбінату на базі Великогадомецького родовища первинних каолінів за умови виконання ЗАТ взятих на себе зобов'язань, а рішенням від 21 липня 1998 р. — земельної ділянки площею 150 га для будівництва ЗАТ гірничо-збагачувального комбінату й розробки

кар'єру за умови сплати компанією вартості середньої частки (паю), яка вилучається, і розробки нового проекту роздержавлення земель, виготовлення нових сертифікатів на право на земельну частку (пай) за рахунок компанії.

Відмовляючи в задоволенні позовів, суд першої інстанції виходив із того, що позивачі пропустили строк на звернення до суду з позовами без поважних причин, оскільки вони не могли не знати про проведення загальних зборів, які мали велике значення для жителів с. Великі Гадамці, крім того, суд послався на те, що сторони не надали статуту КСП, а без нього неможливо встановити, чи були загальні збори правомочні вирішувати питання про надання згоди на вилучення земельних ділянок, тому суд позбавлений можливості вирішити спір.

Апеляційний суд погодився із висновком суду першої інстанції щодо необґрунтованості позовів, змінивши рішення лише в частині посилання на пропуск позивачами строку на звернення до суду.

Проте з цими висновками судів цілком погодитися не можна з таких підстав.

Відповідно до ч. 1 ст. 7, ч. 3 ст. 8 Закону від 14 лютого 1992 р. № 2114-XII «Про колективне сільськогосподарське підприємство» об'єктом права колективної власності підприємства є, зокрема, земля. Право власності підприємства охороняється законом. Належне йому майно може бути передано державним, кооперативним та іншим підприємствам, організаціям і громадянам за рішенням загальних зборів членів підприємства або зборів уповноважених.

Пунктами 1, 2 Указу Президента України від 8 серпня 1995 р. № 720/95 «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» встановлено, що паюванню підлягають сільськогосподарські угіддя, передані у колективну власність колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств.

Паювання земель передбачає визначення розміру земельної частки (паю) у колективній власності на землю кожного члена колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства без виділення земельних ділянок в натурі (на місцевості).

Право на земельну частку (пай) мають члени колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства, в тому числі пенсіонери, які раніше працювали в ньому і залишаються членами зазначеного підприємства, кооперативу, товариства, відповідно до списку, що додається до державного акта на право колективної власності на землю.

РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ *

Оскільки товарна біржа при наданні послуг в укладенні біржових угод доход продавцям рухомого майна не виплачує, а отже, податок з доходів фізичних осіб не утримує, то під наведене в абз. 1 п. 1.15 ст. 1 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» визначення податкового агента вона не підпадає

ПОСТАНОВА Іменем України

14 квітня 2009 р. колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, розглянувши у порядку письмового провадження за винятковими обставинами за скаргою державної податкової інспекції у Київському районі м. Одеси (далі — ДПІ) справу за позовом Одеської товарної біржі (далі — Біржа) до ДПІ про скасування податкового повідомлення-рішення, **в с т а н о в и л а:**

У грудні 2006 р. Біржа звернулася до суду з позовом про скасування податкового повідомлення-рішення ДПІ від 11 липня 2006 р. № 0013621701/0, яким їй визначено податкове зобов'язання зі сплати податку з доходів фізичних осіб у розмірі 195 тис. 548 грн і штрафних (фінансових) санкцій — 391 тис. 97 грн.

Господарський суд Одеської області постановою від 12 лютого 2007 р., залишеною без змін ухвалою Одеського апеляційного господарського суду від 22 травня 2007 р., позовні вимоги задовольнив.

Вищий адміністративний суд України ухвалою від 1 липня 2008 р. ухвалені у справі судові рішення залишив без змін.

У скарзі про перегляд ухвали касаційного суду за винятковими обставинами ДПІ, посилаючись на наявність підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, просить Верховний Суд України скасувати ухвалені у справі судові рішення, справу направити на новий розгляд до суду першої інстанції. Обґрунтовуючи скаргу, відповідач послався на постанову цього ж суду від 29 травня 2007 р. у справі за аналогічним позовом, у якій, на його думку, по-іншому застосовано одну й ту саму норму права.

Перевіривши за матеріалами справи наведені у скарзі доводи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла такого висновку.

Метою порушення у справі провадження за винятковими обставинами була необхідність усунути неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї самої норми права, зокрема ст. 12 Закону від 22 травня 2003 р. № 889-IV «Про податок з доходів фізичних осіб» (далі — Закон № 889-IV).

У доданій до скарги постанові Вищого адміністративного суду України від 29 травня 2007 р. викладено висновок про те, що при укладанні угод купівлі-

продажу рухомого майна на товарній біржі остання є посередником, а тому повинна виконувати функції податкового агента.

У справі, яка розглядається, Вищий адміністративний суд України визнав, що Біржа як юридична особа не містить ознак податкового агента у розумінні Закону № 889-IV і при наданні послуг в укладенні біржових угод не повинна була утримувати податок з доходів фізичних осіб.

Підстав не погодитися з таким висновком касаційного суду немає виходячи з наведеного нижче.

Абзацом 1 п. 1.15 ст. 1 Закону № 889-IV визначено, що податковий агент — юридична особа (її філія, відділення, інший відокремлений підрозділ) або фізична особа чи представництво нерезидента-юридичної особи, які незалежно від їх організаційно-правового статусу та способу оподаткування іншими податками зобов'язані нараховувати, утримувати та сплачувати цей податок до бюджету від імені та за рахунок платника податку, вести податковий облік та подавати податкову звітність податковим органам відповідно до закону, а також нести відповідальність за порушення норм цього Закону.

Оскільки товарна біржа доход продавцям рухомого майна не виплачує, а отже, податок з доходів фізичних осіб не утримує, то під наведене визначення вона не підпадає. Тому висновок судів попередніх інстанцій про те, що при наданні послуг в укладенні біржових угод Біржа не є податковим агентом, обґрунтований, а донарахування ДПІ податкового зобов'язання та застосування штрафних (фінансових) санкцій — безпідставне.

Враховуючи наведене, скарга ДПІ підлягає відхиленню, а ухвала касаційного суду — залишенню без змін.

Керуючись статтями 241—244 КАС, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України **п о с т а н о в и л а:**

У задоволенні скарги ДПІ відмовити.

Ухвалу Вищого адміністративного суду України від 1 липня 2008 р. залишити без змін.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

Рішення судів касаційної та апеляційної інстанцій скасовано і залишено в силі рішення суду першої інстанції, оскільки останній дійшов правильного висновку про те, що порушення порядку скликання сесії сільської ради та процедури підготовки питань до розгляду на цій сесії призвело до прийняття протиправних рішень

ПОСТАНОВА Іменем України

16 червня 2009 р. колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, розглянувши у відкритому судовому засіданні у порядку провадження за винятковими обставинами за

* Публікується повний текст судового рішення з незначною редакційною правкою.

скаргою Сокол О.М. справу за її позовом до Великодорозівської сільської ради Жовківського району Львівської області (далі — Сільрада) про визнання неправомірними рішень, їх скасування та зобов'язання не чинити перешкод, **встановила:**

У лютому 2007 р. Сокол О.М. звернулася до суду з позовом, у якому просила скасувати рішення Сільради від 21 грудня 2006 р. № 7 «Про дострокове припинення повноважень сільського голови». Пізніше вона просила також скасувати рішення Сільради № 8 від тієї самої дати «Про призначення виконуючого обов'язки сільського голови» та зобов'язати відповідача усунути перешкоди у здійсненні нею повноважень сільського голови.

Жовківський районний суд Львівської області постановою від 16 січня 2008 р. позов задовольнив.

Постановою від 24 квітня 2008 р. Львівський апеляційний адміністративний суд рішення суду першої інстанції скасував, у задоволенні позову відмовив.

Вищий адміністративний суд України ухвалою від 19 листопада 2008 р. рішення апеляційного суду залишив без змін.

У скарзі про перегляд ухвали Вищого адміністративного суду України за винятковими обставинами Сокол О.М., посилаючись на наявність підстави, установлені п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, просить Верховний Суд України скасувати рішення судів касаційної та апеляційної інстанцій і залишити в силі рішення суду першої інстанції. На обґрунтування скарги додано постанову Вищого адміністративного суду України від 6 вересня 2007 р., в якій, на думку скажника, одні й ті самі норми права застосовано інакше, ніж у справі, що розглядається.

Перевіривши за матеріалами справи наведені у скарзі доводи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що скарга підлягає задоволенню.

Як встановлено судами, 21 грудня 2006 р. Сільрада рішенням № 7 достроково припинила повноваження сільського голови Сокол О.М., а рішенням № 8 — призначила виконуючого обов'язки сільського голови Жарську Г.Є. Сесію Сільради було скликано не сільським головою.

У ч. 2 ст. 19 Конституції України встановлено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Частиною 2 ст. 42 Закону від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі — Закон № 280/97-ВР; у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) встановлено, що повноваження сільського голови можуть бути припинені достроково у випадках, передбачених цим Законом.

Згідно з ч. 2 ст. 79 Закону № 280/97-ВР повноваження сільського голови можуть бути достроково припинені, якщо він порушує Конституцію або за-

кони України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень.

Зі змісту ст. 46 цього Закону вбачається, що сільська рада проводить свою роботу сесійно. Першу сесію сільської ради скликає і веде голова відповідної територіальної виборчої комісії (ч. 3 цієї статті, у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин). Наступні сесії ради скликаються сільським головою (ч. 4). Сесія ради скликається в міру необхідності, але не менше одного разу на квартал, а з питань відведення земельних ділянок — не рідше ніж один раз на місяць (ч. 5). У разі немотивованої відмови сільського голови або неможливості його скликати сесію ради, вона скликається секретарем цієї ради (ч. 6, у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин).

Зі змісту останньої норми вбачається, що без доручення сільського голови секретар цієї ради скликає сесію лише у випадках: якщо сільський голова без поважних причин не скликав сесію у двотижневий строк після настання умов, передбачених ч. 7 цієї статті (сесію сільської ради має бути скликано за пропозицією не менш як однієї третини депутатів від загального складу відповідної ради, виконавчого комітету сільської ради), або якщо голова не скликає сесію у строки, передбачені цим Законом, зокрема й з поважних причин.

Рішення про скликання сесії ради доводиться до відома депутатів і населення не пізніше як за 10 днів до сесії, а у виняткових випадках — не пізніше як за день до сесії із зазначенням часу скликання, місця проведення та питань, які передбачається внести на розгляд ради (ч. 9, у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин).

Відповідно до ст. 20 регламенту Сільради (далі — Регламент) проекти рішень, інші документи і матеріали з питань, що виносяться на розгляд ради, видаються депутатам не пізніше ніж за три дні до відкриття сесії. У порядку денному сесії Сільради визначаються питання, які вносяться на її розгляд. До порядку денного включаються лише ті питання, документи щодо яких підготовлені згідно з вимогами Регламенту (частини 1, 2 ст. 22 Регламенту). Проект порядку денного сесії ради повідомляється депутатам не пізніше, як за п'ять днів до відкриття сесії (ч. 1 ст. 23).

Оскільки суду першої інстанції доказів відмови (ухилення) Сокол О.М. від скликання сесії Сільради у двотижневий строк або неможливості її скликання головою відповідачем не надано, то висновок цього суду про те, що 4-е засідання 3-ї сесії 5-го демократичного скликання Ради скликано не уповноваженою на те особою, всупереч вимогам Закону № 280/97-ВР та Регламенту, є правильним. Крім того, обґрунтованим є й висновок суду про невідповідність приписам законодавства вручення Сокол О.М. увечері 20 грудня повідомлення про проведення пленарного засідання 21 грудня 2006 р. без жодних проектів рішень, без ознайомлення зі змістом подання прокурора. Таким чином, суд першої інстанції дійшов правильного висновку,

що порушення відповідачем порядку скликання сесії Сільради та процедури підготовки питань до розгляду на сесії призвело до прийняття протиправних рішень.

Апеляційний суд, з яким погодився касаційний суд, помилково скасував законне рішення суду першої інстанції, пославшись, зокрема, на застосування останнім ч. 14 ст. 46 Закону № 280/97-ВР в редакції, яка не була чинною на час виникнення спірних правовідносин. Чинна на той момент редакція зазначеної норми в частині регулювання спірних відносин не суперечила тій, на яку послався суд. Зміна редакції норми закону, а не регулювання, не могла вплинути на висновок суду щодо оспорюваних рішень Сільради.

З урахуванням наведеного рішення судів касаційної та апеляційної інстанцій підлягають скасуванню із залишенням у силі рішення суду першої інстанції.

Керуючись статтями 241—244 КАС, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України **постановила:**

Скаргу Сокол О.М. задовольнити.

Ухвалу Вищого адміністративного суду України від 19 листопада 2008 р., постанову Львівського апеляційного адміністративного суду від 24 квітня 2008 р. скасувати, постанову Жовківського районного суду Львівської області від 16 січня 2008 р. залишити в силі.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

За змістом ст. 112 ГПК України роз'яснення чинних положень законодавства щодо компетенції органів виконавчої влади не є нововиявленими обставинами у справі.

Отже, правові висновки суду про підстави скасування постанови за нововиявленими обставинами є помилковими, не відповідають вимогам закону і спрямовані на переоцінку фактів, які вже були предметом дослідження суду

Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 20 січня 2009 р. (в и т я з)

У травні 2006 р. товариство з обмеженою відповідальністю (далі — ТОВ) «Українська продовольча компанія» звернулося в Господарський суд м. Києва із позовом до Антимонопольного комітету України (далі — АМК) про визнання недійсним рішення АМК від 24 лютого 2006 р. № 60-р «Про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та накладення штрафу» (далі — рішення № 60-р).

Позовні вимоги було обґрунтовано тим, що висновки відповідача у рішенні № 60-р не відповідають вимогам ст. 41 Закону від 11 січня 2001 р. № 2210-III «Про захист економічної конкуренції» (далі — Закон № 2210-III), оскільки ґрунтуються на припущеннях АМК. Зростання ціни на цукор у весняно-літній період 2005 р. викликане об'єктивними чинниками. Приймаючи оспорюване рішення, АМК не взяв до уваги тієї обставини, що угоди у будь-якій формі, які б свідчили про монопольну змову між ТОВ «Українська продовольча компанія», ТОВ «Агропродінвест», ТОВ «Цукровий союз», ТОВ «Гала-Трейд», ТОВ «Астарт-Київ», ТОВ «ТД «АПО «Цукровик Полтавщини» і ТОВ «АПО «Цукровик Полтавщини», не уклалися, а поведінка цих суб'єктів на ринку, зокрема щодо визначення цінової політики, не узгоджувалась.

Господарський суд м. Києва ухвалами від 24 і 25 травня, 8 і 30 червня та 11 вересня 2006 р. порушив провадження за позовними заявами третіх осіб, які заявили самостійні вимоги на предмет спору: ТОВ «Астарт-Київ», ТОВ «АПО «Цукровик Полтавщини», ТОВ «ТД «АПО «Цукровик Полтавщини», ТОВ «Цукровий союз» — про визнання рішення недійсним, за позовом ТОВ «Гала-Трейд» до АМК — про визнання рішення частково недійсним та за позовом ТОВ «Агропродінвест» до АМК — про визнання рішення недійсним.

Цей же суд ухвалою від 19 січня 2007 р. зазначені справи об'єднав в одне провадження та рішенням від 26 липня 2007 р. позовні вимоги задовольнив, визнавши недійсним рішення № 60-р.

Рішення суду вмотивовано тим, що висновок АМК про відсутність конкуренції між визнаними винними суб'єктами ґрунтується виключно на факті синхронного підвищення ними ціни на цукор. Оспорюване рішення АМК не містить одного з головних складових правопорушення — наявності реального чи уявного обмеження конкуренції на ринку. Суд також зазначив, що при прийнятті рішення № 60-р АМК належним чином не дослідив питання про: наявність чи відсутність об'єктивних причин для підвищення ціни на цукор у весняно-літній період 2005 р.; наявність причинного зв'язку між діями визнаних винними суб'єктів господарювання та наслідками у вигляді підвищення ціни на цукор; їх частку на ринку оптової торгівлі цукром для споживання населенням, і, відповідно, можливість впливати на ціну на ринку цукру. При цьому суд послався на статті 6, 12, 59 Закону № 2210-III.

Київський апеляційний господарський суд постановою від 3 жовтня 2007 р. зазначене рішення скасував і в задоволенні позовів відмовив. Постанова вмотивована посиланням на те, що у період із січня до червня 2005 р. темпи зростання середнього рівня

роздрібних цін на цукор у роздрібній торгівлі становили 149,3 %, а в період із січня до липня 2005 р. — 164,9 %. За аналогічні періоди 2002 р. зростання цін становило відповідно 103,8 % та 104,5 %, 2003 р. — 123,5 % та 117,5 %, 2004 р. — 107,1 % та 107,4 %.

Пославшись на ст. 6 Закону № 2210-III, суд вказав на те, що зазначені вимоги Закону допускають вчинення антиконкурентних домовленостей не тільки у вигляді активних дій з укладення договору у будь-якій формі, а й у вигляді мовчазної відмови від змагання, яке є невід'ємною частиною економічної конкуренції відповідно до ст. 1 цього Закону. Суд апеляційної інстанції також указав на необґрунтованість висновку місцевого господарського суду щодо недослідження відповідачем темпів зростання та обсягів споживання цукру промисловими споживачами, оскільки відповідно до листа Міністерства економіки України від 27 вересня 2005 р. за останні три роки виробництво кондитерської продукції, виробники якої є основними промисловими споживачами цукру, поступово збільшується, але цей показник є незначним. Темпи зростання виробництва кондитерських виробів у 2004 р. порівняно з 2003 р. склали 109,5 %, а у 2005 р. порівняно з 2004 р. — 99,4 %. Тобто оцінка обсягів виробництва кондитерської продукції свідчить про їх скорочення у 2005 р., що також не могло вплинути на підвищення ціни на цукор.

Вищий господарський суд України постановою від 11 березня 2008 р. зазначену постанову суду апеляційної інстанції залишив без змін.

Верховний Суд України ухвалою від 22 травня 2008 р. відмовив у порушенні провадження з перегляду у касаційному порядку цієї постанови Вищого господарського суду.

24 червня 2008 р. ТОВ «Астарта-Київ» та ТОВ «Цукровий союз» звернулися до Київського апеляційного господарського суду із заявою про перегляд постанови апеляційного господарського суду від 3 жовтня 2007 р. за нововиявленими обставинами.

Переглянувши зазначену постанову від 3 жовтня 2007 р. за нововиявленими обставинами, Київський апеляційний господарський суд постановою від 24 липня 2008 р. її скасував, а рішення суду першої інстанції від 26 липня 2007 р. залишив без змін. При цьому як нововиявлену обставину апеляційний господарський суд визнав лист АМК від 23 травня 2006 р. «Про розгляд звернення», у якому останній роз'яснив ТОВ «Цукровий комбінат «Слов'янський», що відповідно до покладених на Державний комітет України з державного матеріального резерву (далі — Держкомрезерв) завдань він повинен вживати заходів для стабілізації економіки, зокрема у разі виникнення диспропорції між попитом та пропозицією на внутрішньому ринку, що також передбачено і в ст. 3 Закону від 24 січня 1997 р. № 51/97-ВР «Про державний матеріальний резерв» (далі — Закон № 51/97-ВР). З огляду на цей лист апеляційний господарський суд дійшов висновку про наявність у весняно-літній

період 2005 р. дефіциту на ринку цукру, а отже, про відсутність у діях зазначених суб'єктів господарювання щодо підвищення ціни на цукор порушень конкурентного законодавства.

Вищий господарський суд України постановою від 14 жовтня 2008 р. постанову суду апеляційної інстанції від 24 липня 2008 р. залишив без змін з тих же підстав.

18 грудня 2008 р. колегія суддів Верховного Суду України за касаційною скаргою АМК порушила провадження з перегляду у касаційному порядку цієї постанови Вищого господарського суду. У своїй скарзі АМК просив скасувати оскаржену постанову з мотивів виявлення різного застосування Вищим господарським судом України одного й того ж положення закону в аналогічних справах, неправильного застосування норм матеріального права.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників сторін, розглянувши наведені в касаційній скарзі доводи, перевіrivши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України визнала, що скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до ст. 112 ГПК господарський суд може переглянути прийняте ним судові рішення, яке набрало законної сили, за нововиявленими обставинами, що мають істотне значення для справи і не могли бути відомі заявникові.

Постанова Київського апеляційного господарського суду від 24 липня 2008 р., з якою погодився суд касаційної інстанції, вимогам зазначеної статті не відповідає.

Як указано в п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 1981 р. № 1 «Про практику перегляду судами у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень, ухвал і постанов у цивільних справах, що набрали законної сили», не можуть бути визнані нововиявленими нові, тобто такі, що виникли чи змінилися після постановлення рішення обставини, а також обставини, на які посилалася особа, яка брала участь у справі, у своїх поясненнях, касаційній скарзі або які могли бути встановлені при виконанні судом вимог процесуального закону.

Отже, виникнення нових або зміна обставин після вирішення спору не можуть бути підставою для зміни або скасування судового рішення за правилами розд. XIII ГПК.

Нововиявлені обставини за своєю юридичною суттю є фактичними даними, що в установленому порядку спростовують факти, які було покладено в основу судового рішення. Господарський суд вправі змінити або скасувати судові рішення за нововиявленими обставинами лише за умови, що вони впливають на юридичну оцінку обставин, здійснену судом у судовому рішенні, що переглядається.

Водночас нововиявленими можуть бути визнані лише істотно значимі, суттєві обставини, тобто такі,

обізнаність суду щодо яких при розгляді справи забезпечила б прийняття цим судом іншого рішення.

Задовольняючи заяву ТОВ «Астарта-Київ» і ТОВ «Цукровий союз» про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, апеляційний господарський суд цього не врахував, а суд касаційної інстанції на це уваги не звернув.

Як на нововиявлену обставину ТОВ «Астарта-Київ» і ТОВ «Цукровий союз» послалися на лист АМК від 23 травня 2006 р. «Про розгляд звернення».

З цим погодитися не можна з таких підстав.

Як убачається із зазначеного листа, АМК у відповідь на звернення ТОВ «Цукровий комбінат «Слов'янський» роз'яснив цьому суб'єкту господарювання зміст законодавчих приписів щодо призначення державного резерву та покладених на Держкомрезерв завдань зі здійснення управління державним резервом.

Зокрема, АМК зазначив, що «відповідно до покладених на нього завдань Держкомрезерв повинен вживати заходів для стабілізації економіки, зокрема у разі виникнення диспропорції між попитом і пропонуванням на внутрішньому ринку, що також передбачено і в ст. 3 Закону № 51/97-ВР».

Водночас у вказаному листі АМК дійшов висновку, що оскільки у весняно-літній період 2005 р. на ринку цукру України спостерігалось різке підвищення цін, то дії Уряду щодо стабілізації ситуації на ринку цукру не суперечать нормам чинного законодавства.

За змістом ст. 112 ГПК роз'яснення чинних положень законодавства щодо компетенції органів виконавчої влади не є нововиявленими обставинами у справі.

Тобто правові висновки суду апеляційної інстанції, з яким погодився суд касаційної інстанції, щодо підстав скасування постанови Київського апеляційного господарського суду від 3 жовтня 2007 р. за нововиявленими обставинами є помилковими, не відповідають вимогам закону і спрямовані на переоцінку фактів, які вже були предметом дослідження суду.

Враховуючи наведене, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України, керуючись статтями 111¹⁷—111²⁰ ГПК, касаційну скаргу АМК задовольнила: постанови Вищого господарського суду України від 14 жовтня 2008 р. та Київського апеляційного господарського суду від 24 липня 2008 р. скасувала і передала справу на новий розгляд до Київського апеляційного господарського суду.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Призначаючи засудженому основне покарання із застосуванням ст. 69 КК України, суд у вирокі повинен зазначити, які саме обставини та яким чином його пом'якшують

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 19 березня 2009 р. (в и т я з)

Дергачівський районний суд Харківської області вироком від 8 травня 2008 р. засудив Н. за ч. 2 ст. 309 КК із застосуванням ст. 69 цього Кодексу до штрафу в розмірі 700 грн.

В апеляційному порядку вирок не переглядався.

Н. визнано винним у тому, що у квітні 2006 р. він незаконно повторно виготовив без мети збуту психотропну речовину (первітин), частину якої вжив одразу, а решту незаконно зберігав для власного вживання до моменту виявлення та вилучення у нього цієї речовини працівниками міліції 15 травня 2006 р.

У касаційному поданні перший заступник прокурора Харківської області порушив питання про скасування вироку і направлення справи на новий судовий розгляд. Він мотивував це тим, що суд, призначаючи Н. покарання, замість кримінального закону, який підлягає застосуванню, а саме ст. 71 КК, безпідставно застосував ст. 69 цього Кодексу, унаслідок чого призначене засудженому покарання не від-

повідає тяжкості вчиненого злочину та його особи через м'якість.

Перевіривши матеріали справи та наведені в касаційному поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що подання має бути задоволене з таких підстав.

Твердження прокурора про те, що суд при призначенні Н. покарання не врахував вимог ст. 71 КК, є обґрунтованим.

Відповідно до ч. 3 ст. 78 КК у разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими статтями 71 та 72 цього Кодексу, тобто за сукупністю вироків.

Із матеріалів справи вбачається, що Н. засуджено вироком Дергачівського районного суду Харківської області від 24 жовтня 2005 р. за ч. 2 ст. 309 КК на п'ять років позбавлення волі та на підставі ст. 75 цього Кодексу його звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком три роки.

Незаконне повторне виготовлення та зберігання засудженим без мети збуту психотропних речовин працівники міліції виявили 15 травня 2006 р.

Таким чином, Н. у період іспитового строку, не відбувши покарання за попереднім вироком, вчинив новий злочин, а тому остаточне покарання йому повинно призначатися за сукупністю вироків.

Однак суд, не врахувавши вимог ч. 3 ст. 78 та ст. 71 КК, неправильно застосував кримінальний закон.

Наведені в касаційному поданні доводи про безпідставне застосування ст. 69 КК при призначенні Н. покарання заслуговують на увагу.

Згідно зі ст. 65 КК суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

За змістом ст. 69 КК при вирішенні питання про можливість перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за цей злочин, суд повинен установити декілька обставин, що пом'якшують покарання, та мотивувати, яким чином вони істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину.

Цих вимог закону суд, призначаючи засудженому покарання, не дотримує.

Так, він, визнавши за можливе призначити Н. із застосуванням ст. 69 КК більш м'яке покарання, ніж встановлено санкцією ч. 2 ст. 309 цього Кодексу, виходив з того, що засуджений повністю визнав свою вину, щиро розкався у вчиненому, активно сприяв розкриттю злочину, а також, що він має незадовільний стан здоров'я та в нього на утриманні перебуває дитина. Але суд не зазначив у вирокі, яким чином ці обставини істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого Н. злочину.

Водночас суд усупереч вимогам ст. 65 КК не взяв до уваги встановлені ним дані про особу Н., зокрема те, що він неодноразово засуджувався, в тому числі за тяжкі злочини та злочини у сфері обігу наркотичних засобів, перебуває на обліку в лікаря-нарколога у зв'язку із синдромом хронічної алкогольної залежності, у 2006 р. до нього застосовувалися примусові заходи лікування від алкоголізму, цей злочин вчинив у період іспитового строку, визначеного за попереднім вирокі.

Зазначене свідчить про небажання Н. виправитися, а також про те, що він становить підвищену суспільну небезпечність. Тому висновок суду про можливість застосування до засудженого більш м'якого виду покарання, не зазначеного в санкції ст. 309 КК, не є переконливим.

З огляду на викладене колегія суддів визнала наведені в касаційному поданні доводи про безпідставність призначення засудженому покарання у виді штрафу обґрунтованими, вважаючи, що таке покарання не відповідає його меті — виправленню та запобіганню вчиненню нових злочинів, а тому є явно несправедливим унаслідок м'якості.

У зв'язку з наведеним колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України скасувала вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 8 травня 2008 р. і направила справу на новий судовий розгляд до того самого суду в іншому складі суддів.

Заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження в процесі примушування його до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 121, 355 КК України

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 9 квітня 2009 р.
(в и т я з)*

Сімферопольський районний суд Автономної Республіки Крим вирокі від 5 лютого 2008 р. засудив К. за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 121, ч. 2 ст. 186, ч. 3 ст. 355 КК, і відповідно до ч. 1 ст. 70 цього Кодексу шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим остаточно визначив йому покарання у виді позбавлення волі строком на шість років.

Постановлено стягнути із засудженого на користь потерпілого І.Е. та потерпілої Т. на відшкодування матеріальної шкоди відповідно 5 тис. 50 грн і 819 грн.

Цим вирокі засуджено також І.Ю., судові рішення щодо якого не оскаржувалися.

Апеляційний суд Автономної Республіки Крим ухвалою від 8 квітня 2008 р. зазначений вирок залишив без змін.

Згідно з вирокі суду К. визнано винним у тому, що 20 травня 2007 р. він разом з І.Ю. та особою, матеріали справи щодо якої виділені в окреме провадження, з метою примушування І.Е. до виконання цивільно-правових зобов'язань, маючи при собі бейсбольні бити й монтувалку, зайшли до його будинку. Вдаривши декілька разів Т., К. завів її до окремої кімнати, де залишив під наглядом І.Ю. Потім К. та зазначена особа з метою залякування І.Е. та подолання з його боку опору, застосовуючи насильство, небезпечне для життя та здоров'я, почали завдавати йому численних ударів битами, руками та ногами в різні частини тіла, заподіявши потерпілому тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, і примусили його написати розписки про боргові зобов'язання перед К. у розмірі 60 та 70 тис. доларів США.

Крім того, К. та особа, матеріали справи щодо якої виділені в окреме провадження, відкрито заволоділи майном потерпілих, заподіявши їм матеріальну шкоду на загальну суму 5 тис. 869 грн.

У касаційній скарзі захисник, пославшись на безпідставність засудження К. за ч. 2 ст. 186 КК через недоведеність винності засудженого у вчиненні злочину, передбаченого цією статтею, просив закрити провадження у справі в цій частині. Він також указував на те, що кваліфікація дій К. за ч. 1 ст. 121 КК є зайвою, оскільки умисел засудженого був спрямований на примушування потерпілого до виконання цивільно-правових зобов'язань, а тому всі його дії охоплюються ч. 3 ст. 355 цього Кодексу. Крім того, він

ззначив, що суд, призначаючи К. покарання, неповною мірою врахував обставини, що пом'якшують покарання.

Перевіривши матеріали справи й обговоривши наведені в касаційній скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що скарга має бути задоволена з таких підстав.

Висновок суду про винуватість К. у примушуванні до виконання цивільно-правових зобов'язань, поєднаного з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, ґрунтується на доказах, які зібрані в установленому законом порядку, досліджені в судовому засіданні, належно оцінені судом та детально викладені у вирокі, що в касаційній скарзі не оспорюється.

Твердження захисника про те, що суд, кваліфікуючи дії засудженого за зазначеним епізодом, неправильно застосував кримінальний закон, оскільки дії К. охоплюються ч. 3 ст. 355 КК і додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 121 цього Кодексу не потребують, є необґрунтованими.

Як убачається з пред'явленого К. обвинувачення, прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, кваліфікував його дії за ч. 3 ст. 355 КК як примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого.

Згідно з висновком судово-медичної експертизи внаслідок застосованого до потерпілого І. насильства йому були заподіяні тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, у тому числі тяжкі.

У разі якщо в процесі примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань потерпілому було заподіяне умисне тяжке тілесне ушкодження, то такі наслідки не охоплюються кваліфікуючою ознакою, передбаченою ч. 3 ст. 355 КК — «примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я», оскільки законодавцем встановлено більш сувору відповідальність (за санкцією) за умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, а тому такі дії потрібно окремо кваліфікувати за ч. 1 ст. 121 цього Кодексу.

Враховуючи наведене, дії К. за вказаним епізодом правильно кваліфіковані за ч. 3 ст. 355 та ч. 1 ст. 121

КК, оскільки в цьому випадку має місце ідеальна сукупність злочинів, а тому підстав для виключення з вироку кваліфікації дій К. за ч. 1 ст. 121 цього Кодексу як зайвої, про що йдеться у касаційній скарзі захисника, немає.

Посилання захисника на необґрунтованість засудження К. за вчинення грабежу є також безпідставними.

Із показань І.Е. та Т. убачається, що після їх побиття засуджені ходили по квартирі та забирали їхні речі. Після того як вони пішли, потерпілі виявили, що зникли їхні золоті прикраси, два фотоапарати та відеоплеєр загальною вартістю 5 тис. 869 грн.

Ці обставини підтверджував під час досудового слідства і засуджений І.Ю., на показання якого суд обґрунтовано послався у вирокі.

Інших даних, які б ставили під сумнів правдивість наведених показань потерпілих та засудженого І.Ю., не встановлено.

Проаналізувавши зазначені та інші докази в їх сукупності, суд дійшов правильного висновку про доведеність винності К. у відкритому заволодінні чужим майном, вчиненому за попередньою змовою групою осіб, та правильно кваліфікував його дії за ч. 2 ст. 186 КК. Тому підстав для скасування вироку в цій частині та закриття провадження у справі через недоведеність участі К. у вчиненні зазначеного злочину, про що порушено питання в касаційній скарзі, немає.

Покарання К. призначено з дотриманням вимог ст. 65 КК, а саме з урахуванням ступеня тяжкості вчинених злочинів, які згідно із законом належать до тяжких, даних про особу винного (те, що він має сім'ю та на утриманні двох неповнолітніх дітей, працював, позитивно характеризується, є інвалідом II групи), та обставин, що пом'якшують покарання (часткове відшкодування потерпілим матеріальної шкоди).

З огляду на наведене колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційну скаргу захисника залишила без задоволення, а вирок Сімферопольського районного суду Автономної Республіки Крим від 5 лютого 2008 р. та ухвалу Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 8 квітня 2008 р. щодо К. — без змін.

Момент вчинення правочину та його правове значення

Я.М. Романюк,
суддя Верховного Суду України

Відповідно до ст. 11 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) однією з підстав виникнення цивільних прав та обов'язків є, зокрема, договори та інші правочини. Правочин — це такий юридичний факт, який слугує належною правовою підставою виникнення, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків¹.

Коли йдеться про цивільні права та обов'язки, важливо встановити момент, з якого вони виникають, змінюються або припиняються. За загальним правилом, договір набирає чинності з моменту його укладення (ч. 2 ст. 631 ЦК)². Оскільки саме з цим моментом законодавець пов'язує набрання ним юридичної сили, тобто обов'язковість для сторін його умов, то саме момент укладення договору має надзвичайно важливе значення.

У законодавстві різних країн можна зустріти два варіанти встановлення моменту укладення договору: система отримання акцепту, якої дотримуються держави континентального права;

система відправлення акцепту («теорія поштової скриньки» — *mail-box theory*), яка застосовується в англо-американському праві, а також у Японії.

У першому випадку договір вважається укладеним в момент отримання особою, яка направила оферту, повідомлення про її акцепт. У другому — в момент відправлення акцепту³.

Згідно з українським цивільним законодавством момент укладення договору — це момент досягнення згоди з усіх його істотних умов (ч. 1 ст. 638 ЦК). Як спільний вольовий акт згода щодо істотних умов договору досягається або шляхом безпосеред-

нього спілкування сторін, або вчинення ними роздільних у часі дій (направлення оферти й одержання акцепту). За ЦК для визначення моменту укладення договору має значення момент одержання акцепту стороною, яка направила оферту (ч. 1 ст. 640 ЦК).

Серед істотних умов будь-якого договору у ст. 638 ЦК конкретно названо лише предмет договору. Коло істотних умов конкретного виду договору може бути окреслено в самому ЦК (наприклад у ст. 982 — для договору страхування) або іншому законі. Зокрема, у ст. 15 Закону від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» (далі — Закон № 161-XIV) визначені істотні умови договору оренди землі.

Істотними вважають ті умови, які хоч і не названі як істотні в законі, але є необхідними й достатніми для договорів цього виду⁴ (скажімо, умова про ціну є необхідною для будь-якого відплатного договору). Коло таких умов залежить від правової природи (сутності) договору, його предмета, основних прав та обов'язків сторін тощо. Так, до укладення договору побутового підряду підрядник зобов'язаний надати замовникові необхідну та достовірну інформацію про запропоновані роботи, їх види та особливості, про ціну та форму оплати роботи, а також повідомити замовникові на його прохання інші відомості, що стосуються договору (ст. 868 ЦК). За цією інформацією при укладенні договору побутового підряду визначаються його істотні умови.

Важливими є й такі умови договору, на погодженні яких налягає хоча б одна із сторін. Наприклад, на пропозицію продавця в договір купівлі-продажу житлового будинку включено умову про завдаток, який для забезпечення договору повинен надати покупець⁵.

¹ Див.: Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу. — К., 2004. — С. 151, 153.

² Див.: Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. Є.О. Харитонова. — Х., 2008. — С. 621.

³ Див.: Гражданское право: В 4-х т. — Т. 3. / Под ред. Е.А. Суханова. — М., 2008. — С. 215—217.

⁴ Див.: Иоффе О.С. Избранные труды: В 4-х т. — Т. 3: Обязательственное право. — СПб., 2004. — С. 76.

⁵ Див.: Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2-х т. — Т. 2. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. — К., 2005. — С. 164, 165.

Якщо ж сторони не досягли згоди з однієї чи з усіх істотних умов договору, такий договір не вважається укладеним. Отже, до моменту досягнення сторонами згоди з усіх істотних умов договір не є укладеним⁶. При цьому йдеться саме про відсутність згоди сторін. Неприпустимо кваліфікувати неоднозначне розуміння сторонами тієї чи іншої умови як відсутність згоди між ними⁷.

На відміну від ЦК, у якому такий висновок випливає зі змісту його норм, про зазначене вище чітко і недвозначно вказано у ч. 8 ст. 181 Господарського кодексу України: «У разі, якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся)».

Отже, договір не є укладеним у зв'язку з відсутністю договору як юридичного факту. Про це йдеться в одному з рішень Вищого господарського суду України.

Відкрите акціонерне товариство «Всеукраїнський Акціонерний Банк» (далі — ВАТ) звернулося до суду з позовом до приватного підприємства «Меркурій-С» (далі — ПП) про стягнення заборгованості за договором кредиту та процентів за користування ним, а також штрафних санкцій за несвоєчасне повернення кредиту та несвоєчасну сплату процентів, посилаючись на невиконання відповідачем умов укладеного з ним кредитного договору.

ПП пред'явило зустрічний позов про визнання кредитного договору недійсним з тих підстав, що при його укладенні не були визначені всі істотні умови кредитного договору.

Господарський суд Дніпропетровської області рішенням від 14 вересня 2005 р., залишив без змін постановою Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 29 листопада 2005 р., первісний позов задовольнив частково та постановив стягнути з ПП на користь ВАТ встановлену судом суму боргу, проценти за користування кредитом, а також пеню за несвоєчасне повернення кредиту і несвоєчасну сплату процентів. У задоволенні зустрічного позову було відмовлено.

Погоджуючись із відмовою у задоволенні зустрічного позову, колегія суддів Вищого господарського суду України в постанові від 15 березня 2006 р. зазначила, що при недосягненні сторонами згоди з усіх істотних умов договору не існує самого договору як юридичного факту, що виключає можливість застосування до нього правил про недійсність правочинів⁸.

Саме на цьому абсолютно обґрунтовано наголошується і в п. 17 роз'яснень Вищого арбітражного суду України від 12 березня 1999 р. № 02-5/111 (далі — роз'яснення № 02-5/111), яке залишається

чинним та актуальним і на сьогодні: «Недійсною може бути визнана лише укладена угода, тобто така, щодо якої сторонами в потрібній формі досягнуто згоди з усіх істотних умов».

Проте згідно з ч. 1 ст. 638 ЦК укладення договору пов'язано не лише з досягненням сторонами згоди з усіх істотних умов договору, але і з наданням цій згоді належної форми. Тобто процес укладення договору поділяється на кілька етапів: спершу необхідно досягти згоди з усіх істотних умов договору (консенсусу), після чого надати цій згоді необхідної форми. Такими є етапи укладення консенсуального договору.

Водночас із загального правила про те, що договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору, є винятки. По-перше, це випадки, коли сторони відповідно до акта цивільного законодавства оформляють свої відносини реальним договором, тобто коли для укладення договору вимагається не лише направлення оферти та одержання акцепта, а й передання майна або вчинення іншої дії. У такому разі моментом укладення договору є момент передання відповідного майна або вчинення певної дії (ч. 2 ст. 640 ЦК). Такими, зокрема, є договори позики (абз. 2 ч. 1 ст. 1046 ЦК). У зв'язку з цим у разі, якщо при розгляді справи суд встановить, що гроші за договором позики не передавалися, такий договір не є укладеним, а отже, не може бути визнаний недійсним за будь-яких підстав. По-друге, у договорах, щодо яких вимагається нотаріальне посвідчення або державна реєстрація, моментом укладення договору пов'язується з моментом нотаріального посвідчення або державної реєстрації. Так, шлюбний договір є укладеним із дня його нотаріального посвідчення (ч. 2 ст. 95 Сімейного кодексу України), а договір оренди земельної ділянки — з моменту його державної реєстрації (ст. 18 Закону № 161-XIV).

Тобто законодавець створив ситуацію, коли сторони, дійшовши згоди щодо всіх істотних умов договору оренди землі, склавши та підписавши відповідний письмовий документ, все ж не набувають цивільних прав та обов'язків, на досягнення яких було спрямоване їх волевиявлення при його укладенні, оскільки через відсутність державної реєстрації договору він не є укладеним, тобто не має юридичної сили. Іншими словами, будучи оформленим як документ, договір не відбувся як юридичний факт. Така ситуація видається, принаймні, дивною.

Законом, що регулює відносини, пов'язані з державною реєстрацією правочинів щодо нерухомості, є Закон від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», який спрямований на забезпечення визнання та захисту державою речових прав на нерухомість, створення сприятливих умов для забезпечення розвитку ринкових відносин, активізації інвестиційної діяльності, збільшення надходжень

⁶ Див.: Домбровський І.П. Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України. — К., 2005. — С. 76.

⁷ Див.: Договірне право України. Загальна частина: Навч. посібник / За ред. О.В. Дзери. — К., 2008. — С. 192—194.

⁸ Див.: Судова практика у справах господарського судочинства. Договірні зобов'язання / За заг. ред. І.І. Балакицького. — К., 2007. — С. 98—102.

до державного та місцевих бюджетів. Відповідно до ст. 2 зазначеного Закону державна реєстрація прав на нерухоме майно та їх обмежень — це офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення речових прав на нерухоме майно та їх обмежень, що супроводжується внесенням даних до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обмежень. Отже, реєстрація договору є адміністративним актом, тобто елементом зовнішнім щодо договору, і не може якимось чином вплинути на його укладення, адже укладають договір сторони, а не орган, який здійснює його державну реєстрацію⁹. Таке положення є новелою ЦК, однак, на нашу думку, новелою невдалою. Водночас до внесення змін до цього законодавчого акта саме так слід застосовувати зазначену норму на практиці. А внести зміни варто було б до ч. 3 ст. 640 ЦК, виклавши її в такій редакції: «Договір, який підлягає нотаріальному посвідченню і (або) державній реєстрації, є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення». За державною реєстрацією в цьому разі залишилося б правове значення, надане їй ч. 4 ст. 334 ЦК, відповідно до якої, якщо договір про відчуження майна підлягає державній реєстрації, право власності у набувача виникає з моменту такої реєстрації.

У зв'язку з цим не можна погодитися з рішенням Луцького міськрайонного суду від 1 вересня 2008 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Волинської області від 5 грудня 2008 р., який, встановивши при розгляді справи за позовом У. до Луцького ремонтно-транспортного підприємства про визнання недійсним договору оренди земельної ділянки, що сторони не досягли згоди стосовно всіх істотних умов договору оренди належної позивачці земельної ділянки та що не відбулася державна реєстрація цього договору, ухвалив рішення про визнання його недійсним (справа № 6-4409св09).

Викликає здивування також і позиція законодавця, який у ч. 2 ст. 15 Закону № 161-XIV встановив, що відсутність у договорі оренди землі однієї з істотних умов, передбачених цією статтею, є підставою для визнання договору недійсним. Така норма є нічим іншим як правовим нонсенсом і повинна бути якомога швидше виключена із закону.

Реєстрацію договору слід відрізнити від реєстрації окремих видів майна (наприклад, зброї, транспортних засобів), а також від реєстрації права на окремі об'єкти права власності (наприклад житловий будинок). Реєстрація переходу права власності не означає реєстрації самого договору відчуження об'єкта права власності¹⁰ і не впливає на визначення моменту, з якого договір вважається укладеним¹¹.

⁹ Див.: Тузов в Д.О. Теория недействительности сделок: опыт российского права в контексте европейской правовой традиции. — М., 2007. — С. 109, 137.

¹⁰ Див.: Шестакова Н.Д. Недействительность сделок. — СПб., 2008. — С. 41.

¹¹ Див.: Ротань В.Г. та ін. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: В 4-х т. — Т. 2. — К., Севастополь, 2004. — С. 728.

У випадках необхідності і нотаріального посвідчення, і державної реєстрації моментом укладення договору буде момент державної реєстрації (ч. 1 ст. 210, ч. 3 ст. 640 ЦК). Найпоширенішими прикладами таких договорів на практиці є договори купівлі-продажу житлового будинку, квартири (ст. 657 ЦК).

Водночас слід звернути увагу на одну з висловлених Верховним Судом України правових позицій. Заочним рішенням Києво-Святошинського районного суду від 12 березня 2007 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Київської області від 13 листопада 2007 р., задоволено позов К. до Т. про усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою. Скасовуючи ці судові рішення та ухвалюючи 21 травня 2008 р. нове — про відмову в позові К. як неналежному позивачу, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України вказала, що, як установив суд першої інстанції, ще до звернення із зазначеним позовом до суду позивачка К. уклала та нотаріально посвідчила договір купівлі-продажу, за яким відчужила спірну земельну ділянку Ч. Оскільки відповідно до ч. 3 ст. 132 Земельного кодексу України, який є спеціальним актом щодо ст. 657 ЦК, угоди про перехід права власності на земельні ділянки вважаються укладеними з дня їх нотаріального посвідчення (в редакції Закону, чинною на час розгляду справи), то з моменту нотаріального посвідчення договору купівлі-продажу спірної земельної ділянки право позивачки на неї припинилося відповідно до п. «в») ст. 140 цього Кодексу (справа № 6-936св08). На нашу думку, така позиція з огляду на співвідношення загальної та спеціальної норми є правильною при вирішенні спорів щодо правовідносин, які виникли до набуття чинності Законом від 5 березня 2009 р. № 1066-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що посвідчують право на земельну ділянку, а також порядку поділу та об'єднання земельних ділянок».

Слід також звернути увагу на положення, яке міститься у п. 8 роз'яснень № 02-5/111, де Вищий арбітражний суд України зазначив, що в разі, якщо незареєстрована угода повністю або частково виконана, а сторона, яка одержала виконання, ухиляється від державної реєстрації цієї угоди, друга сторона має право звернутися до господарського суду за захистом своїх інтересів. У цьому випадку суд може визнати угоду, що не пройшла державної реєстрації, дійсною, і такого рішення достатньо для виникнення у реєструючого органу обов'язку здійснити державну реєстрацію угоди, незважаючи на волю другої сторони.

На нашу думку, після набуття чинності новим ЦК таке роз'яснення є помилковим у зв'язку з тим, що закон, який передбачав таку реєстрацію договорів (наприклад ст. 23 Закону від 6 березня 1992 р. № 2171-XII «Про приватизацію невеликих держав-

них підприємств (малу приватизацію)», не надавав державній реєстрації договору такого правового значення як ЦК 2003 р. — визнання моментом вчинення правочину. Згідно зі ст. 153 ЦК 1963 р. договір вважався укладеним, коли між сторонами в потрібній у належних випадках формі досягнуто згоди з усіх істотних умов. За існуючим нині положенням, коли до моменту державної реєстрації договір не є укладеним, спонукання до державної реєстрації договору шляхом ухвалення судового рішення було б звичайним примусом до його укладення, що суперечить закріпленому у статтях 6 та 627 ЦК принципу свободи договору, який є однією з загальних засад цивільного законодавства (п. 3 ст. 3 ЦК). У ч. 3 ст. 182 ЦК, яка передбачає можливість оскарження до суду ухилення від реєстрації правочину щодо нерухомості, йдеться про ухилення від здійснення зазначеної реєстрації органу державної реєстрації і можливість оскарження такої бездіяльності органу державної реєстрації до суду. Водночас у разі внесення запропонованих вище змін до ч. 3 ст. 640 ЦК роз'яснення № 02-5/111 залишилися б актуальним і надалі.

В окремих випадках законом передбачено спеціальні правила щодо моменту укладення договору і, відповідно, набрання ним юридичної сили. Наприклад, якщо сторони домовились укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом така форма для цього виду договорів не вимагалася (ч. 2 ст. 639 ЦК), договір роздрібної купівлі-продажу з використанням автоматів є укладеним з моменту вчинення покупцем дій, необхідних для одержання товару (опустити монети в сумі, що вимагається, — ч. 2 ст. 703 ЦК), договір страхування набуває чинності з моменту внесення страховальником першого страхового внеску, якщо інше не встановлено договором (ст. 983 ЦК).

Хоча ці правила стосуються безпосередньо договорів (дво- або багатосторонніх правочинів), їх слід застосовувати і щодо односторонніх правочинів. Такий висновок впливає зі змісту ч. 5 ст. 202 ЦК, відповідно до якого до правовідносин, що виникли з односторонніх правочинів, застосовуються загальні положення про зобов'язання та про договори, якщо це не суперечить актам цивільного законодавства або суті одностороннього правочину.

Отже, правила про те, що договір не є укладеним, цілком можуть застосовуватися і до односторонніх правочинів, коли мова йде про недотримання форми, відсутність у правочині істотних умов (не в домовленості сторін, а в односторонньому волевиявленні суб'єкта правочину), відсутність факту передачі майна, відсутність державної реєстрації.

Підсумовуючи сказане, слід дійти висновку, що договір не є укладеним в кожному з таких випадків:

якщо сторони не досягли згоди, тобто особа, яка направила оферту, не одержала акцепт оферти контрагентом;

якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов договору;

якщо згоди досягнуто, але не дотримано форми, якої вимагає закон;

якщо у випадках, передбачених законом, при укладенні договору не відбулося передання відповідного майна або не було вчинено певної дії;

якщо договір, який підлягає державній реєстрації, не пройшов такої¹².

Тобто, поки договір не пройде всі стадії свого укладення — досягнення згоди сторін (консенсусу) з усіх істотних умов договору і надання цій згоді належної форми, а у випадках з реальним договором або договором, який підлягає державній реєстрації, в цю схему слід включити ще й передання майна або державну реєстрацію договору, договір не є укладеним і не породжує для сторін тих цивільних прав та обов'язків, на досягнення яких він був спрямований. Наприклад, якщо сторони при укладенні консенсуального договору досягли консенсусу, але не надали йому необхідної форми, договір не повинен вважатися укладеним. Проте деякі положення ЦК суперечать цьому очевидному, на наш погляд, висновку.

Так, недодержання форми правочину у випадках, передбачених законом, є підставою для визнання його недійсним (ч. 1 ст. 218 ЦК). Прикладами таких правочинів є правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання (ч. 2 ст. 547 ЦК), договір дарування майнового права та договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому (ч. 3 ст. 719 ЦК), договір страхування (ч. 2 ст. 981 ЦК), кредитний договір (ч. 2 ст. 1055 ЦК), ст. 14 Закону від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII «Про заставу» (далі — Закон № 2654-XII) та ін.

Нікчемними є правочини у разі недодержання вимоги закону про їх нотаріальне посвідчення (ч. 1 ст. 219, ч. 1 ст. 220 ЦК). Відповідно до закону в обов'язковому порядку нотаріально посвідчуються довіреності на укладення правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню (ч. 1 ст. 245 ЦК), довіреності, що видаються в порядку передоручення (ч. 2 ст. 245 ЦК), заповіти (ст. 1247 ЦК), договори купівлі-продажу нерухомого майна (ст. 657 ЦК), договори довічного утримання (ст. 745 ЦК), договори застави нерухомого майна (ст. 13 Закону № 2654-XII) та ін.

Очевидно, що в цих випадках мало би йтися не про недійсність, а про неукладеність договору. Адже договір, який не є укладеним, не можна вважати недійсним.

Але, як бачимо, в багатьох випадках недотримання форми правочину як умови його вчинення закон прямо пов'язує з його недійсністю, а не неукладеністю.

Водночас законодавець не встановлює недійсність правочину як наслідок недотримання вимоги закону про його державну реєстрацію, а тому в

¹² Див.: Гутник О.В. Недействительные сделки в гражданском праве (теория и практика оспаривания). — М., 2008. — С. 66, 67.

цьому випадку правочин не є укладеним і не може бути визнаний недійсним.

Підсумовуючи сказане, доходимо логічного висновку: договір є нікчемним або може бути визнаний недійсним судом лише в тому разі, якщо сторони пройшли всі стадії його укладення: досягнення згоди (консенсусу) з усіх істотних умов договору; надання цій згоді необхідної форми, якої вимагає закон; передача майна у випадках, встановлених законом; державна реєстрація договору у випадках, коли така вимагається законом. Винятком із цього загального правила є лише прямо передбачені законом випадки, коли через ненадання сторонами необхідної форми договору він визнається недійсним. У всіх інших випадках договір не є укладеним і не може бути визнаний недійсним¹³.

Відмежування правочинів, які не є укладеними, від недійсних має практичне значення, оскільки у цих випадках настають різні правові наслідки. Договір, що не є укладеним, не породжує тих правових наслідків, на досягнення яких він був спрямований, а все передане в такому разі майно перебуває в осіб без правової підстави — договору. У зв'язку з цим в науковій літературі слушно зазначається, що в разі якщо договір не укладено, застосовуються наслідки, передбачені нормами, які регулюють зобов'язання з безпідставного збагачення (статті 1213, 1214 ЦК), а при недійсному — ті наслідки, які встановлені законом щодо недійсних правочинів, за правилами статей 215—236 ЦК.

Щодо дискусії в науковій літературі з приводу того, чи підлягає задоволенню судом вимога про визнання договору таким, що не є укладеним, то, на нашу думку, в її задоволенні слід відмовляти, оскільки такий спосіб захисту не відповідає можливим способам захисту цивільних прав та інтересів, передбачених законом. Ми вважаємо, що такий підхід є цілком виправданим, адже немає потреби в судовому порядку визнавати юридично неіснуючим те, чого і так юридично немає, адже, як зазначено вище, до моменту вчинення правочину його як юридичного факту не існує. По суті, така вимога спрямована на встановлення факту, що має юридичне значення, а не на поновлення порушеного права або захист охоронюваного законом інтересу. Про визнання договору неукладеним може зазначатися виключно у мотивувальній частині рішення як про обставину справи, встановлену судом (інформаційний лист Вищого господарського суду України від 20 жовтня 2006 р. № 01-8/2351 «Про деякі питання практики

застосування норм Господарського процесуального кодексу України, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів у 2005 році та в першому півріччі 2006 року») ¹⁴. Виділення ж договорів, що не є укладеними, в самостійну правову категорію не лише не матиме практичного значення, а навпаки, призведе до того, що недобросовісні сторони з метою ухилитися від виконання взятих на себе за договором зобов'язань звертатимуться до суду з позовом про визнання договору неукладеним, що лише ускладнить і без того непростий процес розгляду справ про визнання правочинів недійсними, призведе до порушення строків розгляду справ та надмірної перевантаженості судів.

З моментом укладення договору крім набрання ним законної сили пов'язані також й інші юридичні наслідки. Зокрема, саме на момент укладення договору встановлюється правоздатність і дієздатність осіб, які уклали договір, та з'ясується його відповідність вимогам закону. Наведемо приклад.

Т. звернувся до суду з позовом до П. та С. про визнання договору недійсним та витребування квартири з чужого незаконного володіння. Позивач зазначив, що в момент укладення договору купівлі-продажу квартири з П. не розумів значення своїх дій та не міг керувати ними. Ленінський районний суд м. Севастополя рішенням від 13 грудня 2007 р., залишивим без змін ухвалою Апеляційного суду м. Севастополя від 31 липня 2008 р., позов задовольнив. Скасовуючи зазначені судові рішення з передачею справи на новий розгляд до суду першої інстанції, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України в ухвалі від 8 квітня 2009 р. серед іншого вказала, що правове значення має стан позивача саме в момент укладення ним оспореного договору, а тому суду слід було встановити юридичний момент укладення договору та з'ясувати стан позивача саме на цей момент (справа № 6-22009св08).

У той же час, оскільки момент волевиявлення особи на вчинення правочину та момент його юридичного вчинення можуть різнитися (наприклад розрив у часі між досягненням особою згоди з усіх істотних умов договору купівлі-продажу квартири та державною реєстрацією цього договору контрагентом за договором), то редакцію ст. 225 ЦК доцільно було б уточнити, вказавши, що стан тимчасової «недієздатності» особи повинен мати місце не в момент юридичного укладення договору, а в момент виявлення особою волі на його укладення саме на таких умовах.

¹³ Див.: Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / Под общ. ред. В.А. Белова. — М., 2008. — С. 437.

¹⁴ Див.: Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / За заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. — К., 2008. — С. 330.

S u m m a r y

The article investigates problems of legal regulation of the moment of execution of agreement in civil law of Ukraine and provides detailed evaluation for the norms of existing legislation and judicial practice on this issue.

Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні

О.В. Константій,
старший науковий співробітник,
завідуючий сектором публічного права науково-експертного відділу
правового управління Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук

У 1991 р. Україна стала на шлях демократичного розвитку. Тоді ж разом із незалежністю було проголошено побудову правової держави, заснованої на владі народу, принципах ринкової економіки та розподілу державної влади, визнано за основу в побудові вітчизняної правової системи природно-правову (європейську) концепцію, а людину (конкретну фізичну особу) — найбільшою соціальною цінністю.

Визнання верховенства права основою державного і суспільного ладу остаточно відбулося і нормативно було оформлено в 1996 р. із прийняттям Конституції України, у ст. 8 якої цей фундаментальний принцип існування сучасного людства було визнано таким, що діє (підлягає застосуванню у всіх сферах правовідносин) в Українській державі.

Продовженням нормативного оформлення реалізації цього принципу стало визначення в розд. II Конституції розгорнутої системи прав і свобод людини та громадянина, яка відповідає всім міжнародним стандартам у галузі прав людини, а також безпосереднє закріплення у ст. 55 визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини над рішеннями національних судів.

Отже, утвердження верховенства права було визначено як основне завдання у побудові правової держави Україна. Тому цей принцип має застосовуватися у всіх сферах державного і суспільного життя, а особливо в діяльності апарату державної влади. Оскільки саме його виконання забезпечує практичну реалізацію прав і свобод особи, безпосередньо гарантує невід'ємні природні права людини.

Разом з тим слід визнати, що принцип верховенства права для національної правової культури ще новий і тому не усіма сприймається як

загальнообов'язкова норма, в тому числі у сфері судового правозастосування. Так, якщо в системі цінностей країн ЄС основоположними засадами є особа, честь, гідність, порядок, нормативність, суспільне благо, то вітчизняна правосвідомість і дотепер має ознаки державоцентризму (пріоритету обов'язків особи перед її правами в державі)¹. Тому, як зазначає В.Б. Авер'янов, і донині на доктринальному рівні багато юристів не вбачають різниці між верховенством права і верховенством закону². Але закони і підзаконні правові акти не завжди відповідають критеріям справедливості та гуманізму (в деяких випадках у них на шкоду загальносоціальним потребам закріплюється пролобійований державний чи корпоративний інтерес).

Натомість наявна і позитивна тенденція. У законодавстві України, яке визначає діяльність судів щодо судового захисту прав, свобод і законних інтересів особи, є приклади поступового унормування верховенства права засадою судової діяльності (зокрема, зміст і значення цього принципу вперше нормативно розкрито у ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України, який набрав чинності з 1 вересня 2005 р.).

Визнання в Україні принципу верховенства права свідчить про гармонізацію національної правової системи із європейською правовою доктриною, оскільки термін «верховенство права» походить з англійської мови (від словосполучення *the rule of law*) і означає «панування права». Ця категорія залишається одним із найпрогресивніших здобут-

¹ Див.: О боротов Ю.Н. О верховенстве права и продвижении к правовой гармонии в Украине // http://www.kspmr.idknet.com/MAG/?id=141&id_article=bd650f7a63b8b42e1f0d4c1b73a453cc&lang=ru

² Див.: Аверьянов В.Б. Обновление украинской административно-правовой доктрины на основе принципа верховенства права // Правоведение. — 2007. — № 1. — С. 31—42.

ків цивілізаційної історії всього людства у сфері регулювання суспільних відносин³.

Вперше це поняття застосував у XIX ст. британський юрист А. Дайсі. У той час верховенство права у Великобританії розуміли як панування в державі судових рішень, прецедентного права, що зумовлювалося особливостями загальної системи права. Проте найбільшого розвитку теорія верховенства права досягла в країнах континентальної системи права (Франція, Німеччина, Нідерланди та ін.). Під впливом політико-правових доктрин, обґрунтованих ідеологами епохи Просвітництва (Ж.-Ж. Руссо, Ш.Л. Монтеск'є та ін.), почало формуватися усвідомлення верховенства права як верховенства природних прав і свобод особи⁴.

Верховенство права прийнято вважати ідеальним принципом, адже воно означає кінцеву мету, те, до чого слід прагнути (верховенство прав і свобод людини в державі та суспільстві), а також вимагає від держави втілення у законодавство і правозастосування засад природного права (ідей соціальної справедливості, свободи, рівності тощо)⁵. Разом з тим у практичній державно-владній діяльності навіть у розвинутих демократичних країнах воно не завжди реалізується у повному обсязі. На заваді цьому стоять конфлікти інтересів осіб, які перебувають при владі, особливості бюрократичного апарату, конкуренція між окремими приватними інтересами у суспільстві та державі в цілому тощо.

Велике значення для усвідомлення ролі конституційного принципу верховенства права в Україні мало прийняття Конституційним Судом України Рішення від 2 листопада 2004 р. № 15-рп у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання), в якому єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні вказав, що «верховенство права — це панування права в суспільстві. <...> Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції».

³ Див.: Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: У двох книгах / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка / Книга друга: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / Відп. ред. В.Б. Авер'янов. — К., 2008. — С. 12.

⁴ Див.: Рабінювич П.М. Верховенство права // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред. кол. Ю.С. Шемшученко та ін. — К., 1998. — Т. 1. — С. 341, 342.

⁵ Див.: Андрощук С. Принцип верховенства права: визначення, співвідношення із суміжними поняттями, особливості законодавчого закріплення та реалізації // <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2008>

Сучасне розуміння принципу верховенства права у країнах ЄС свідчить про складність, багатогранність цього явища правової культури, державного та суспільного життя. Тому непросто зробити висновок про його повну чи наближену до повної реалізацію в тій чи іншій сфері функціонування держави. Також це стосується оцінок з точки зору відповідності критеріям цього принципу стану діяльності судової влади в Україні. Адже зарубіжні юристи та філософи у наш час розрізняють три основні підходи до тлумачення змісту цього принципу: формально-юридичний, субстанційний (матеріально-правовий) і функціональний.

Формальний підхід ґрунтується на аналізі нормативного закріплення принципу верховенства права в цілому та аналізі окремих критеріїв його дотримання. До таких критеріїв, зокрема, в європейських країнах відносять: формальну незалежність та безсторонність судової влади; офіційно встановлений порядок прийняття законів; відсутність законів, які застосовуються тільки до окремих соціальних груп, класів; відсутність зворотної сили законів; положення про судовий контроль за діяльністю уряду.

Матеріально-правовий підхід заснований на моральних уявленнях про належну правову систему та визначає стан реалізації верховенства права тим, наскільки ця система відповідає таким уявленням. При цьому виокремлюються три основні цінності, які становлять основу такого принципу: захист від анархії та війни проти всіх; надання можливості людям планувати свою діяльність із розумною впевненістю, що вони можуть передбачати наслідки різних дій (наприклад, дії органів публічної влади); гарантії від принаймні деяких видів дискреційного розсуду (свавілья) державних посадовців.

Функціональний підхід до визначення верховенства права подібний до матеріально-правового (сутнісного), але увага в ньому зосереджується на тому, наскільки ефективно право та правова система в цілому виконують функції захисту інтересів людини. Наприклад, чи унеможливають вони прийняття рішень органами влади на власний розсуд і забезпечують їх прогнозованість⁶.

Таким чином, оцінка стану реалізації верховенства права у сфері судового правозастосування — це досить складний процес, оскільки необхідно вивчити дотримання широкого комплексу критеріїв, які складають сучасний зміст цього принципу.

Разом з тим забезпечити застосування верховенства права в діяльності судової влади є найважливішим завданням у формуванні правової демократичної Української держави. Це пояснюється тим, що суди виконують функцію арбітра між суспільством та державою, окремими приватними

⁶ Див.: Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики. Там само. — С. 20—21.

особами, гарантують обґрунтованість і правомірність допущення примусового обмеження фізичних свобод особи, збалансовують владні повноваження законодавчої та виконавчої державної влади.

На юридичну непередбачуваність судових рішень в Україні (крім стану колізійності та складності законодавства, недостатніх гарантій матеріального і соціального забезпечення суддів, їх чимале навантаження з розгляду судових справ) впливає чинник несприйняття політичними інститутами української влади самостійності судової влади, оскільки протягом тривалого радянського періоду було сформовано уявлення про суд як інструмент в реалізації ідеології держави, а не правозахисну неупереджену інституцію.

На формальному (законодавчому) рівні в Україні поки ще не сформовано умов для того, щоб судді у своїй професійній діяльності могли вільно керуватися верховенством права, зокрема в цивільних, кримінальних, господарських справах. Адже цей принцип навіть не зазначено у ч. 3 ст. 129 Конституції засадою судочинства в Україні. Закріплюється лише обов'язок суддів здійснювати правосуддя виключно на основі закону (принцип законності у діяльності судів).

Крім того, на законодавчому рівні й досі не визначені гарантії інституційної та функціональної незалежності суддів при здійсненні правосуддя як об'єктивної передумови послідовної реалізації ними цього принципу. Всупереч положенням міжнародних стандартів гарантування незалежного і неупередженого правосуддя (Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (Монреаль, 1983 р.); Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р. № 40/32 та від 13 грудня 1985 р. № 40/146; Рекомендація № 94(12) «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 13 жовтня 1994 р.; Європейська хартія про закон «Про статус суддів», прийнята Радою Європи 8–10 липня 1998 р.; Загальна (універсальна) хартія суддів, схвалена Міжнародною асоціацією суддів 17 листопада 1999 р. (м. Тампай, Тайвань); Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 р.) у посадових осіб виконавчої влади та Президента України існують повноваження ліквідувати та призупиняти діяльність судів, здійснювати адміністративні функції в судовій сфері, вносити подання про порушення дисциплінарного провадження стосовно судді під час розгляду ним конкретної судової справи, у тому числі й про звільнення з посади.

У голів судів також є повноваження, що дозволяють забезпечувати бажаний результат судового розгляду справи (вирішення питань щодо відводу

суддів, подовження терміну судового розгляду справи, передання справи на розгляд до іншого судді чи суду, право розподілу справ між суддями). Не у всіх судах запроваджено автоматизований розподіл справ (на випадковій основі) залежно від часу їх надходження до суду і кількості працюючих суддів.

Перепоною на шляху до повного дотримання суддями у своїй професійній діяльності засади верховенства права є, значною мірою, незадовільні гарантії їх належного матеріального забезпечення, які не відповідають складним психологічним умовам інтенсивності виконання ними службових обов'язків. Рівень оплати праці суддів та працівників апарату судів, особливо місцевого рівня, відповідає лише мінімальним соціальним вимогам. Так, заробітна плата судді місцевого загального суду, якого призначено на посаду вперше, складає 2 тис. 931 грн, а судді такого ж суду, обраного безстроково — 5 тис. 862 грн (фактично середня заробітна плата суддів місцевих судів становить 4 тис. 663 грн)⁷. Згідно з чинними правовими актами Уряду України для спеціалістів, секретарів судового засідання в апаратах місцевих загальних судів установлено посадовий оклад в межах від 677 до 693 грн; для керівника апарату (завідуючого секретаріату) у таких судах — від 1 тис. 364 до 1 тис. 428 грн.

На морально-етичний стан суддів та працівників судової системи крім незадовільного їх матеріального забезпечення значною мірою впливає і те, що вони працюють у непридатних для відправлення правосуддя приміщеннях судів, більшість з яких не ремонтували вже понад 20 років та які не відповідають елементарним санітарно-епідеміологічним нормам.

В Україні відсутній ефективний організаційний механізм забезпечення дотримання суддями у своїй діяльності принципу верховенства права, відповідальності за допущені порушення законодавства під час здійснення судочинства. Питаннями дисциплінарної відповідальності займаються кваліфікаційні комісії суддів, які працюють час від часу на громадських засадах і через брак часу не в змозі здійснювати ґрунтовні перевірки правомірності дій суддів у певних конфліктних ситуаціях. Крім того, на рівні закону не визначено гарантій прав і самого судді з метою захисту від висунутого, у значній кількості випадків необґрунтованого, обвинувачення у неналежному виконанні службових обов'язків (це вимагається міжнародними стандартами гарантування незалежного і неупередженого правосуддя).

Судовому захисту прав і свобод громадян, прав та законних інтересів юридичних осіб на основі верховенства права стоїть на заваді також недосконалість чинного процесуального законодавства.

⁷ Див.: Суддівське самоврядування. Науково-практичний журнал. — 2008. — № 1—2. — С. 88.

У сфері кримінального судочинства досі чинний Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р., у сфері судового розгляду справ про адміністративні правопорушення — Кодекс України про адміністративні правопорушення 1984 р. Процесуальні норми цих кодексів не відповідають сучасним потребам формування громадянського суспільства в Україні. Розгляд великої кількості справ про малозначні адміністративні правопорушення необґрунтовано законодавчо відноситься до юрисдикції судів. Це призводить до надмірного навантаження на суди і заважає їм ефективно й оперативно вирішувати складні кримінальні, цивільні та інші справи.

Не краща ситуація й у сфері правового регулювання порядку судочинства в господарських справах. Господарський процесуальний кодекс України прийнято в 1991 р. на етапі становлення ринкових відносин в Україні, тоді як сьогодні сфера господарювання значно ускладнилася.

Зазначені та багато інших чинників, у тому числі зовнішніх (наприклад, відсутність реформ, репресивна спрямованість діяльності суміжних державно-правових інститутів — прокуратури, органів дізнання і досудового слідства, пенітенціарних установ) зумовлюють значні труднощі в утвердженні верховенства права в діяльності судової влади.

Проте, як свідчать соціологічні опитування, незважаючи на низький рівень довіри до судів (64 % недовіри) майже дві третини громадян (68,4 %) все ж таки вважають за необхідне звертатися до суду в разі виникнення відповідних проблем (наприклад, при незаконному позбавленні права власності на майно; при незаконному звільненні з роботи; при порушенні права на свободу слова та віросповідання тощо)⁸. Отже, більшість громадян України все ж таки вірить у можливість справедливого вирішення правового спору через звернення до суду і в діяльність суддів на основі верховенства права.

Однак чи не найважливішою проблемою, яка заважає наближенню діяльності судової влади до відповідності критеріям ідеального поняття «верховенство права» (не враховуючи морально-етичні вади окремих представників суддівського корпусу) є поки що низький рівень правосвідомості та правової культури самого населення, перебування України на ранньому етапі формування громадянського суспільства загалом. У процесі соціологічних досліджень з'ясувалося, що 62,7 % громадян вважають

прийнятним отримання посадовими особами вищих та місцевих органів влади коштів, подарунків та послуг від відповідних залежних від них осіб.

Причиною формування негативного іміджу судової влади в громадській свідомості є і те, що процес здійснення судочинства передбачає вирішення певного соціального конфлікту, тобто спору щодо прав чи інтересів різних учасників правовідносин. Тому очевидно, що за результатами судового розгляду одна зі сторін залишається незадоволеною незалежно від відповідності судового рішення закону.

Професійний суддя постійно перебуває у відносинах із конфліктуючими сторонами процесу, які не завжди звертаються за допомогою для представництва своїх інтересів до кваліфікованих юристів і не знають достатньо законодавство та судові процедури, а інколи навіть нігілістично налаштовані до права. За таких умов правосвідомість судді знає в етичному аспекті професійної «деформації» через опосередкований вплив на нього відповідного середовища. Загальна атмосфера правового безкультур'я має несприятливий вплив на рівень неупередженості правосуддя, особливо правової культури суддів місцевих судів, які безпосередньо контактують із відповідними учасниками судового розгляду.

Отже, проблема реалізації принципу верховенства права у судовій сфері має комплексний характер і може бути вирішена тільки шляхом подальшого проведення судово-правової реформи в Україні. З цією метою обґрунтованим вважається удосконалення конституційно-правового регулювання засад організації та діяльності судової влади, статусу суддів в Україні, а саме визначення в Конституції: права особи на справедливий суд протягом розумного строку незалежним і неупередженим судом; верховенства права однією із засад судочинства, можливості постановлення суддями рішень на основі цього конституційного принципу; гарантій фінансування потреб судів на рівні, не нижчому за фактичні потреби на процесуальну діяльність, узгодження проекту видатків на функціонування судової влади з органами суддівського самоврядування.

У Конституції доцільно також закріпити право громадян на конституційну скаргу, оскільки в нинішній правовій ситуації громадяни звертаються з такими скаргами до судів загальної юрисдикції, які за їх компетенцією не мають права вирішувати питання судового захисту конституційних прав і свобод особи при їх порушенні під час виконання своїх функцій вищими суб'єктами державної влади.

⁸ Див.: Аналітичний звіт за результатами дослідження «Корупція та надання послуг у судовій системі України» / Київський міжнародний інститут соціології. — К., 2008.

S u m m a r y

Considers some issues related to implementation of the rule of law principle in the judicial sphere, researches sense of this principle in the contemporary doctrine of juridical science, determinates main ways of its implementation into legislation regulating activity of courts and judges.

Ефективність та справедливість судової системи

Л.М. Москвич,

*доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук*

Створення ефективного механізму захисту прав людини і громадянина та юридичних осіб через систему судової влади шляхом здійснення справедливого правосуддя в Україні є важливою передумовою становлення демократичної, соціальної та правової держави. В суспільстві назріла потреба у створенні механізму, з допомогою якого забезпечувалась би непорушність і повага до суб'єктивних прав. Також існує необхідність у досягненні високого рівня прозорості здійснення судових процедур та об'єктивності судового розгляду справ.

Поняття «система» у тлумачних словниках визначено як щось ціле, яке складається із окремих частин (елементів), або ж як порядок, що визначається правильним розташуванням частин та їх взаємозв'язками¹. Саме такий підхід використовує більшість учених², визначаючи судову систему як сукупність судових установ. Проте судова система — це не тільки сукупність складових, що її утворюють, тобто судів. На наш погляд, більш глибинною і поміркованою є точка зору Н.В. Сібільової, яка зазначає, що суди утворюють судову систему, для якої, як і для кожної іншої системи, характерні певні зв'язки і відносини між окремими її елементами (судами), а також якій притаманні такі властивості, як ієрархічність, багаторівневність і структурованість³. Тобто, як і кожній системі, а не лише тій, що утворюється у сфері соціального буття, їй

властива наявність певних зв'язків і відносин між окремими її елементами (судами), зміст яких зумовлений принципами, що покладені в основу її організації та функціонування⁴.

На думку М.О. Колоколова судові системи деяких сучасних держав можна розглядати як самодостатні й такі, що розвиваються, виникли природним шляхом, містять у собі значний потенціал, для якого характерна величезна розмаїтість культур, цінностей, соціальних організацій, етносів, що в результаті й забезпечує їм високі можливості саморозвитку⁵. Судова система відображає особливості організації судової влади країни, відповідає рівню соціально-економічного розвитку, пануючим у суспільстві поглядам на місце суду в системі механізмів державної влади, накопиченому досвіду і певним традиціям⁶.

На наш погляд, судова система є різновидом соціальної, що складається зі стійкого комплексу формальних і неформальних правил, принципів, норм, настанов, які регулюють певну сферу людської діяльності (відправлення правосуддя) та організують її у систему ролей та статусів. Основою і базисною засадою цього поняття є сукупність певних матеріальних засобів, соціально легітимованих і нормативно закріплених санкцій, конституційний порядок виконання тих чи інших професійних дій, соціальних вчинків, які здійснюються спеціальними соціально-професійними групами — суддями. Будь-яка соціальна система успішно функціонує там, де інститути цієї системи ефективні та справедливі.

¹ Див.: Словник української мови / За ред. І.К. Білодіда та ін. — В 11 т. — Т. 9. — К., 1978. — С. 203.

² Див.: Басай В.Д. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України: Підручн. у 3-х кн. — Коломия, 2006. — С. 52; Безнасюк А.С., Рустамов Х.У. Судебная власть: Учебник для вузов. — М., 2002. — С. 106; Власенко Н.А., Власенко А.Н. Судебная власть и судебная деятельность в Российской Федерации: Краткий курс лекций // Рос. акад. правосудия. — М., 2005. — С. 41, 42; Тимченко С.М. Судові та правоохоронні органи України. — К., 2004. — С. 22, 50.

³ Див.: Організація судової влади в Україні: Навч. посіб. / За ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової. — Х., 2007. — С. 66.

⁴ Див.: Сібільова Н.В. Багатоланковість судової системи: недолік чи перевага? // Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наук. праць. — Х., 2008. — Вип. 15. — С. 123.

⁵ Див.: Колоколов Н.А. Теория судебных систем: особенности конституционного регулирования, судебного строительства и организации судебной деятельности в федеративном государстве. — М., 2007. — С. 105—108.

⁶ Див.: Організація судової влади в Україні: Навч. посіб. — Там само.

У теорії побудови правової держави набуття судовою системою такої якості, як справедливості отримало первинне значення серед інших її якостей, у тому числі й ефективності. Справедливість — це моральна цінність і категорія. Справедливого ставлення ми не просто просимо або очікуємо від інших, але вимагаємо один від одного. Саме вона гарантує дію принципів рівності учасників судового процесу перед законом та судом, невідворотності покарання за вчинений злочин, гласності та змагальності сторін у судовому процесі, рівного доступу до суду, права на оскарження рішення суду тощо.

Стандарти справедливості судової системи були закладені ще в Загальній декларації прав людини (1948 р.), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.; далі — Конвенція), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.). Проаналізувавши зміст ч. 1 ст. 6 Конвенції, можна дійти висновку про основні засади справедливості судової системи.

По-перше, особа повинна мати реальний доступ до установ судової системи не зважаючи на фінансові перешкоди у вигляді надто високого судового мита та судових витрат, апеляцію, строки позовної давності та інше, а також нормативне закріплення та реальне утвердження рівності громадян перед законом і судом. Це означає, що судова система України має бути організована таким чином, щоб гарантувати приватним особам доступ до правосуддя. Доступність до судочинства зумовлена необхідністю забезпечити сприятливі процедури вирішення соціальних конфліктів у суспільстві на основі права і справедливості. Сама судова процедура затратна, оскільки вона може бути тривалою за часом і потребує матеріальних витрат. Це і створює обмеження у реалізації особою права на судовий захист. Тому судова система повинна бути організована так, щоб дати можливість захистити права тим особам, які потребують реального правового захисту.

Другою засадою є публічність судової процедури. Поняття «публічність» включає: проведення судових засідань у відкритому режимі; можливість усного розгляду хоча б на рівні першої інстанції; публічне проголошення судового рішення. Обмеження дії принципу відкритого розгляду судової справи може бути тільки легальним, тобто передбаченим законом із дотриманням при цьому всіх правил судочинства. Проте навіть у цьому разі особі, щодо якої розглядається справа в суді, гарантується право бути присутньою під час проголошення судового рішення в її справі, а також на отримання його копії.

Третьою засадою справедливості є розумність строку судового розгляду справи, оцінюючи яку, слід враховувати обставини кожної конкретної

справи: складність, поведінку заявника, поведінку компетентних органів. Строк судового розгляду починається з моменту пред'явлення позову до суду і закінчується виконанням судового рішення. Для судової системи України тяганина у судочинстві є, на жаль, поширеним явищем. Такий стан речей найчастіше намагаються виправдати великою кількістю справ, що надходять на розгляд у суди. Однак, на наш погляд, така обставина не повинна братися до уваги при визначенні розумного строку. Судова система цю проблему має вирішувати самостійно (шляхом організаційних заходів).

Четвертою засадою є належна судова процедура, а саме: належне сповіщення сторін у справі про її слухання; обґрунтування рішення суду лише на доказах, отриманих відповідно до закону; обґрунтованість рішення; забезпечення змагальності та рівності сторін у процесі; законодавча заборона на втручання у процес здійснення правосуддя; належне виконання судового рішення. Саме невиконання рішень судів або значне його затягування є основною проблемою в реалізації справедливості судової системи. Невиконання ж рішень суду позбавляє сенсу існування судової влади в цілому. Виконання судового рішення повинно розцінюватись як складова судового розгляду. Обов'язкове і точне виконання судових рішень державними й недержавними організаціями, установами, підприємствами, службовими особами та громадянами забезпечує система державних органів, на які покладено обов'язки з їх виконання в цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справах, справах про адміністративні правопорушення. Обов'язковий характер судового рішення, постановленого іменем держави, утверджує авторитет судової влади в суспільстві.

П'ятою засадою справедливості є правова легалізація судової системи: правова основа існування судової установи; діяльність суду базується на правових нормах; законність складу суду; незалежність та неупередженість суддів, підпорядкування їх лише закону. Визначаючи, чи може суд вважатися незалежним, слід враховувати спосіб призначення членів суду, строк перебування на посаді, дієвість гарантій від зовнішнього впливу та наявність у суду зовнішніх ознак незалежності⁷. Вимога про неупередженість суду передбачає, що склад суддів повинен бути суб'єктивно безстороннім, тобто жоден його член не повинен мати будь-яку особисту зацікавленість або упередженість у справі, що слухається, а також суд повинен бути об'єктивно неупередженим, тобто він повинен надати достатні гарантії, які б виключали щодо цього будь-які сумніви⁸.

⁷ Див.: Де Сальвіа М. Прецеденти Європейського Суду по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. — СПб, 2004. — С. 439—442.

⁸ Див.: Вибрані справи Європейського суду з прав людини. — Вип. 1. — К., 2003. — С. 281.

Впровадження вищезазначених засад (елементів) як основи судової системи гарантує її справедливість.

Щодо ефективності судової системи, то в умовах побудови правової держави, трансформації інституту судової влади через деякі обставини цієї проблеми набуло першочергового як практичного, так і теоретичного значення. По-перше, в діяльності всіх складових влади не завжди враховуються соціальні наслідки⁹. По-друге, функціонування судової системи та її зміст в умовах нових суспільних відносин набули нової якості, а це потребує і нового підходу до оцінки ефективності їх діяльності. По-третє, на жаль, в Україні й досі не проведено системного, ґрунтовного дослідження ефективності судової системи.

Розуміння категорії ефективності у вітчизняній науці дискусійне. Деякі науковці визначають її як правильність, обґрунтованість, доцільність та результативність, ступінь реалізованості необхідної правової можливості¹⁰. Інші ефективність розуміють як спроможність впливати на суспільні відносини у певному, корисному для суспільства напрямі¹¹. Цікавою є точка зору, згідно з якою ефективність слугує лише певним кількісним показником, який відображає ступінь відповідності реальних відносин, що склалися в певній сфері, якійсь типовій формі, ідеальному уявленню¹².

При всьому різноманітті поглядів щодо розуміння змісту ефективності ключовими її складниками вважаємо такі три положення:

1. Ефективність судової системи необхідно оцінювати за співвідношенням мети правосуддя та отриманим результатом (наскільки вони збігаються). У кожному з напрямів правосуддя законодавець виокремив конкретну ціль. У цивільному судочинстві — це захист прав, свобод, інтересів осіб чи держави (ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України); у кримінальному — захист, охорона прав осіб, розкриття злочину, викриття та притягнення до кримінальної відповідальності винних (ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України; далі — КПК), а також встановлення істини у справі (статті 48, 142, 148 КПК).

2. На оцінку ефективності судової системи впливає такий показник, як максимальне досягнення мети при мінімальних затратах людської праці, часу та матеріальних засобів. За час проходження справи по всіх інстанціях іноді втрачається мате-

ріальна, а то і моральна цінність судового рішення для особи, на користь якої воно було винесене. На нашу думку, знизити затрати людської праці, часу та матеріальних засобів при здійсненні правосуддя, і як наслідок — підвищити ефективність судової системи, допоможуть такі заходи, як звільнення суддів від необов'язкової для них роботи (підготовка узагальнень, довідок, статистичної звітності тощо) та необхідності здійснювати контроль за виконанням судового рішення, передання частини суддівських повноважень помічникам суддів, широке використання можливостей Єдиного державного реєстру судових рішень щодо написання тексту судових рішень із подібних справ, запровадження єдиної форми звернень до суду, поширення поза-судового порядку вирішення конфліктів, розвитку інституту посередництва і медіації тощо.

3. Чинником, який характеризує зміст ефективності судової системи, на наш погляд, є соціальна справедливість винесеного рішення. Тобто наскільки діяльність судової влади відповідає нормам соціальної моралі, очікуванням щодо встановлення справедливості, захисту чи поновленню порушених прав, відповідальності винних у їх порушенні осіб тощо. Адже соціальна роль суду зумовлена необхідністю забезпечити верховенство права. Суд здійснює контроль над правильним застосуванням закону, який повинен відповідати ustalеним у суспільстві правовим цінностям, насамперед задекларованим у Конституції. Суспільству потрібен механізм, з допомогою якого забезпечувалася б непорушність та повага до суб'єктивних прав, а також необхідний високий рівень прозорості здійснення судових процедур та об'єктивність судового розгляду справ.

Таким чином, хоча ми в цілому й поділяємо позицію, що ефективність судової системи визначається співвідношенням мети й результату, проте зазначимо, що і ціль, і результат об'єктивно є суттю явища. Вони не охоплюються безпосередньо змістом ефективності судової системи. Містити вказівку на свою соціальну ціль судова система може, але тоді соціальна ціль як ідеально визначений її стан знаходиться поза межами власного змісту. Ціль завжди спрямовує, а результат отримують. Вони ніколи не можуть стати внутрішньою властивістю судової системи. З цієї причини ефективність не можна розглядати одночасно як властивість судової системи, і як співвідношення її мети й результату. Жодна внутрішня властивість, в тому числі й ефективність, не може розглядатися в якості її співвідношення з іншими зовнішніми явищами, а лише виражається в такому відношенні. Співвідношення мети й результату — це не суть ефективності судової системи, а лише можливий шлях її зміни. Поняттям «ефективність судової системи» фіксується її певна

⁹ Див.: Тацій В.Я., Тодика Ю.Н. Верховная Рада Украины в механизме нормативного регулирования общественных отношений // Дев'ять Харківські політологічні читання «Соціально-політичний механізм правотворчості»: Збірник наукових статей. — Х., 1999. — С.16.

¹⁰ Див.: Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С., Глазырин В.В. Эффективность правовых норм. — М., 1980. — С. 23—24.; Фаткуллин Ф.И. Проблемы теории государства и права. — Казань, 1987. — С. 318.

¹¹ Див.: Лейст О.Э. Сущность права. — М., 2002. — С. 93.

¹² Див.: Эффективность действия правовых норм / Под ред. А. С. Пашкова и др. — Л., 1977. — С. 31, 34, 35.

внутрішня властивість, а точніше — її спроможність здійснити реальний благотворний вплив на певні правовідносини, внаслідок чого вирішується соціальний конфлікт та досягається соціальна справедливість.

Нормативне закріплення цілі судової системи в законодавстві України має декілька виявів. Грuntuючись на аналізі конституційних норм, можна зробити висновок, що ціль судової системи — забезпечити розгляд та вирішення справ судовою владою. Зазначене положення повторюється і конкретизується в процесуальному законодавстві.

Вважаємо, що оскільки судова система виступає організаційною формою функціонування судової влади, загальнотеоретичне визначення цілі судової системи необхідно моделювати, виходячи з соціальної природи суду. Остання визначається наявністю суспільної потреби у вирішенні конфліктів, викликаних зіткненням конфронтуючих інтересів членів суспільства. З погляду філософських причинно-наслідкових категорій у співвідношенні «соціальний конфлікт — судовий спір» перший виступає як причина, а другий як наслідок. Тобто призначення суду — це вирішення конфліктів і розгляд позовів. Ця соціальна функція існувала завжди, оскільки вона необхідна в будь-якому співтоваристві (колективі) людей як діяльність третьої сторони, яка спроможна безпристрасно та авторитетно вирішити спір. У цьому розумінні суд — явище, що існує поза часом та цивілізацією¹³. На тісний взаємозв'язок, навіть тотожність процесів реалізації судової влади через інститут судової системи (суди) і вирішення соціальних конфліктів вказували багато мислителів, учених, починаючи з часів Стародавнього світу і закінчуючи сучасною епохою¹⁴.

Дослідження ефективності судової системи, вважаємо, повинно проводитись у двох напрямках. Перший полягає в дослідженні природи судової системи, визначенні, що треба розуміти під її ефективністю як соціального інституту. Практичне значення цього напрямку полягає у встановленні взаємозалежності між сутністю судової системи

та її функціональним призначенням, дієвими формами втілення у суспільстві. Другий напрям орієнтований на розкриття змісту соціального механізму, що регулює діяльність судової системи і його оцінку під кутом зору соціальної ефективності. Аналіз цього механізму і підвищення його ефективності передбачає дослідження судової системи як цілого, а також окремої її складової та ланки (рівня).

Оптимізація механізму функціонування судової системи передбачає приведення його в такий стан, який дозволяє судовій владі виконувати основні функції найефективніше, відповідно до критерію оптимальності вирішення соціального конфлікту. Оцінити ступінь досягнення зазначеного критерію можна за оцінкою рівня задоволення потреб учасників процесу, досягнення соціальної справедливості.

Удосконалення судової системи передбачає вироблення такої процедури з вирішення спорів, у межах якої судова діяльність давала б максимальний результат щодо досягнення соціальних цілей правосуддя. Це можливо за умови, коли форми і методи цієї діяльності мають достатньо високий ступінь сприйняття соціумом, і, як наслідок, — готовність добровільного виконання рішень судових органів.

У науці та на практиці при опрацюванні заходів із підвищення ефективності правосуддя традиційно оцінюється лише робота судових установ. Водночас судова система відкрита, її основна діяльність тісно пов'язана як із особами, які звертаються до суду і беруть участь у судовому процесі, так і з органами, що здійснюють виконання судових актів, тобто забезпечують реальність захисту прав. Ефективність судової діяльності залежить не тільки від суду, а й від суб'єктів, які тим чи іншим чином залучені до судового процесу. Тому, визначаючи шляхи оптимізації судової діяльності, слід оцінювати не лише ефективність функціонування самої судової системи, але і всього кола суб'єктів, які причетні до судового процесу.

Таким чином, судова система життєздатна в тривалій перспективі лише тоді, коли ефективні засоби досягнення соціальних цілей збігаються з вимогами справедливості. Натомість неефективні засоби досягнення цілей правосуддя не можуть забезпечити справедливість і втрачають свою легітимність.

¹³ Див.: Ц и х о ц к и й А.В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. — Новосибирск, 1997. — С. 52—54.

¹⁴ Див.: Д а н и л ь я н О.Г. Политико-правовые институты как механизмы развязания социально-политических суперечностей // Политико-правовые институты современности: Структура, функции, эффективность / За заг. ред. М.І. Панова, Л.М. Герасіної. — К., 2005. — С. 355.

S u m m a r y

The author examines legal nature of judicial system and analyzes its two characteristics—effectiveness and fairness, stressing their interdependence and property to complement one another.

Триває передплата офіційних видань Верховного Суду України:

Вісник
Верховного Суду України

Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду

Про деякі питання, що виникають у судовій практиці при прийнятті до провадження адміністративних судів та розгляді ними адміністративних позовів до судів і суддів

Про внесення змін та доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання»

Дія норм цивільного законодавства про набувальну давність у часі

Щодо відповідності інституту звільнення від кримінальної відповідальності конституційному принципу презумпції невинуватості: порівняльно-правовий підхід

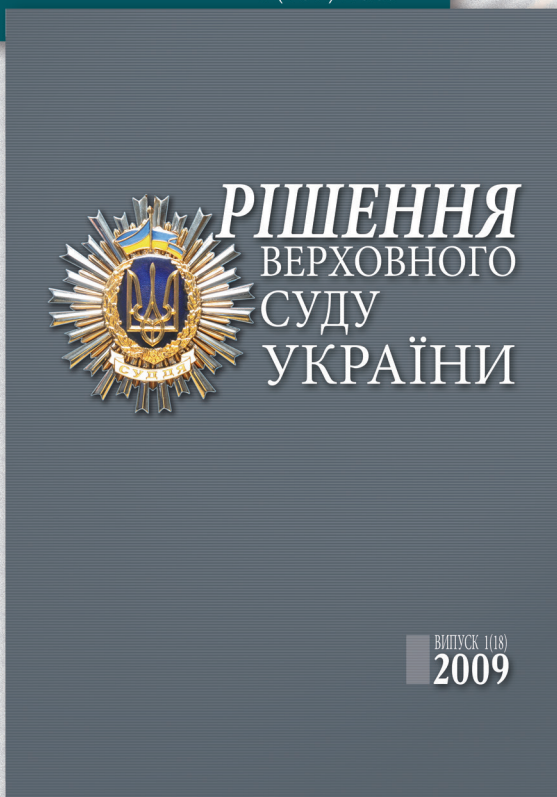
7(107)'2009

Вісник Верховного Суду України

Періодичність — 12 номерів на рік

Передплатний індекс — 40358

У щомісячному ілюстрованому журналі публікуються нові роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, добірки витягів із судових рішень у цивільних, адміністративних, господарських, кримінальних справах, науково-практичні коментарі чинного законодавства, аналіз судової статистики та узагальнення судової практики, матеріали на допомогу судді з найбільш складних питань здійснення судочинства, практика Європейського суду з прав людини, дискусійні статті щодо проблем судово-правової реформи і правотворчості.

РІШЕННЯ
Верховного
Суду
України

ВИПУСК 1(18)
2009

Рішення Верховного Суду України

Періодичність — 2 випуски на рік

Передплатний індекс — 40646

У збірнику публікуються судові рішення у цивільних, адміністративних, господарських, кримінальних справах, розглянуті Верховним Судом України протягом певного періоду.

Кожне рішення супроводжується правовою позицією, в якій стисло викладено його основний зміст. Рішення систематизовані за формами судочинства, галузями законодавства та категоріями справ.

Докладніше про ці видання, їх тематику можна дізнатись у видавництві «Істина» за адресою: 04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38.

Передплату можна оформити у відділеннях зв'язку протягом року.

Телефони: (044) 468–3131, 468–0999, 468–5973.

E-mail: istina_bk@ukr.net